

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση • τεύχος 43 • Ιούνιος 1981 • 100 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση, τεύχ. 43, Ιούνιος 1981, 100 δρχ.
Κέκροπος 2, Αθήνα 119 (Πλάκα), τηλ. 3245332.

Περιεχόμενα

Γιώργου Καρρά ..... Περί έπισπεύσεως έκλογών
 Παντελή Μπουκάλα ..... Μασόνο μ' είπες μιά βραδιά
 Λεωνίδα Λουλούδη ..... Ντίσκο. Συνέδρια στόν τόνο τής «άλλαγής». "Όταν ή λήγουσα δέν είναι μακρά
 Μιχάλη Μοδινοῦ ..... Μοντέλα αναπτυξιακοῦ προγράμματος γιά μίμηση
 Δημήτρη Κέκου ..... ΕΔΠ, έναπόθεση τών ελπίδων στό «φορέα τής άλλαγής»
 Μιχάλη Παπαγιαννάκη ..... Σύμπτωση τής κοινωνικής μέ τήν πολιτική πλειοψηφία στή Γαλλία
 (Συνέντευξη) ..... Λέχ Βαλέσα: ή ιστορία μās έκανε μάστορες στήν αντίσταση
 Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου ..... Στό όνομα τοῦ 'Αλλάχ καί τοῦ Χομεϊνί
 'Αργύρη 'Εμμανουήλ ..... Τεχνολογία προσαρμοσμένη ή τεχνολογία ύπαναπτυγμένη
 Λεωνίδα Λουλούδη ..... 'Η οίκολογία, ή πολιτική καί ή λησμονημένη πάλη τών ιδεών
 Σημειώματα τοῦ «Πολίτη»

'Ο λογοτεχνικός πολίτης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1000. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:
 Εὐρώπης: έξάμηνη 650 δρχ., έτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 800 δρχ., έτήσια
 1500 ● Γιά 'Όργανισμούς, Τράπεζες, 'Ανών. 'Εταιρείες: έξάμηνη 1000 δρχ., έτήσια 2000 ●
 ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, 'Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

'Εκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, 'Αγία Παρασκευή, 'Ιδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία
 Ο.Ε.», Διευθυντής: 'Αγγελος 'Ελεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκτύταρο ΕΠΕ,
 'Υμηττοῦ 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή: Σταῦρος Κουνδουράκης,
 'Εμμ. Μπενάκη 122 καί Πετσόβου 12, τηλ. 3622383 ● 'Εκτύπωση: 'Αφοί Χρυσοχοῦ,
 Στυμφαλίας 8 - Περιστερί, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● 'Επι-
 μέλεια: 'Αφροδίτη 'Αντωνάκη ● Κυκλοφορεῖ στό περίπτερα καί τά βιβλιοπωλεῖα ● Κεν-
 τρική διάθεση γιά Θεσσαλονίκη καί Β. 'Ελλάδα: βιβλιοπωλεῖο Κοτζιά, Τιμισοκή 78, τηλ.
 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Περί έπισπεύσεως εκλογών

Πουθενά δέν λέει τό Σύνταγμα ότι ή θητεία τής Βουλής είναι δυνατόν νά παραταθεί, καταχρηστικά και έν ανάγκη, σέ τέσσερα χρόνια. Λέει ότι είναι τετραετής. Πλήν κι άν... 'Αλλά τά άν αυτά είναι ό κανόνας. Καμιά μεταπολεμική Βουλή δέν έχει έξαντλήσει τήν τετραετία της. Καμιά, μέ μιά εξαίρεση. Τότε πού ή δεξιά παραβίαζε όλα τά άλλα.

'Εμφύλιος, λοιπόν, και τετραετία. 'Ομαλότητα (ας πούμε) και όλο κάτι μήνες, χρόνος, διετία, τριετία: μιά άγχώδης έκκρεμότητα πού άναζητά δικαίωση στίς ύποσημειώσεις του Συντάγματος, θεσμοί μή αντικειμενικοί, «σχετικοποιημένοι», θεσμοί-λάστιχο, μιά συνεχής έκτακτη κατάσταση έμμεσα και άτυπα θεσμοθετημένη, μιά κατάσταση παρατεταμένης, άνοιχτής ή κρυφής, κρίσης. Κι αυτό ξέρουμε όλοι ότι γενικά δέν είναι καλό πράγμα. Κυρίως βέβαια για τούς κυβερνώμενους. 'Αλλά και για τούς άλλους.

Αυτή ή «άστάθεια» παρατέμπει στο γεγονός ότι τά συμφέροντά του ό άστισμός δέν μπορούσε ούτε στον ύπνο του νά τά εμπιστευθεί σέ κανέναν άλλο εκτός από τή δεξιά. Πολιτικά, άστισμός και δεξιά ήταν ένα και τό αυτό. 'Η ανάγκη αυτή έμπεριέχει και τή θία, τή νοθεία, τήν άποστασία, και άρα τή βραχυδιότητα του κοινοβουλίου. 'Ακόμα και πρόσφατα, μόλις τό 1977, ό Κ. Καραμανλής ζήτησε από τον Πρόεδρο πρόωρες εκλογές για τήν «άνανέωση τής έντολης» άφου έκκρεμούναν οι όγκόλιθοι τής ΕΟΚ και του Προέδρου.

'Ομως ό ένλόγω πολιτικός άντρας είναι πλέον Πρόεδρος τής Δημοκρατίας. 'Ο Κ. Καραμανλής, ό μοναδικός ίσως πολιτικός πού είναι σήμερα σέ θέση νά συλλάβει συνολικά και νά ιεραρχήσει πρώτα τά συμφέροντα όχι τής δεξιάς αλλά του καθεστώτος, ξέρει φαίνεται ότι τώρα πιά τά τελευταία, πρώτον, δέν ταυτίζονται ντέ και καλά μέ τήν έξουσία τής δεξιάς, έξου ίσως και οι αγαθές σχέσεις μέ τον άρχηγό τής άξιωματικής αντιπολίτευσης, τον μελλοντικό - τώρα ή άργότερα - πρωθυπουργό του (και μελλοντικό Πρόεδρο); και, δεύτερον, άπαιτούν πλέον, σαν «άντάλλαγμα» για τό παραπάνω, κοινοβούλια πού έξαντλούν τίς τετραετίες τους: «πρέπει κάποτε νά καταλάβουμε όλοι [έστω και καθημερινά, κύριε Πρόεδρε] ότι κάθε Βουλή εκλέγεται για τέσσερα χρόνια».

'Από κει και πέρα πάντως ψυχή δέν δείχνει νά κόπτεται περί θεσμών και τετραετιών. 'Η Νέα Δημοκρατία είναι βέβαια κόμμα έκσυγχρονισμένο μέ σεβασμό προς τούς θεσμούς, έλα όμως πού ή έξουσία είναι γλυκιά τε και ένθουση-τήριος; Τό κομματικό καλώς έχειν υπερισχύει: μάς συμφέρει νά έξαντλήσουμε τήν τετραετία «πλήν άπροόπτου» γράφεται ότι λένε όρισμένοι, άλλοι φέρονται νά προτείνουν εκλογές μέσα στο νταλακαλόκαιρο, τότε πού ή πάλη των τάξεων άράζει κι έμεις οι μή προνομιούχοι ξεφλουδίζουμε στίς έξοχές, άλλοι φαίνεται ότι προτείνουν νά περιμένουν τήν ένδεχόμενη εισβολή των σοβιετικών στην Πολωνία για νά τραφούν εκ τής σαρκός του Πολωνού εργάτη. Χτεσινά πράγματα, σημερινά, αυριανά.

'Αλλά και ό δημοκρατικός λεγόμενος τύπος δέν πάει καλύτερα. Αυτόνουό μοναδικό μέλημα - τά περί εκλογών πουλούν άλλωστε γενικώς καλά - είναι νά μαντέψει σωστά τό σωστό νούμερο στά 20, 27.9 και 4.10. Ειδικά δέ τό Συγκρότημα Λαμπράκη επιδίδεται τελευταία σέ όλα του τά έντυπα, μέ τήν πιθανή εξαίρεση τής 'Ομάδας, σέ ευγενή άρθογραφία περί «έπίσπευσης των εκλογών». 'Ισως επειδή τώρα παίζει τό χαρτί του 'Αντρέα, ίσως γιατί δέν μπορεί νά χωνέψει ότι ή παρούσα κυβέρνηση έξαντλεί περίπου αίσια τήν τετραετία της, ίσως γιατί θέλει νά κάνει δύσκολη τή ζωή του Κ. Καραμανλή («Βουλή εκλεγείσα μετά διάλυσιν τής προηγουμένης δέν δύναται νά διαλυθεί πρό τής παρελεύσεως έτους...», λέει άρθρο του Συντάγματος, μάς θυμίζει τό Βήμα). Προθέσεις, λοιπόν, ίσως άσαφείς. 'Αποτελέσματα σαφέστατα.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Καί υπάρχει βέβαια πάντα και τό ΠΑΣΟΚ. Στο πώς καταλαβαίνει τούς θεσμούς – εκείνους ακριβώς πού προτίθεται νά χρησιμοποιήσει – έχει αναφερθεί αυτό τό περιοδικό. Πέρσι τό Μάιο, γιά παράδειγμα, επισημαινόταν ή τακτική άποχών και άποχωρήσεων από τις ψηφοφορίες τής Βουλής στά σταθερά του πασοκικού πολιτεύεσθαι, τακτική μπουμεραγκ. Σήμερα, όρισμένες τελευταίες δημόσια κι επίσημα έκφρασμένες άπαιτήσεις του Α. Παπανδρέου θίγουν «κατά τρόπο έντελώς άπαραδέκτο τήν καθιερωμένη συνταγματική τάξη», λέει ό Γ. Ράλλης. Μου φαίνεται ότι τελικά υπάρχει πράγματι και μιά τέτοια πλευρά.

Τί λέει λοιπόν ό Α. Παπανδρέου ζητώντας έκλογές; Τό πρόβλημα πού φαίνεται νά θέτει είναι νά μήν προχωρήσει ή κυβέρνηση σέ δεσμεύσεις (γιά τις βάσεις) πού θά τόν φέρουν πρό τετελεσμένων γεγονότων σέ περίπτωση πού έκλεγεί. Βέβαια τό Σύνταγμα άναγνωρίζει σέ μιά κυβέρνηση τά ίδια δικαιώματα από τήν πρώτη μέχρι και τήν τελευταία μέρα της. Δέν είναι όμως άθέμιτο νά ζητά κανείς ρέγουλα κι αυτοσυγκράτηση λίγο πριν τις έκλογές. Καταγγέλλει ακόμα τήν «άτυπη προεκλογική έκστρατεία» πού έχει άρχισει ό πρωθυπουργός μέ περιοδείες και παροχές. Καί πάλι βέβαια δέν άπαγορεύεται κάτι τέτοιο. Κι αυτή όμως ή καταγγελία δέν μοιάζει άθέμιτη.

Άλλά δέν πρόκειται περί αυτών. Διότι όλα τούτα, στήν άνοιχτή έπιστολή του Α. Παπανδρέου προς τόν Γ. Ράλλη, ακολουθούν περίπου συνοδευτικά ένα «πέραν τούτου». Τούτο τό «τούτο» είναι ότι έδώ και πολύ καιρό ζητάει, έτσι κι άλλως, διάλυση τής Βουλής και έκλογές: «Από πολλού χρόνου έχω τονίσει ότι ή παρούσα κυβέρνηση έχει παύσει νά εκπροσωπεί...». Η στήν πρόσφατη εισήγηση στήν Κεντρική Έπιτροπή του ΠΑΣΟΚ: «Έχουμε επιμείνει, επί μακρό χρόνο τώρα, γιά μιά έπίσπευση των έκλογών, ότι οι έκλογές θά έπρεπε νά έχουν γίνει πριν από τόν καιρό πού θά γίνουν» (όχι όμως και τό Σεπτέμβριο γιατί νά «ένουχίσουν» τή λουόμενη λαϊκή θέληση). Καί πάλι δέν είναι βέβαια άθέμιτο νά ζητά κανείς ένγένει έκλογές γιά τό καλό του τόπου, καιτοι ή κατάχρηση κάθε άλλο παρά σαφής είναι («ή παραμονή σας στήν έξουσία έχει άσφαλώς καταστεί καταχρηστική»). Τά πράγματα είναι όμως πολύ σοβαρότερα: «Σάς καταλογίζω τήν εϋθύνη ότι άποφεύγεται τις έκλογές, τις όποιες κατ' επανάληψη ζήτησα, γιά νά επιμηκύνετε άδικαιολόγητα τόν πολιτικό βίο τής κυβέρνησης σας». Ποιός όμιλεί έδώ; Αντιστασιακός ήγέτης σέ λαομίσητο δικτάτορα άρτι φιλελευθεροποιηθέντος αίμοσταγούς καθεστώτος ή νόμιμος άρχηγός άξιωματικής αντιπολίτευσης σέ έξισον νόμιμο πρωθυπουργικό κατά τή διάρκεια τής συνταγματικά προβλεπόμενης θητείας του;

Τό σημαντικό πρόβλημα στήν όλη υπόθεση άρχίζει λοιπον νά ανακύπτει όταν ό Α. Παπανδρέου θέτει, έμμεσα και προσεκτικά βέβαια αλλά σαφέστατα, και ένα τυπικό, δηλαδή συνταγματικό ζήτημα (στήν ανταπάντησή του άλλωστε στόν Γ. Ράλλη επικαλείται, παραθέτοντάς το, άρθρο του Συντάγματος).

Άλλά στό επίπεδο πλέον αυτό, τό όποιο κάθε άλλο παρά συμπίπτει μέ εκείνο τής φραστικής πολιτικής αντιπαράθεσης πού σηκώνει πολύ νερό, υπάρχουν και πράγματα πού είναι άθέμιτα. Γιατί ό άρχηγός του ΠΑΣΟΚ επισημαίνεται επίσημα τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας γιά νά του ζητήσει στά ίσια – όπως τουλάχιστον κατά κόρον γράφεται χωρίς νά διαφευσθεί – τή διάλυση τής Βουλής και τήν άμεση διενέργεια έκλογών.

Κατά τό Σύνταγμα, ό Πρόεδρος μπορεί νά διαλύσει τή Βουλή είτε άν τό ζητήσει ή ίδια ή κυβέρνηση λόγω έξαιρετικής σημασίας ένθνικού θέματος (και έδώ ό Α. Παπανδρέου πιέζει εϋθέως τόν Γ. Ράλλη)· είτε εάν βρίσκεται σέ προφανή δυσαρμονία προς τό λαϊκό αίσθημα ή ή σύνθεσή της δέν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα (και έδώ πιέζει άπευθείας τόν Κ. Καραμανλή, ζητώντας του μάλιστα νά άσκήσει τις «υπερεξουσίες» του...).

Πρόβλημα κυβερνητικής σταθερότητας δέν φαίνεται νά υπάρχει. Άπό πού

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

προκύπτει λοιπόν τό *συνταγματικό* άμάρτημα τής προφανούς δυσαρμονίας και άρα ή καταχρηστική παραμονή στήν έξουσία; Νομίζω ότι τά ένδεδυμένα συνταγματικό μανδύα πεζά έπιχειρήματα είναι τελικά δύο και άπλά: πρώτον, ή γενική αίσθηση ότι τό ΠΑΣΟΚ έχει ρεϋμα (τά «δείγματα» πού άνέφερε στήν εισήγησή του ό Α. Παπανδρέου)· δεύτερον, τά γκάλοπ κυρίως του Συγκροτήματος Λαμπράκη («έχουμε τίς καθημερινές περίπου δειγματοληψίες, από πολλές πλευρές, άν όχι κάθε μέρα, κάθε βδομάδα, κάθε 15, οι όποιες διαβεβαιώνουν ότι είμαστε τό πρώτο κόμμα από τό δεύτερο πού είναι ή Νέα Δημοκρατία»).

Γιά νά 'ρθουμε εκεί πού ξεκινήσαμε: βρισκόμαστε έδω και πολύ καιρό και πάλι, από μεριάς αντιπολίτευσης αυτή τή φορά, σε μία κατάσταση πού ύποδύεται συστηματικά τήν έκτακτη και προσποιείται ότι εμπίπτει στα «έκτός έάν» του Συντάγματος, σε μία κρίση τεχνητή. Τά έρωτήματα είναι άάμπολλα και σύνθετα. Ένα και άπλό: τί γίνεται σε περίπτωση έπικράτησης πχ. του ΠΑΣΟΚ άν ή Νέα Δημοκρατία άρχίσει μετά ένα-δύο χρόνια τά δημόσια, έπίσημα διαβήματα προς Πρόεδρο και πρωθυπουργό για διάλυση τής έν δυσαρμονία προς τό λαϊκό αίσθημα εύρισκόμενης Βουλής και άμεση διενέργεια εκλογών, βασισόμενη σε κάποια γκάλοπ τής Βραδυνής (ή των Νέων, ποιός ξέρει;) και σε άγωνιστικά μηνύματα πού θά φτάνουν από κάποια άκριτική περιοχή;

Γιώργος Καρράς

Μασόνο μ' είπες μία βραδιά

Έπύθωνε θεϊός Ίούνιος μήνας, σεσημασμένος τέκτονας. Έποκαμωμένος από τήν έλληνορθόδοξη συμμετοχή μου σε μαχητική αντιμασονική διαδήλωση, άδειασα τό κορμί μου στο ταξί.

Φτάνοντας, δάλθηκα νά δγάζω τό πορτοφόλι μου από τήν τσέπη του πονκάμισου. Κάτι τά κουμπιά, κάτι τό ήμίφως καθυστερούσα ένοχλητικά. Ό ταξιτζής άδηγομούσε ώσπου, ώσπου είδεν φώς και άνέκραξεν φωνή γεγωνυία: «Έδελφέ, σε ποιά στοά είσαι;». «Στου Έπότσου», ψιθύρισα. Τό κατοστάρικο ξανακούρνιασε στήν τσέπη μου.

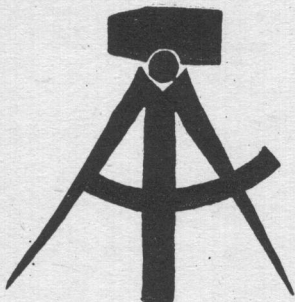
Τ' άλλο πρωί, ή ίδια οικονομολογική κίνησή μου (άρσις τής δεξιās - επίθεσις εις καρδιακόν χώρον - αποθυλάκωσις βαλαντίου) άνάγκασε τόν περιπτερά νά μου δωρίσει δύο πακέτα τσιγάρα, έναν αναπτήρα και μία πίπα, αντικαρκινική μάλιστα.

Λοιπόν, κακοί, παγκάκιστοι άνθρωποι οι μασόνοι. Όμως ή τελετουργία τους μάς σώνει. Τελετουργία πού, πείστηκα πιά, σε τελευταία άνάλυση καθορίζεται από τούς άδήριτους νόμους τής οικονομίας.

Έ ανατολή τών αισθήσεων

«Έλλάδα - Ίταλία, δξω ή μασονία». Τό σύνθημα σημάδεψε τίς καρδιές τών μη προνομιάχων κι οι τερατογενέσεις συναγωνίστηκαν τήν άνοιξη τών αισθήσεων.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἡ ὄσφρηση

Τά λαγωνικά τῆς Ἀνωνύμου Ἐταιρείας «Κολόμπος-Μαγγελάνος-Μάρκο Πόλο: ἀνακαλύψεις, ἐφευρέσεις, σκάνδαλα καί θάματα» ξαμολύθηκαν καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν, βάζοντας παραμάσχαλα τὰ κακτώδη τους μπέστ-σέ-λερ. Οἱ ἐντολές σαφέστατες: «Φέρε μου ἕναν μασόνο ὀχτάστηλο». Πασοκτζή γιὰ τὴν Ἀχρόπολη, δεξιό γιὰ τὴν Ἐλευθεροτυπία, τὸν ἴδιο τὸν Ράλλη γιὰ τὴν Ἀύριανή. Κατάλογοι ὀνομάτων ἐξίσου δυσεῦρετοι μὲ τὸ «Χρυσό Ὅδηγό» ἔφτασαν ἐπιτέλους στό προσκήνιο. Κατακόμβες χτενίστηκαν. Στοιές μεταλλω-ρυχείων ἐρευνήθηκαν μὲ εὐαίσθητους μασονομετρητές. Τά γραφεῖα τοῦ Συλλό-γου τῶν ἀρχι-τεκτόνων ἀποκαλύφθηκαν τὸ ἄντρο τῶν συνωμοτῶν.

Ντροπιασμένοι πολῖτες μυρίστηκαν τὸν κίνδυνο καὶ διάστηκαν νά ὑπογρά-ψουν δηλώσεις μετανοίας. Ἡ ἀτμόσφαιρα βρωμοκόπαγε προδοσία – ἔτσι χω-νεύτηκαν καὶ λησμονήθηκαν τὰ σαράβαλα τῆς ἀστικῆς συγκοινωνίας, οἱ ὑψι-κάμινοι τῶν ἀστικῶν ἐργοστασίων καὶ τὸ φιλολαϊκὸ νέφος. Τό ἔθνος ὀδηγή-θηκε φυσιολογικά σέ κατάσταση ἐκτάκτου ἀνάγκης καὶ μὲς στὴν ἀναμπτου-μπούλα τανύστηκαν καὶ τὰ στρατεύματα. Ὅταν μάλιστα ἐγινε παγκοίνως γνω-στό πὼς καὶ ὁ τεκτονισμὸς ἔλκει ἑλληνικὴν τὴν καταγωγή του, ὄντας ἐφεύρημα τοῦ Βυζαντινοῦ ἄρχοντα Καύκου Παρατσουζηνοῦ, ὁ λαὸς ὑποσχέθηκε συντε-τριμμένος νά μὴ ξαναβρίσει Ἐαμοδοῦλγαρους τοὺς Θεσσαλονικεῖς φιλά-θλους.

Ἡ ὄραση, ἡ ἀκοή

Οἱ ἀλλεπάλληλες ἀποκαλύψεις πού βομβάρδισαν ἀσπλαχνα τ' αὐτιά μας, μᾶς ἄνοιξαν τὰ μάτια, διάπλατα μάλιστα. Ἦδη, σημειώθηκε ἐντονη ζήτηση ὄτσα-σπίδων, ὀφθαλμοπροφυλακτῆρων καὶ κολυρίων, γιὰ νά ἀποδειχθεῖ γιὰ μιά φορὰ ἀκόμα ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατάγεται ἀπὸ τὸν ἔμπορο. Οἱ διαφημιστές, ἐν-θυμούμενοι τὴν ἔθνική τους προσφορά ἀντισεισμικῶν ντισκοτέκ, δάλθηκαν νά διαφημίζουν τὶς ἀντιμασονικές ιδιότητες τῆς μπίρας «Σφάχτεν», διακηρύσσον-τας εὐθαρσῶς πὼς οἱ χωνευτικές τῆς ικανότητες συναγωνίζονται αὐτές τῶν ἐβραϊκῶν κρεματορίων.

Γίναμε τόσο καχύποπτοι, πολλαπλασιάζοντας τὶς κόρες μας καὶ ὀρθώνοντας τὶς κεραῖες μας, πού δέν πήραμε χαμπάρι πὼς ἡ πάλῃ τῶν τάξεων συνεχιζόταν μὲ ἀμείωτο ρυθμὸ ἐρήμῃ τῶν μασόνων, πατώντας πάνω σέ πτώματα μανιχαῖ-στῶν καὶ προσωπολατρῶν. Δέν πήραμε χαμπάρι πὼς αὐτοὶ πού ἔβγαζαν τὰ ἄπλυτα στὴ φόρα ἔριχναν τόνους ναφθαλίνη στὰ βρεγμένα. Ἡ ἀντιτεκτονική ἐκδήλωση τῆς παραθρησκευτικῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως», πού, κραδαίνον-τας τὰ δημοκρατικότερα συνθήματά της «Μασόνοι πουλημένοι, ἡ Ἑλλάδα δέν πεθαίνει» καὶ «Σιωνιστές μασόνοι, κακοῦργοι, δολοφόνοι», ἀπειλοῦσε μὲ συμ-πραγμάτωση τῶν νόμων τοῦ Λύντς καὶ τῆς Ἱερᾶς Ἐξέτασης, καλύφθηκε ἀπὸ τὴν Ἐλευθεροτυπία στὴν πρώτη καὶ τελευταία σελίδα μὲ γιγαντότιτλους, κα-πέλα καὶ φωτογραφίες. Ἡ διαδήλωση τῆς ἴδιας μέρας κάποιων «ρομαντικῶν» πού, εὐήθως, γύρευαν λείει νά σταματήσουν οἱ ἀστυνομικές κατασκευές ἀναρ-χοαυτονόμων μπουρλοτιέρηδων, χωρὶς στοιχεῖα καὶ συντάγματα, καταχωνιά-στηκαν στὰ ψιλὰ τῆς δευτέρας σελίδας. Ὁ κόσμος ἐνδιαφέρεται γιὰ ὑψηλὸ κούς κούς κι ὄχι γιὰ λουμπεν.

Τελικά, ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση λαϊκῶν παροιμιῶν ἔβγαλε τὰ συμπεράσματά της: «Ποιὸς σοῦ ἄνοιξε τὰ μάτια κι εἶναι τόσο βαθιά βγαλμένα; – Ἕνας Τύπος». Ἕνας Τύπος πού γιὰ νά ξεπεράσει τὸ κυκλοφοριακό του πρό-βλημα μπερδεύει τὴ δημοσιοποίηση μὲ τὴν κατάδοση, τὴν ἀποκάλυψη μὲ τὸ σκάνδαλο, τὴν ἔρευνα μὲ τὴν προσβολὴ προσωπικότητας, τὸ λαὸ μὲ τὸ ΠΑ-ΣΟΚ, τὸν ἐθνικισμὸ μὲ τὸν ἀντισημιτισμὸ, τὴ θρησκεία μὲ τοὺς παπάδες.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἡ γεύση

Ποιός φοβάται τόν Καμπρόν;

Ἡ ἀφή

Ἄσσοι ἐνδιαφέρονται νά συμπήξουν παράνομον μασονικήν ἐταιρείαν γιά ν' ἀγγίξουν μέ τά χέρια τους τά ἱερά μυστήρια τοῦ Μίθρα καί τοῦ Ραμοσή τοῦ ΙΔ' καί ν' ἀκουμπήσουν εὐλαβῶς τό μέτωπό τους στά πόδια τοῦ Μ.Α.Τ.Σ., ἄς τηλεφωνήσουν συνηθηματικά στό 32.45.332. Προσοχή στόν κώδικα: Ἄν ἐπιθυμοῦν νά ἐξαγνισθοῦν ἐντός φερέτρου πλήρους οὔζου ἄς ὑποτονθορίσουν ἄπαξ «οὔζαί». Ἄν θέλουν ἄπλῶς νά πᾶμε γιά οὔζα ἄς ἀναφωνήσουν! «Οὔζαί-βαβαί, οὔζαί-παπαί, οὔζαί-ιαταταί». Κομμουνιστές, ἄστοί, πρόσκοποι καί δημοσιογράφοι δέν γίνονται δεκτοί.

Παντελής Μπουκάλας

Μέγας Διορθωτής τῆς φιλοσοφικῆς Στοᾶς «Ἄ Πολίτης»

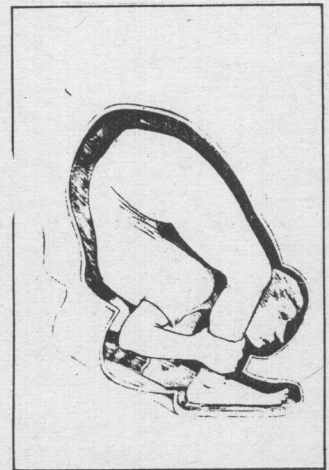

Ντίσκο. Συνέδρια στόν τόνο τῆς «ἀλλαγῆς». Ἄταν ἡ λήγουσα δέν εἶναι μακρά

Τό συνέδριο τοῦ Ἐπιστημονικοῦ καί Διδακτικοῦ Προσωπικοῦ τῶν ΑΕΙ ἔληξε ἄμέσως μετά τήν ἑναρξη τῶν ἐργασιῶν του μέ τήν ἀνάγνωση τοῦ προγραμματισμοῦ δράσης γιά τή νέα χρονιά ἐκ μέρους τῆς πλειοψηφούσας παράταξης τοῦ κλάδου, πού πρόσκειται πολιτικά στό ΠΑΣΟΚ. Ἐληξε, γιατί ὁ προγραμματισμός αὐτός προτείνοντας πολιτική ἐγκράτειας καί ἀνοχῆς ἀπέναντι στίς κυβερνητικές πρωτοβουλίες τῶν τελευταίων μηνῶν, οὐσιαστικά ἐπιβεβαίωσε τήν ὑποψία ὅσων μετέχουν ἐνεργά στό συνδικαλισμό τοῦ ΕΔΠ ὅτι ἐδῶ καί δύο χρόνια οἱ ἀποφάσεις πού ἀφοροῦν τό χώρο λαμβάνονται ἄμεσα ἀπό τόν πολιτικό φορέα τῆς ἀναγγελλομένης ἀλλαγῆς μέ τή συνεννοχή-ἀνοχή-ἀμηχανία-ἀδράνεια τῶν ὑπολοίπων προσοδευτικῶν, λεγομένων, δυνάμεων.

Τό φαινόμενο δέν εἶναι νέο. Δέν εἶναι παρά ἡ τριτοκοσμική παραλλαγή τῆς παραδοσιακῆς τριτοδιεθνίτικης ἐξίσωσης Κίνημα=Κόμμα=Ἄλήθεια. Τί; Σοσιαλισμός λέγαμε χτές. Ἄνυπαρκτος φωνάζουμε σήμερα, πανικόβλητοι ἐνώπιον τῆς ἐπερχομένης χιονοστιβάδας πού συμπαρασύρει κοινωνικές ομάδες, συμφέροντα, ἰδιαιτερότητες στή διαμόρφωση τοῦ νέου προκάτ πολτοῦ. Κυρίαρχος λαός, στό κήρυγμα τοῦ ἐπίγειου ἑνσαρκωτή τους, τοῦ Χαρισματικοῦ Ἀρχηγοῦ.

Ἐξυπακούεται ὅτι ὅπου «ὁ κυρίαρχος λαός» δέν συμπεριφέρεται ὡς ἀδρανής πολτός ἡ ἄστυνομία ἀναλαμβάνει τό ρόλο τῶν μέσων μαζικῆς «ἐνημέρωσης». Εὐτυχῶς στά συνέδρια τοῦ ΕΔΠ δέν φτάσαμε ἀκόμα ἐκεῖ ἄν καί ὁ λόγος τῆς ἀλλαγῆς περιεῖχε καί νύξεις ράβδου σημαντικῆς παρά τίς συγκινητικῆς

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

προσπάθειες πρώην «ἀγρίων» συνδικαλιστών και κατακεραυνωτών τῆς ἰμπεριαλιστικῆς τεχνοκρατίας, πού ἀσφυκτιώντας στά στενά κολάρια τῶν ἡπίων ἱεροφυλάκων τῆς ἀλλαγῆς, ἐκήρυσσαν τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ citation index στίς κρίσεις τῶν πανεπιστημιακῶν δασκάλων μας.

Ἔτσι ἡ παράταξη τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀπαίτησε καὶ ἐξέλαβε, σέ συνεργασία μὲ τὴν «ὀρθόδοξη» ἐκδοχὴ τῆς, τὴν παράταξη τοῦ ΚΚΕ, μιά τελικὴ ἀπόφαση πού κατακυρώνει μὲ ἀπευθείας ἀνάθεση στό ΠΑΣΟΚ τὴν προώθηση τῶν αἰτημάτων τοῦ κλάδου, μετὰ τίς προσεχεῖς ἐκλογές. Προτάσεις γιὰ κινητοποιήσεις ἀποδόθηκαν ἄμεσα σ' ὄσους ἀναίσθητους ἐπιχειροῦν νά διαταράξουν τὴ συντεταγμένη πορεία τοῦ λαοῦ πρὸς ἐξουσία. Ἡ πλειοψηφία τοῦ συνεδρίου θεώρησε ἀπώλεια χρόνου ὅ,τι κάποτε, ἔστω καὶ ἐπιπόλαια, τὴν προβληματίζε: τὴν ἄρθρωση τῶν αἰτημάτων τοῦ κλάδου μὲ τὴ δυναμικὴ τῆς πολιτικῆς συγκυρίας. Πολύ χοντρά τό συνέδριο ἀποδέχθηκε, εὐτυχῶς ὄχι ὁμόφωνα, ὅτι ἡ ἄρθρωση εἶναι ἀγκυλωτικῆς φύσεως γιὰ τὰ δεινοπαθοῦντα μέρη ἀλλὰ ἐπωφελῆς γιὰ τὴν ἐθνικὴ ὑγεία τοῦ συνόλου. Συμφέρον τοῦ κλάδου εἶναι ἡ ἀφομοίωσή του στὸν πολτὸ Κυρίαρχος Λαός, εἰδικὰ στὸν ὑποπολτὸ μὴ προνομιούχοι Ἕλληνες.

Κατόπιν τούτου οἱ συνέδριοι χωρίσθηκαν σέ «δύο βασικά ἀπόψεις».

Ἡ πρώτη, ἐγκαταλείπουσα τὴ χρόνια παγερότητα τῆς ἀπέναντι στά ἱστορικὰ ἄλματα τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, κατέβηκε χαρίεσσα στὴν ντίσκο δημοκρατικῆς – πάντα – νεολαίας πού ἐδίδεδε στὸν κῆπο τῆς Παντείου.

Ἡ δευτέρα, ἐγκαταλειπομένη στὴν ἀποθέωση τῆς καιομένης θάλτου τῆς ἀλλαγῆς, συνέχισε νά τροπολογεῖ πάνω σ' ἓνα δελτίο τύπου τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού ἐντέλει ψηφίστηκε ὡς ἀπόφαση τοῦ βου πανελλαδικοῦ συνεδρίου τοῦ ΕΔΠ. Τὰ ξημερώματα τῆς τελευταίας ἡμέρας τοῦ συνεδρίου, ὀρισμένα γενναία πνεύματα ἐγέρθηκαν ἀπὸ ἀντικομμουνιστικὸ ψήφισμα, μὲ τό ὅποιο γνωστά μέλη τοῦ ΕΔΠ – ἀντικειμενικά – ἀμερικανόφιλοι, παπόφιλοι, ὁμοφυλοφιλόφιλοι ἐπιχείρησαν ἀκόμα μιά ἐπέμβαση στά ἐσωτερικά τῆς Πολωνίας. Τό ἐγχείρημα ὁμως πνίγηκε μέσα στίς μεθυστικὲς ἀγκαλιές τῶν λουλουδιῶν τῆς δημοκρατίας, τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ citation index μὲ τίς ὁποῖες ἔρριναν τούς συνέδρους, γενναῖο-δωροὶ ὡς νεόπλουτοι μπουζουκοσπάστες, οἱ νεραίδες τῆς ἀλλαγῆς.

Λεωνίδα Λουλούδης

Μοντέλα ἀναπτυξιακοῦ προγραμματισμοῦ γιὰ μίμηση

ΕΣΣΔ 1933-1937: ὀριστικὴ ἐξάλειψη τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων: Ἐπιτυχία 100%

Αὐτὴ μάλιστα ἦταν εἰσήγηση ἄξια τοῦ ὀνόματός της, ἄξια τοῦ τεχνοκρατικοῦ πνεύματος τοῦ Συνεδρίου γιὰ τὴν Ἀνάπτυξη, διαυγῆς, σαφῆς καὶ μὲ συγκεκρι-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

μένους αριθμητικούς στόχους. Μέσα στην ασάφεια των επαγγελιών της *άλλα- γής*, της *άλλης* ανάπτυξης και των διαφόρων διπλών (λ) και μονών (ρ) που κυριάρχησαν στην αίθουσα του Εϋγενιδείου επιβάλλοντας την κυριαρχία των ύγρων συμφώνων (Τό ήρακλείτειο «τά πάντα ρεϊ» ήδη απειλεί να γίνει σλό- γκαν ύποταγμένο στις απαιτήσεις της *άλλαγής*), ή εισήγηση του επίσημου εκ- προσώπου του ΚΚΕ ήρθε να προτείνει ένα ανατροφοδοτούμενο μοντέλο μέ- τρησης του επιπέδου ζωής παρμένο μέσα από την ιστορική πείρα του ύπαρ- κτου σοσιαλισμού. Εκεί όπου οικονομομέτρες, μηχανικοί και παντοειδείς αναπτυξιολόγοι διαφωνούν ριζικά για τό αν τό κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Έγχώριο Προϊόν είναι ο καταλληλότερος δείκτης για τόν προσδιορισμό του επιπέδου ανάπτυξης μιās χώρας προτάθηκαν οι κατά κεφαλήν κομμένες κεφα- λές σάν ασφαλής μέθοδος προσδιορισμού της αναπτυξιακής-επαναστατικής διαδικασίας. Στο κείμενο λοιπόν της εισήγησης του Π. Ντούσκου, οι προσεκτι- κοί εκ των συνέδρων ένωσαν επαναστατική ανατριχίλα διαβάζοντας πώς τά περίφημα 5ετή αναπτυξιακά πλάνα της Σοβιετικής Ένωσης είχαν επιτύχει τούς στόχους τους κατά 100%. Τό τέλος της Ιστορίας λοιπόν; Όχι βέβαια, μιά και όρισμένοι στόχοι επαναλαμβάνονται διαχρονικά δυό και τρεις φορές μέ φυσικό αποτέλεσμα την κατά - έως και - 300% ικανοποίησή τους. Όλ' αυτά όμως δέν φαίνονται νά έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα σέ σχέση μέ την καινοτομία της περιόδου 1933-1937 όπου τό «κύριο πολιτικό και οικονομικό καθήκον» της «όριστικής εξέλιξης των έκμεταλλευτριών τάξεων» φαίνεται πώς έχει επίσης ικανοποιηθεί κατά 100%. Όπου τό συγκεκριμένο τού ρήματος *έ- ξάλειψη* δημιουργεί τή βάσιμη υπόνοια ότι οι μετρήσεις και ένγένει στατιστικές μέθοδοι συλλογής και έπεξεργασίας στοιχείων ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένες κατά τή σταλινική περίοδο.

Όσον άφορά τήν ύποπτη παρέμβαση συνέδρου που διαμαρτυρήθηκε για τήν «μεθόδευση της άναίρεσης των συμπερασμάτων του 20ού συνεδρίου (έπί Χρουτσώφ)» που καταδίκασε τά έγκλήματα της σταλινικής περιόδου τήν βίαία αποκουλακοποίηση-κολεκτιβοποίηση και τά έπισημως γνωστά 5.000.000 τών νεκρών, τό προεδρείο μετά δδελυγμίας διέκοψε τόν άτυχή διαμαρτυρόμενο δη- λώνοντας ξεκάθαρα ότι «δέν θά επαναφέρουμε σ' αυτή τήν αίθουσα τά κον- σερβοκούτια».

Μιχάλης Μοδινός

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τά «άντιμπεριαλιστικά» ΝΕΑ

**ΤΟ ΠΥΡΗΝΟΚΙΝΗΤΟΝ
ΥΠΟΒΡΥΧΙΟ ΟΗΙΟ ΑΠΟΠΛΕΕΙ**

ΤΗΝ 20^Η ΙΟΥΝΙΟΥ 1981 ΕΠΕΣΤΡΕΨΕ ΜΕΤΑ
ΑΠΟ ΕΠΙΤΥΧΕΙΣ ΔΟΚΙΜΕΣ ΕΝ ΠΛΩ,
ΤΟ ΠΥΡΗΝΟΚΙΝΗΤΟΝ ΥΠΟΒΡΥΧΙΟ
ΟΗΙΟ

Η ΠΡΩΤΗ ΜΟΝΑΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΕΩΣ TRIDENT
ΤΟΥ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

Τά υποβρύχια τύπου TRIDENT, πού αποτελούν
τό σπουδαιότερο νέο στρατηγικόν όπλικό σύστημα
του έλευθέρου κόσμου, σχεδιάστηκαν καί κατασκευάζονται
στό ναυπηγεΐον ELECTRIC BOAT, του όμιλου εταιρειών
GENERAL DYNAMICS

Όλοσέλιδη διαφήμιση στην
έφημερίδα τά ΝΕΑ τής 29ης
Ιουνίου 1981. Τά σχόλια
περιττεύουν.

ΕΔΠ: έναπόθεση τῶν ἐλπίδων στό «φορέα τῆς ἀλλαγῆς»

– σημειώσεις στό περιθώριο ἑνός συνεδρίου –

τοῦ Δημήτρη Κέκου

Τό 6ο συνέδριο τοῦ Ἐπιστημονικοῦ καί Διδακτικοῦ Προσωπικοῦ τῶν ΑΕΙ ἐμφάνισε στή συνδικαλιστική ἱστορία τοῦ κλάδου μιά ἀξιοσημείωτη ἰδιομορφία. Ψήφισε, μέ πρωτοβουλία τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τίς εὐλογίες τοῦ ΚΚΕ, τήν αὐτοκατάργησή του ὡς ἀνώτατου συνδικαλιστικοῦ σώματος τοῦ κλάδου, ἀναθέτοντας ἐν λευκῶ στό φορέα τῆς «Ἀλλαγῆς» τήν ἐπίλυση τῶν αἰτημάτων τοῦ κλάδου μόλις ἀνέβει στήν ἐξουσία. Τό συνέδριο, κατά πλειοψηφία, ἔδωσε ὄγκο πίστεως στή «μέλλουσα» κυβέρνηση, ἢ ὁποῖα, ἐκτός ἀπό ὑποσχέσεις, δέν δίστασε νά ἀπευθύνει καί κάποιες αὐστηρές προειδοποιήσεις στούς ὁποίους ἀτακτους καί ἀνυπότακτους συνέδρους.

Μέσα σέ τέτοιο κλίμα ἡ συζήτηση ἔμοιαζε μέ κακοστημένη φάρσα. Ὁ κλάδος, προοδευτικός στό σύνολό του, ὅπως θεωρήθηκε ὅτι εἶναι μέ βάση τήν ἀριστερή κομματική τοποθέτηση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν συνέδρων, θεωρήθηκε ἐπίσης ὡς αὐτονόητος σύμμαχος στήν πορεία γιά τήν ἀλλαγή. Ἄλλωστε, ἡ ἐπτάχρονη ἀντιπολιτευτική του δράση καί οἱ πολλάκις ψηφισμένες θεσμικές του θέσεις φάνηκε ὅτι ἀρκοῦσαν σάν ἐγγύηση καί ἐπίσης σάν πανεπιστημιακό πρόγραμμα αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς. Τήν εἰδυλλιακή αὐτή εἰκόνα δέν τάραξαν οὔτε ἡ διογκούμενη ἀδιαφορία καί ἀπουσία τῶν περισσοτέρων συναδέλφων ἀπό κάθε συνδικαλιστική ἐκδήλωση, καί ἰδιαίτερα πάνω σέ ζητήματα συνολικῆς λειτουργίας τῶν ΑΕΙ, οὔτε κάποιοι τριγμοί τῆς ἀναμφισβήτητης ἕως σήμερα ἐνότητας τοῦ κλάδου, οὔτε τά ἀναφυόμενα ἐρωτήματα γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τά συγκεκριμένα αἰτήματα καί οἱ ἰδιαίτερες ἐπιδιώξεις τοῦ ΕΔΠ ἐντάσσονται στήν προοπτική τοῦ νέου (;) Πανεπιστημίου τῆς «Ἀλλαγῆς».

Οἱ διαπιστώσεις πού ἀκολουθοῦν, προσπαθώντας νά

ἀποφύγουν τή λογική τοῦ αὐτονόητου, ἐπιδιώκουν μιά κατ' ἀρχή προσέγγιση τοῦ τρόπου συγκρότησης καί τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τοῦ κλάδου. Τό αἶτημα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τοῦ ΕΔΠ ὅπως κάθε κοινωνικῆς ὁμάδας σήμερα, δέν ἀποτελεῖ παραξενιά τῆς μικροαστικῆς ἢ μεγαλοαστικῆς διανόησης, ἀλλά προϋπόθεση γιά τήν αὐτόνομη πολιτική – συνδικαλιστική συγκρότηση τοῦ κλάδου, ὄρου ἀναγκαίου γιά τό σοσιαλιστικό ὄραμα τῶν χειραφετημένων καί ὄχι «κρατικοποιημένων» μαζῶν.

Ἡ διαφορετική χρήση τοῦ Πανεπιστημιακοῦ τίτλου (θέσης) ἀπό τά μέλη τοῦ κλάδου, ἀποτελοῦσε πάντα πηγή κλυδωνισμῶν στούς συνεκτικούς του δεσμούς. Ἔτσι, ὁ τίτλος τοῦ πανεπιστημιακοῦ βοηθοῦ καί ἐπιμελητῆ, ἢ ἀποτελεῖ ἐπικουρικό μόνο στοιχεῖο στήν ἐξωπανεπιστημιακή – ἐπαγγελματική σταδιοδρομία (γιατροί, μηχανικοί, δικηγόροι), ἢ, προσδίδοντας στόν κάτοχό του «ἐπιστημονικό» κύρος, χρησιμεύει στήν κοινωνική του ἀνέλιξη, εἴτε σημαίνει ἀπλή ἐπαγγελματική ἐπιβίωση μέ τή «μαγική» δημοσιούπαλληλική ιδιότητα εἴτε, τέλος γιά κάποιους, ἴσως λιγότερους, ἐκφράζει τή θέληση γιά ἐπιστημονική ἀναζήτηση, διάλογο καί πνευματική δημιουργία. Ἡ κοινότητα αἰτημάτων, πού πηγάζουν ἀπό τή θέση ὑποταγῆς πού τό ἑλληνικό Πανεπιστήμιο ἐπιφυλλάσει στό ΕΔΠ, δέν ἀρκεῖ γιά νά ἀποκρύψει τίς ἔντονες διαφοροποιήσεις στό ἐσωτερικό του, πού ὀφείλονται ἀκριβῶς στό συγκεκριμένο διαφορετικό τρόπο χρήσης τῆς πανεπιστημιακῆς ιδιότητας. Αὐτό τό γεγονός ἐξηγεῖ ἐνμέρει τίς σαφέστατα διαφορετικές ὀπτικές καί τίς ἰδιαίτερες ἐπιδιώξεις πού ἐνυπάρχουν καί οἱ ὁποῖες καλύπτονται κάτω ἀπό τά κοινά αἰτήματα ὄλων γιά μονιμότητα, ἔνταξη σέ ἐνιαῖο φορέα, διαμόρφωση τῶν κριτηρίων ἀξιολόγησης, ἰδιαίτερες ἐπιδιώξεις πού ἐξηγοῦν ἐνμέρει τό εὐάλωτο τοῦ κλάδου

σέ χαριστικές διατάξεις όπως ή έθελούσια έξοδος, τό δικαίωμα έτεροαπασχόλησης κ.λπ.

Στίς δύο χρονιές πού άκολούθησαν τήν έφαρμογή του νόμου 815 άλλοιώνεται σημαντικά ή σύνθεση του ΕΔΠ. Στίς ύπάρχουσες κατηγορίες, μέρος των όποιων μονιμοποιείται και άποκτά προσωποπαγείς θέσεις, προστίθενται οί έπιστημονικοί συνεργάτες μέ σύμβαση ιδιωτικού δικαίου (!) και έξαιτή τό πολύ θητεία, οί έπιμελητές του 815 μέ περιορισμένη κι αυτό έξαιτή τό πολύ θητεία, και οί ειδικοί έπιστήμονες μέ ύψηλό βαθμό πρόσληψης (2ος βαθμός τής δημοσιοϋπαλληλικής κλίμακας), αλλά έλάχιστη, όλιγόωρη διδακτική έργασία. Έτσι ό κλάδος άποκτά μία κατηγορία «διερχομένων» από τό Πανεπιστήμιο, στήν πλειοψηφίαν τους ιδιωτών, πού τό έπιλέγουν ως προσωρινή ή έπικουρική επαγγελματική και οικονομική λύση, και ή όποία διαμορφώνει νέους, ιδιότυπους, δεσμούς μέ αυτό. Οί διαστρωματώσεις του κλάδου πληθαίνουν, οί πρώτες έσωτερικές συγκρούσεις διαφαίνονται, και τό μωσαϊκό των μόνιμων μονιμοποιήσιμων, επί θητεία, τουριστών, δημοσίων υπαλλήλων και ιδιωτών, χαλαρώνει τούς δεσμούς του μέ τό Πανεπιστήμιο και τήν έπιστήμη.

Τά κοινά χαρακτηριστικά του ΕΔΠ ως κοινωνικής ομάδας, μέσω των πολυποίκιλων επαγγελματικών, θεσμικών και λειτουργικών διαστρωματώσεων, διαχέονται, δημιουργώντας, από πολιτική άποψη, ένα άνομοιογενές σύνολο πού δύσκολα πλέον μπορεί νά διατυπώσει κάποιον αυτόνομο πολιτικό λόγο γύρω από τά ζητήματα του Πανεπιστημίου και του ρόλου του μέσα σ' αυτό. Τό παιχνίδι των συνδικαλιστικών αιτημάτων, μέ τό συγκεκριμένο τρόπο πού μέχρι σήμερα όρισμένες άριστερές δυνάμεις προωθούν, φτάνει στά όριά του καθώς οί έπιμέρους ρυθμίσεις και τά ιδιαίτερα συμφέροντα δέν ένοποιούνται σέ μία συνολική έναλλακτική πρόταση.

Και όμως ό κλάδος, όσο κι άν θεσμικά κατακεραματίζεται, συνεχίζει νά παίζει τό δικό του συγκεκριμένο ρόλο στή λειτουργία του ελληνικού πανεπιστημίου. Οί βοηθοί, οί έπιμελητές, έπιστημονικοί συνεργάτες, ειδικοί έπιστήμονες, μόνιμοι ή έκτακτοι, σάν δάσκαλοι σέ μάθημα, σέ άσκήσεις ή έργαστήρια, σάν έρευνητές, έξεταστές, βαθμολογητές ή έπιτηρητές, συμμετέχουν μέ τόν τρόπο τους στή διασφάλιση του κοινωνικού καταμερισμού έργασίας, τή μετάδοση και άναπαραγωγή τής κυρίαρχης ιδεολογίας. Η καθημερινή τους λειτουργία, κάτω από όποιαδήποτε μορφή, ύλοποιεί άπέναντι στους φοιτητές ένα μέρος τής έξουσίας στό Πανεπιστήμιο και μάλιστα πιά άμεσα και όρατά σέ σχέση μέ τούς καθηγητές.

Η κατηγορία πού συχνά διατυπώνεται προς τά μέλη του ΕΔΠ, κυρίως από τήν πλευρά των φοιτητών, «πώς επιδιώκουν νά γίνουν καθηγητές στή θέση των καθηγητών», όσο κι άν άδικεί σέ μεγάλο βαθμό τά αίτήματα του ΕΔΠ παραγνωρίζοντας τή σχέση ύποτελείας του κλάδου, εκφράζει ταυτόχρονα και χαρακτηριστικά τόν τρόπο πού ή φοιτητική μάζα

διώνει τή συγκεκριμένη λειτουργία του ΕΔΠ στίς διαδικασίες διδασκαλίας, έξέτασης και βαθμολόγησης. Κυρίως άναδεικνύει τό γεγονός ότι όσο προσίτος και συμπαθής, προσωπικά και πολιτικά, κι άν είναι ό βοηθός, έντούτοις ή δική του διδασκαλία, άν και πιθανόν πιά εύχάριστη, έλάχιστα διαφέρει σέ περιεχόμενο και μορφή από τήν καθηγητική.

Η άπουσία όποιασδήποτε σχέσης άλλου τύπου μεταξύ ΕΔΠ και φοιτητών μέσα στήν εκπαιδευτική διαδικασία καταδεικνύει και τήν κενότητα τής διακηρυγμένης συμμαχίας των δύο φορέων. Η συμμαχία αυτή άποτελεί άπλό ιδεολόγημα όσο στηρίζεται πολιτικά στίς γενικόλογες καταγγελίες και διακηρύξεις για τό ΝΑΤΟ, τή ΣΙΑ, τήν Κύπρο, τή Δεξιά, τούς προδοκάτορες και ό,τι άλλο ή τρέχουσα πολιτική ζωή ή τά κομματικά έπιτελεία άναδεικνύουν. Τό συνεκτικό στοιχείο μιάς μονιμότερης συμμαχίας των δύο αυτών κοινωνικών ομάδων πρέπει νά άναζητηθεί, άκριβώς, στήν ύλική λειτουργία των δύο φορέων μέσα στό Πανεπιστήμιο για τήν πραγμάτωση του ρόλου του και τίς έσωπανεπιστημιακές σχέσεις πού οί λειτουργίες αυτές και οί ρόλοι άποτυπώνουν.

Ένδεικτικά στοιχεία τής άνυπαρξίας οίασδήποτε όργανικής συμπαρατάξης των φοιτητών μέ τό ΕΔΠ άποτελούν τόσο ή άδιαφορία των φοιτητών στίς κινητοποιήσεις του κλάδου άκόμη και στήν πιά ολοκληρωμένη μορφή του κατά τήν άπεργία των 100 ήμερών, όσο και ή άπουσία του ΕΔΠ στή διάρκεια των φοιτητικών κινητοποιήσεων μέ κορυφή τής καταλήψεις.

Και όμως πίσω από τά άδιέξοδα αυτών των κινητοποιήσεων (και άλλων π.χ. για τά έξεταστικά πού τόσο ατάρασκα όλοι έπεσήμαναν) ύπήρχε ή αυθόρμητη αντίδραση των φοιτητών για τόν παραλογισμό ενός όλόκληρου συστήματος μετάδοσης και έξέτασης άνώσιμων γνώσεων, συστήματος του όποιου συστατικό στοιχείο και βασικές λειτουργίες ύλοποιεί ό κλάδος.

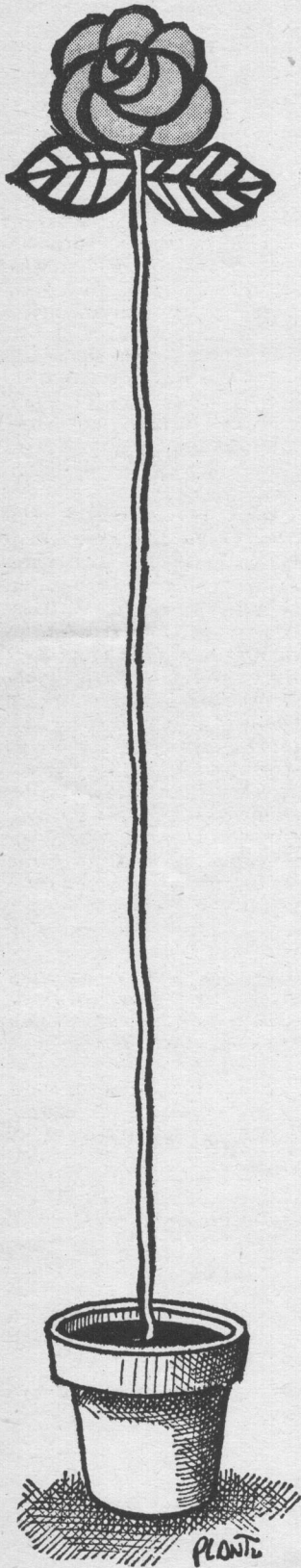
Τά παραπάνω δέν ύποκρύπτουν κάποια καινοφανή άποψη πού ν' άπορρίπτει τά κλαδικά αίτήματα του ΕΔΠ πού μονότονα επί έξι συνέδρια έπαναθεβαιώνονται. Άπληκούν άπλώς τήν άγωνία για τά άδιέξοδα πού ή όμόφωνα (;) προβαλλόμενη θεσοποιημένη πολιτική άναδεικνύει. Γιατί ή κατοχύρωση και διεύρυνση του διδακτικού και έρευνητικού ρόλου του κλάδου, καθώς και ή άνάλψη μέρους τής ευθύνης για τή λειτουργία του Πανεπιστημίου άποτελούν αίτήματα χωρίς δυναμική έφόσον δέν συνοδεύονται από τή διαμόρφωση μιάς έναλλακτικής πρότασης για τή λειτουργία των ΑΕΙ και τήν δυνάμει (στή διαδικασία συνολικότερων άλλαγών) άνατροπή του ρόλου τους, όπως ύλοποιείται σήμερα στή σχέση Πανεπιστήμιο-Κοινωνία, στίς σχέσεις διδασκαλίας και, κυρίως, στό περιεχόμενο και τή δομή των προσφερόμενων γνώσεων. Η μονοδιάστατη θεσμική πολιτική πού μέ τόση συνέπεια προωθεί ή Άριστερά στα Πανεπιστήμια, άνεξάρτητα από τίς «άριστερές», «άγωνιστι-

κές» ή «δεξιές» εκφράσεις της είναι αναποτελεσματική άφου, άνίκανη νά προωθήσει μιά έναλλακτική προοπτική, ύποτάσσεται στά έπιμέρους συντεχνιακά συμφέροντα του άνομοιογενοϋς κλάδου. Έτσι τό ΕΔΠ άνίκανο νά αυτόπροσδιοριστεί άνιχνεύοντας τόν ιδιαίτερο ρόλο του στήν πανεπιστημιακή λειτουργία, άδυνατεί νά όριστεί σάν αυτόνομη πολιτική συνιστώσα όδεύοντας στό δημοσιοϋπαλληλισμό και τόν ένουχισμό κάθε κριτικής στάσης και έπιστημονικής άναζήτησης.

Τό ζητούμενο λοιπόν, δέν είναι ή άπόρριψη κάποιων φύσει «ρεφορμιστικών» ή «έκσυγχρονιστικών» θεσμικών αίτημάτων όσο ό έπαναπροσδιορισμός τους στό πλαίσιο μιάς συνολικής προοπτικής γιά τά ΑΕΙ. Έτσι μόνο στήν προοπτική μιάς διαφορετικής άποψης γιά τόν κοινωνικό ρόλο του Πανεπιστημίου και τή σχέση του μέ τήν έλληνική κοινωνία άποκτά ριζοσπαστική διάσταση ή συμμετοχή στή διοίκηση και τήν ενύθνη τών ΑΕΙ. Μόνο άν πάψουμε νά θεωρούμε τή γνώση και τή τεχνολογία σάν «οϋδέτερους» και άναπτυξιακούς παράγοντες και διαμορφώσουμε τά άναγκαία θεωρητικά εργαλεία γιά τήν άποκρυπτογράφηση τής ιστορικότητας τής γνώσης θά άποκτήσει ριζοσπαστική διάσταση και δυναμική τό αίτημα γιά τήν κατοχύρωση και διεύρυνση του διδακτικού και έρευνητικού έργου. Και έτσι θά άνατραποϋν οί ύφιστάμενες σχέσεις διδασκαλίας, πού είναι θέβαια άρρηκτα έξαρτημένες μέ τό περιεχόμενό της, και θά άναδειχθεί ή κριτική και άμφισβήτηση ως συστατικών στοιχείων τών νέων σχέσεων. Έτσι άλλωστε άποκτά όργανικό συνεκτικό δεσμό τό ΕΔΠ μέ τούς φοιτητές. Και τότε μόνο τό αίτημα τής μονιμότητας σημαίνει τήν κατοχύρωση τής ελεύθερης έπιστημονικής άναζήτησης και παραγωγής, διασφαλίζοντας τά μέλη του κλάδου άπό τήν καθηγητική και κρατική άθαιρεσία.

Σήμερα, ή ύπέρβαση μιάς θεσμικής πολιτικής πού θά άναδεικνύει τά συνολικότερα αυτά ζητήματα έμφανίζεται περισσότερο μακρινή παρά ποτέ. Η άριστερά έγκλωδισμένη σ' αυτήν τήν πολιτική άδυνατεί νά τήν ύπερβεί είτε γιατί τό όνομα του σοσιαλισμού πού κατασκευάζει δέν έχει χώρο παρά μόνο γιά τό κράτος και τίς μάξες πού τό χειροκροτούν, είτε γιατί κατασκευάζοντας τό θεσογεννημένο της σοσιαλισμό παίζει τήν κόττα μέ τ' αυγό, παραπέμποντας στό άπώτερο μέλλον τά ζητήματα τής φύσης και του περιεχόμενου τής άέναα διεκδίκησης δημοκρατίας. Ακόμη γιατί μιά τέτοια πολιτική προϋποθέτει κατ' άρχήν έπιστημονική έπάρκεια πού ή ιστορική διαμόρφωση του έλληνικού Πανεπιστημίου έχει έξοδελίσει. Και κυρίως προϋποθέτει τά θεωρητικά εργαλεία γιά τήν κριτική και τήν άνίχνευση τής παρεχόμενης και παραγόμενης ιστορικά προσδιορισμένης γνώσης τά όποια δυστυχώς, ή κομμουνιστική άριστερά τής Γ' Διεθνούς, έγκλωδισμένη στό μύθο τής άνάπτυξης, ενγενικά παραχώρησε στήν άρχουσα τάξη ως δικαίωμα νά τά παράγει γιά λογαριασμό της.

Ίσως όλα αυτά νά ήχοϋν παράξενα και ά-ιστορικά, μετά άπό ένα συνέδριο προσωπικής και κομματικής αυτοεπιβεβαίωσης όπου τά πάντα ήταν άυτονόητα μέ μόνο ζητούμενο τό χρόνο και τό φορέα πού θά τά όλοποιούσε. Η άναγγελόμενη όμως άλλαγή επιβάλλει σέ όλους άσφυκτικά τό ερώτημα τής ταυτότητάς της. Κι αυτό σημαίνει γιά κάποια άνώνυμη, δυστυχώς, άλλα πλούσια σέ ιστορικές έμπειρίες άριστερά τό αίτημα νά διατυπωθεί μιά πολιτική και γιά τό Πανεπιστήμιο πού, ξεφεύγοντας άπό τό καταστροφικό δίλημμα τής ύποταγής ή τής άντιπολίτευσης στό ΠΑΣΟΚ στή βάση τής διεκδίκησης κάποιων κλαδικών αίτημάτων, θά άναδεικνύει τό δικό της όραμα του Πανεπιστήμιου προσδιορίζοντας έτσι και τό περιεχόμενο και τή δική της άποψη γιά τήν άλλαγή.

Πλήρης σύμπτωση τῆς κοινωνικῆς μέ τήν πολιτική πλειοψηφία στή Γαλλία

Σέ απόλυτη συμφωνία μέ τό πνεῦμα τῶν θεσμῶν τῆς Πέμπτης Δημοκρατίας οἱ πρόσφατες βουλευτικές ἐκλογές στή Γαλλία δέν ὑπῆρξαν, παρά τά ὅσα ἄλλοι νόμιζαν καί ἄλλοι ἐλπίζαν, ἕνας τρίτος καί τέταρτος γύρος τῆς ἴδιας ἀντιπαράθεσης ἀνάμεσα στίς δυνάμεις τῆς Ἀριστεράς καί τίς δυνάμεις τῆς Δεξιᾶς.

Ἀναμφισβήτητα, τό γαλλικό ἐκλογικό σῶμα θέλησε νά δώσει ἐπὶ Πρόεδρο Μιτεράν τά μέσα τῆς πολιτικῆς, νά ἐπιβεβαιώσει τήν προηγούμενη ἐπιλογή του γιά κοινωνική καί πολιτική ἀλλαγῆ. Καί τό συναρπαστικό καί πρόσθετο γεγονός εἶναι ὅτι οἱ βουλευτικές ἐκλογές ἔδωσαν στήν τάση τῶν προεδρικών ἐκλογῶν ἕνα εὖρος καί ἕνα βάθος ἐντελῶς ἀσυνήθιστα στή γαλλική ἱστορία.

Ἄς σημειώσουμε ὅμως, ὅτι, ἐνῶ στίς προεδρικές ἐκλογές ὁ πολίτης «διαλέγει ποιόν θέλει στόν πρώτο γύρο καί δηλώνει ποιόν δέν θέλει στό δεύτερο γύρο», στίς βουλευτικές ἐκλογές τά πράγματα καί τό πνεῦμα τους ἦσαν διαφορετικά. Στόν πρώτο γύρο ξεκαθαρίστηκαν οἱ λογαριασμοί ἐντός τῶν μεγάλων τάσεων πού διεκδικούσαν τήν ἐξουσία. Ὁ «λαός τῆς Ἀριστεράς», πῶς συγκεκριμένα, ξεκαθάρισε ὅτι τήν τελική ἀναμέτρηση (δεύτερος γύρος) προτιμᾷ νά τήν διεξαγάγει κάτω ἀπό τά χρώματα καί τίς ἀντιλήψεις τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος καί ὄχι τοῦ ΚΚΓ, ἐπιλογή ἐπίσης πρωτοφανῆς σ' ὀλόκληρη τήν ἱστορία τῆς Πέμπτης Δημοκρατίας. Τό γιατί δέν εἶναι καί δύσκολο ν' ἀναλυθεῖ: συνοπτικά ἄς πούμε ὅτι ἡ ἴττα τοῦ ΚΚΓ ἦταν ἡ πολιτική κύρωση πού τοῦ ἐπιβλήθηκε σέ πλήρη ἀντιστοιχία, ὡς πρὸς τήν ἔκταση καί τή σοβαρότητά της, μέ τήν ὑπὸνόμευση τῆς νίκης τῆς Ἐνωμένης Ἀριστεράς τό 1978. Μιά σύγκριση δέ τῶν ὄσων, περιθωριακῶν, ζητοῦσε τότε τό ΚΚΓ ὥστε νά βρεῖ τό πρόσχημα γιά τή ρήξη καί τῶν ὄσων, οὐσιαστικῶν γιά τήν ἱστορία του, ἀπεμπολεῖ τώρα γιά νά δώσει στήν ἀγανακτισμένη βάση του κάποια «ἐπιτυχία» τῆς γραμμῆς του (τέσσερις καρέκλες στό Ὑπουργικό Συμβούλιο), μόνο οἶκο μπορεῖ νά προκαλέσει γιά ἕνα ἀπό τά κάποτε σημαντικότερα ἀριστερά κόμματα τῆς Εὐρώπης.

Τό ἐκλογικό σῶμα, ὅπου ὁ λαός τῆς Ἀριστεράς ἔχει πιά τήν πλειοψηφία (σύμπτωση τῆς πολιτικῆς μέ τήν κοινωνική πλειοψηφία, εἶπε ὁ πρόεδρος Μιτεράν), ἔδωσε λοιπόν μεγάλες ἐξουσίες καί εὐκαιρίες στό Σ.Κ. καί γενικότερα τήν γύρω ἀπ' αὐτό γαλλική ἀριστερά.

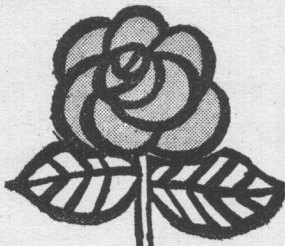
Ἡ συμφωνία κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας καί προέδρου τῆς Δημοκρατίας δίνει στήν Ἀριστερά τή σταθερή πολιτική ἐξουσία πού ὀλοκληρώνει, μεταξύ ἄλλων, καί τήν ἐξουσία πού ἔχει οἰκοδομήσει στήν τοπική αὐτοδιοίκηση (κατέχει τά δύο τρίτα τῶν δήμων μέ 30.000 κατοίκους καί πάνω) καί στό ἐργατικό κίνημα. Παρά τίς οἰμωγές τῆς Δεξιᾶς περὶ «ὑπερβολικῆς ἐξουσίας» καί ἀνάγκης ἀντίθαρων κλπ., ἡ Ἀριστερά παρ' ὅλα αὐτά δύσκολα μπορεῖ ν' ἀντιπαραταχθεῖ στήν οἰκονομική ἐξουσία τοῦ ἀστισμοῦ καί τῆ διεθνή ἐξουσία σ' ἕναν κόσμο πού δέν πολυσυμπαθεῖ τίς ἀλλαγές τοῦ status quo. Θά ἔχει ὅμως, ἀπέναντι στίς δυσκολίες πού τά παραπάνω προσιωvίζονται, δύο-τρία ἐπίσης πρωτόγνωρα ἀτού. Γιά πρώτη φορά, μέσα σέ δημοκρατικά ἄψογες καί θεσμικά ὁμαλές συνθήκες, ἡ Ἀριστερά θά ἔχει τή διάρκεια. Ὁ πρόεδρος ἔχει μπροστά του ἐπτά χρόνια καί ἡ κοινοβουλευτική πλειοψηφία πέντε. Πράγμα πού δίνει στή νέα κυβέρνηση τή δυνατότητα καί τήν πολυτέλεια νά προχωρήσει μέ σύνεση καί περίσκεψη σέ ἔντονες διαρθρωτικές ἀλλαγές σ' ὅλους τοὺς τομείς πού προβλέπει τό πρόγραμμά της. Γιατί ἔχει πρόγραμμα, ἀπό τά πρὶν δημοσιευμένο καί συζητημένο πάνω στό ὅποιο θά μπορεῖ ὁ καθένας νά τήν ἐγκαλεῖ καί νά τήν ἐλέγχει. Τέλος, μαζί μέ τή διάρκεια θά ἔχει καί τήν ἀνεξαρτησία, τόσο ἀπὸ τήν κεντροαριστερά καί τήν κεντρώα παράταξη, ὅσο καί ἀπὸ τό ΚΚΓ.

Τό σοσιαλιστικό πείραμα ξεκινᾷ λοιπόν μέ σχετικά καλοὺς οἰωνοὺς, ἔστω κι ἂν οἱ γενικότερες συνθήκες (κρίση, ἐπιδείνωση τῆς διεθνούς κατάστασης κλπ.) δέν τὸ εἶναι ἰδιαίτερα εὐνοϊκές.

Οἱ εὐχές καί τό ἐνδιαφέρον τῆς εὐρωπαϊκῆς καί γενικότερα τῆς παγκόσμιας Ἀριστεράς τό συνοδεύουν.

Ἄκόμα καί στήν Ἑλλάδα ... ὅπου τή σοσιαλιστική νίκη στή Γαλλία υλοθετοῦν, οἱ

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

κειοποιοούνται ή θέτουν σάν πρότυπο λογιών λογιών πολιτικές δυνάμεις και τάσεις, ιδιαίτερα δέ τό ΚΚΕ και τό ΠΑΣΟΚ.

Τό ΚΚΕ βέβαια δύσκολα βολεύεται μέ εξελίξεις σέ πλήρη αντίθεση μέ τή γραμμή του αδελφού ΓΚΚ και τών φιλοσοβιετικών του επιλογών, σέ πλήρη επίσης αντίθεση μέ τίς αρχικές εϋχές και ελπίδες τής Μόσχας. Τόσο ή τελευταία όσο και τό πρώτο τά ψευτοπαλώνουν μέ κάποια εξαρση τής νίκης τών «άριστερών δυνάμεων» γενικώς. Οί γάρ μελλοντικές ανάγκες, διεθνείς γιά τούς μέν, ελληνικές (και ένόψει έκλογών) γιά τούς δέ, επιβάλλουν σύνεση... Βέβαια δέν έλειψαν «οί μπηχτές», έστω και άσφαιρες: ό κ. Φλωράκης δέν καταφέρει ακόμη νά ξεχωρίσει τό παλιό γαλλικό κόμμα τής S.F.I.O. του πολέμου τής Άλγερίας και άλλων δεινών, από τό νέο και άλλιώτικο Σ.Κ. του Συνεδρίου του Εριπεν του 1972. Ούτε έλειψαν ή συγκάλυψη ή άπόκρυψη τών πληροφοριών: ό κομματικός ή ό φιλικός τύπος έλάχιστα (ή τίποτε) λέει γιά τίς θέσεις του Σ.Κ. πάνω στο παλαιστινιακό, στήν Ύφραση και τήν Ειρήνη, ή στρατιωτικά μπλόκ. τήν ΕΟΚ, τό ΝΑΤΟ, τόν Τρίτο Κόσμο κλπ., ή γιά τίς θέσεις και παλινδρομήσεις του ΓΚΚ στα ίδια θέματα προκειμένου νά περισώσει τά έπιπλα, όπως λέει παλιά γαλλική έκφραση. Έτσι όλοι οί δρόμοι μένουν άνοικτοί: και ή συνέχιση τής ίδιας πολιτικής, και ή συντήρηση τής έλπίδας του άριστερου πολίτη γιά άλλαγές, και ή άποφυγή σύγκρουσης μέ τό ΠΑΣΟΚ, και ή έπιδίωξη νά βρεθεί τό τελευταίο σέ θέση όπου θά έχει ανάγκη τό ΚΚΕ: κι αυτά και τούτα.

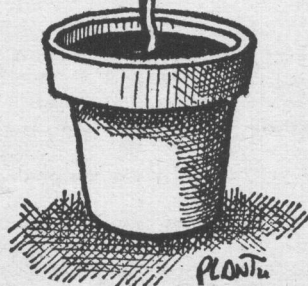
Όσο γιά τό ΠΑΣΟΚ, τά πράγματα φαίνονται πιό εύκολα. Η νίκη του Σ.Κ. είναι και «δική του νίκη». Σοσιαλιστικό κόμμα εκεί, σοσιαλιστικό κίνημα εδώ, γενική ανάκαμψη τής άριστεράς σέ πολλά σημεία τής Εϋρώπης, ή γενική τάση φαίνεται νά του είναι εύνοϊκή, και δέν παραλείπει νά τό τονίζει. Οί Έλληνες μπορούν κι αυτοί νά εισέλθουν «εις κατάστασιν χάριτος» όπως και οί Γάλλοι μετά τήν νίκη του Μιτεράν. Μακάρι! Όμως, οί μακάριοι πολίτες πού έτσι νανουρίζονται, μέσα και έξω από τό ΠΑΣΟΚ, θά πρέπει νά στοχασθούν και τά ακόλουθα: τό Σ.Κ. γεννήθηκε τό 1972 μέσα από ένα Συνέδριο πού διακήρυξε ως καταστατική του αρχή «τήν άγκυροβόληση στα άριστερά» (καταλέξη μετάφραση), δηλαδή τή ρήξη μέ τήν κεντρώα πολιτική τής διαχείρισης του καπιταλισμού όπως τήν άσκούσε τό προκάτοχο σχήμα. Έκτοτε, και σέ τακτικά ή έκτακτα συνέδρια (ναί, συνέδρια βάσει καταστατικού, μέ εκπροσώπηση τών κομματικών οργανώσεων και διαφορετικών οργανωμένων τάσεων, μέ αναλογική...) ή γραμμή αυτή επιβεβαιώθηκε, έκλεπτόνθηκε, έκφράστηκε σέ πρόγραμμα και σέ μέτρα. Πού άνελαβαν νά προωθήσουν υπεύθυνα όργανα, τόσο από πολιτική όσο από έπιστημονική και τεχνική άποψη. Τή γραμμή αυτή τήν διαχειρίστηκαν εκατοντάδες κομματικές οργανώσεις σέ δήμους και κοινότητες, στίς επιχειρήσεις, στα συνδικάτα, στα Πανεπιστήμια. Η έγκρισή της προχτές είναι άποτέλεσμα ένσυνείδητης άποδοχής της από πληροφορημένους και προετοιμασμένους πολίτες πού μέ τή σειρά τους κέρδισαν στίς θέσεις τους τόν υπόλοιπο λαό τής Άριστεράς και τό γαλλικό λαό.

Τά παραπάνω δέν εξασφαλίζουν τήν επιτυχία του σοσιαλιστικού πειράματος, πού εξαρτάται από χίλιους μύριους παράγοντες και συγκυρίες, έντός και έκτός Γαλλίας. Άποκλείουν όμως σέ μεγάλο βαθμό τό «μαζί μιλάμε και χώρια καταλαβαίνουμε» στίς σχέσεις λαού-κυβέρνησης, όπως και στίς ένδοκυβερνητικές ή ένδοκοινοβουλευτικές συζητήσεις ή διαμάχες.

Τέτοιοι στοχασμοί και οί αναπόφευκτες συγκρίσεις και εκτιμήσεις πού συνεπάγονται θά όδηγοϋσαν τούς μακάριους πολίτες πού προαναφέρθηκαν σέ ζοφερές σκέψεις. Η κλαγγή όμως τών έπερχόμενων έκλογών ίσως έμποδίσει ν' άνοιξουν τέτοιοι δρόμοι.

Δέν πειράζει, θά τά ξαναπούμε μετά.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Λέχ Βαλέσα: «ή ιστορία μᾶς ἔκανε μάστορες στήν ἀντίσταση»

(Συνέντευξη τοῦ Λ. Βαλέσα, στό γερμανικό περιοδικό Σπῆγκελ, 15 Ἰουνίου 1981)

ΣΠΗΓΚΕΛ: Τί θά ἀλλάξει ἀκόμα στήν Πολωνία;

ΒΑΛΕΣΑ: Δύσκολο νά προβλέψει κανείς, γιατί οἱ προσεχείς μεταβολές θά ἐξαρτηθοῦν ἀπό πολλούς παράγοντες κι ὄχι μόνον ἀπό μᾶς.

Σ: Μέ σπουδαιότερο παράγοντα τίς σοβιετικές ἀπειλές καί τά σοβιετικά τάνκς, ἡ κάνουμε λάθος;

Β: Τί εἶπατε; Τάνκς; Ἀπειλές; Ἀπό τούς φίλους μας! Ἀδύνατον, κάτι πρέπει νά ἔχετε παρανοήσει σ' αὐτή τήν ἱστορία.

Σ: Μακάρι...

Β: Πράγματι, μακάρι. (...) Ἐσεῖς κύριοι τοῦ Σπῆγκελ γνωρίζετε πολύ καλά τί τράβηξε ἡ Πολωνία στόν τελευταῖο πόλεμο. Πάνε μόλις 36 χρόνια. Καί τώρα, νά ἔχουμε πάλι τά ἴδια; Παναγιά παρθένα μου, ὄχι!

Σ: (...) Τί σᾶς κάνει τόσο βέβαιο, πῶς δέν θά ῥθουν οἱ Σοβιετικοί;

Β: Ποτέ δέν εἶπα ὅτι σίγουρα δέν θά ῥθουν. Εἶμαι ὁμως πάντα πεισμένος, πῶς κάτι τέτοιο θά ἦταν τό μεγαλύτερο, τό πῶ ἀνόητο σφάλμα πού θά μπορούσαν νά κάνουν.

Σ: Κι ἄν, ἐνάντια ἔστω σέ κάθε λογική, φτάναμε σέ μιάν ἐπέμβαση: τί θά ἔκανε τότε ἡ «Ἀλληλεγγύη»;

Β: Μέχρι σήμερα βρῆκε πάντοτε τά μέσα ἐκεῖνα πού ἀνταποκρίνονταν στή συγκυρία.

Σ: Καί ποιά θά ἦταν αὐτά τά μέσα στή συγκεκριμένη περίπτωση;

Β: Δραστικά μέσα. Ἄς πάρουμε ἐμένα γιά παράδειγμα: Θά χρειάζονταν τουλάχιστον 10 τάνκς γιά νά μέ φυλάξουν ἀποτελεσματικά. Πρό ἔτων δέν τό κατάφεραν 60 ἀστυνομικοί.

Σ: Πού πάει νά πεῖ, πῶς οἱ εἰσβολείς θά πρέπει νά ὑπολογίζουν ὅτι θά ἀσχολοῦνται μέ τήν ἀστυνόμευση 36 ἑκατομμυρίων Πολωνῶν;

Β: Ἀκριβῶς. Κι ὄχι μονάχα αὐτό. Θά πρέπει καί νά τούς τρέφουν καί νά πληρῶνουν καί τά τεράστια κρατικά χρέη. Θά εἶναι ἐξάλλου διατεθειμένοι καί νά δουλεύουν ἀντί γιά μᾶς; Καί ποῖός θά ἀνοικοδομήσει αὐτά πού θά καταστραφούν κατὰ τήν εἰσβολή; Μήν ξεχνᾶτε πῶς ἡ ἱστορία μας μᾶς ἔκανε μάστορες στήν ἀντίσταση.

Σ: Ὑποτίθεται ὅτι ἔχετε ἔτοιμα σχέδια, σύμφωνα μέ τά ὁποῖα τά ἐργοστάσια θά καταληφθοῦν ἀπ' τούς ἐργάτες τους καί θά μετατραποῦν σέ ὄχυρά.

Β: Νά δοῦμε.

Σ: Καί τί θά συμβεῖ, ἄν ἀφεθοῦν οἱ Πολωνοί νά λιμοκτονήσουν; Ἄν λ.χ. δίνεται δελτίο τροφίμων μονάχα σέ ὅποιον δουλεύει;

Β: Τότε θά πρέπει ὁ κόσμος νά δουλέψει. Ἀλλά πῶς; Μπορῶ νά φαντασῶ κάποια μέρα, πού μπροστά στήν αὐσιδα παραγωγῆς μιᾶς πολεμικῆς βιομηχανίας θά στέκουν καρτσάκια γιά μωρά.

Σ: Σχεδόν κάθε Πολωνός στρατιώτης ἔχει τόν πατέρα, τήν ἀδελφή ἢ τόν ἀδελφό στήν «Ἀλληλεγγύη». Θά χτυπήσει ὁ πολωνικός στρατός τούς ἐργάτες, ἄν πάρει τέτοια διαταγή;

Β: Μόνον οἱ φαντάροι μποροῦν νά σᾶς ἀπαντήσουν.

Σ: Πρόσφατα δηλώσατε πῶς ἡ «Ἀλληλεγγύη» ἀγωνίζεται γιά τήν ὑλοποίηση τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ. Τί ἐννοεῖτε μ' αὐτό;

Β: Ἦταν μιᾶ παρεξήγηση. Δέν τό ἐννοοῦσα ἔτσι. Τό ἔχω τονίσει πολλές φορές, ἐγώ εἶμαι συνδικαλιστής καί ὄχι ἀγωνιστής γιά κάποια ἰδεολογία, εἴτε λέγεται σοσιαλισμός, εἴτε κομμουνισμός, εἴτε καπιταλισμός. Τέτοιου εἶδους ἐτικέτες μέ ἀηδιάζω.

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

Νά, πάρτε εκείνο τό δειο μπουκάλι σαμπάνιας πού είναι πάνω στό τραπέζι, αυτό μέ τήν έλκυστική έτικέτα. Άν τό γεμίσετε νερό τής βρύσης καί δοκιμάσετε νά πιείτε, τί γεύση θά 'χει;

Σ: Ή βαθιά σας πίστη στήν έκκλησία όδήγησε στήν υπόθεση, ότι θέλετε νά οικοδομήσετε ένα χριστιανικό συνδικάτο στή Πολωνία.

Β: Τέτοιες σκέψεις είναι τελείως άβάσιμες. Ήμεεις οι συνδικαλιστές δουλεύουμε γιά νά περνάει καλά τό ανθρώπινο σώμα, ή έκκλησία καταπιάνεται μέ τό καλό τής ανθρώπινης ψυχής. Σίγουρα όμως άν πρόκειται γιά θέματα όπως ή άλήθεια, ή δικαιοσύνη, ή τιμιότητα, τότε ή στάση τής έκκλησίας είναι καί δική μας.

Σ: Σάς ρωτήσαμε γιά τούς έπόμενους στόχους του συνδικάτου.

Β: Αυτή τή στιγμή ασχολούμαστε μέ τίς έκλογές του συνδικάτου. Όπως βλέπετε, πρόκειται γιά τελείως φυσιολογική συνδικαλιστική δουλειά, όπως γίνεται στή Γερμανία ή τή Γαλλία.

Σ: Σημαίνει αυτό πώς τό θέμα τών άπαραίτητων μεταβολών στις έπιχειρήσεις καθώς καί στήν οικονομική διαχείριση, θά τό αφήσετε στήν αποκλειστική δικαιοδοσία τής κυβέρνησης;

Β: Σέ καμία περίπτωση. Έχετε δικιο, δέν είμαστε άπλώς ένα συνδικάτο, αλλά καί ένα κοινωνικό κίνημα. Γι' αυτό υποστηρίζουμε παράλληλα τήν εξέλιξη καί άλλων θεσμών, όπως λ.χ. τής αυτοδιαχείρισης στις έπιχειρήσεις, πράγμα πού αναγκαστικά συνεπάγεται καί άνάλογες οργανωτικές λύσεις πού έχουν σχέση μέ τήν οικονομική μεταρρύθμιση.

Σ: Όλα αυτά ήχουν πολύ άφηρημένα. Μιά οικονομική μεταρρύθμιση θά πρέπει έπιτέλους νά αναπροσαρμόσει τίς τιμές τών βασικών ειδών διατροφής, γιά νά σταματήσουν οι τεράστιες κρατικές έπιχορηγήσεις τους. Όμως οι Πολωνοί εργάτες ξεσηκώθηκαν ήδη τρεις φορές ενάντια σέ παρόμοιες αύξήσεις. Μέ ποιο τρόπο θά περάσετε τώρα στό κόσμο σας τέτοια αντιδημοφιλή μέτρα;

Β: Ήμεεις, σά συνδικάτο πού είμαστε, όφειλουμε νά μήν αναλάβουμε ή υποστηρίξουμε ότιδήποτε κατευθύνεται εναντίον του συμφέροντος τών μελών μας, εναντίον τών εργατών. Όστόσο έχουμε συνείδηση, πώς οι σημερινές τιμές δέν είναι σωστές. Όταν π.χ. συμφέρει νά τρέφει κανείς τά γουρούνια του μέ κρατικά έπιχορηγούμενο ψωμί παρά μέ τή τροφή τους, τότε αυτό είναι παράλογο.

Σ: Έπομένως;

Β: Μεταρρύθμιση πρέπει νά γίνει άλλ' όχι σέ βάρος τών χαμηλών εισοδημάτων. (...) Αυτά πλήττονται περισσότερο άπ' τίς ανατιμήσεις, γι' αυτό οι άπώλειές τους πρέπει νά αντισταθμιστούν.

Σ: Μέ αύξήσεις; Αυτές θά όδηγήσουν σέ αύξηση του πληθωρισμού.

Β: Όταν λέμε αντιστάθμιση δέν έννοούμε βέβαια τό τύπωμα χαρτονομίσματος, αλλά μία δικαιότερη ανακατανομή εισοδημάτων. Οι χαμηλόμισθοι, όσοι έχουν νά θρέψουν μεγάλες οικογένειες, πρέπει νά πάρουν περισσότερα, τά κατώτερα ήμερομίσθια πρέπει νά αύξηθούν. Έκείνοι όμως πού τήν έχουν καλά, αυτοί θά πρέπει νά δεχθούν άνάλογες άπώλειες.

Σ: Άκόμα κάτι πάνω στό θλιβερό αυτό θέμα. Γιά νά γίνουν οι έπιχειρήσεις πιο άποδοτικές, πιο παραγωγικές, θά έπρεπε νά απομακρυνθούν περί τά δύο εκατομμύρια εργάτες. Ποιά είναι ή θέση του συνδικάτου σας;

Β: Θα άπαιτήσουμε άπό τό κράτος νά συνδέσει τήν άπαραίτητη βελτίωση τής άποδοσης μέ εναλλακτική ειδίκευση τών εργαζομένων σέ άλλους τομείς, ούτως ώστε νά μή ζημιωθούν. (...) Σκεφτόμαστε προπαντός μιάν άναδιάταξη πός τέτοιους οικονομικούς κλάδους, όπου υπάρχει έλλειψη εργατικών χεριών. Επίσης πολλές χιλιάδες άτομα θά πήγαιναν εύχαρίστως στήν ύπαιθρο, γιά ν' ασχοληθούν, έφόσον ύπάρξει κρατική ενίσχυση, μέ τά κηπευτικά, πού τά 'χουμε τόσο άνάγκη. Διακρίνουμε άκόμα τή δυνατότητα νά δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας στον τομέα τών υπηρεσιών.

Σ: Οι σχέσεις σας μέ τό κόμμα είναι αρκετά παράδοξες.

Β: Γιατί; Είναι καθαρά σχέσεις αγάπης.

Σ: Φέρατε μέ τή δράση σας τό κόμμα στά πρόθυρα τής διάλυσης.

Β: Όχι εγώ. Τό κόμμα άπό μόνο του τό κατάφερε αυτό.

Στό ὄνομα τοῦ Ἀλλάχ καί τοῦ Χομεϊνί

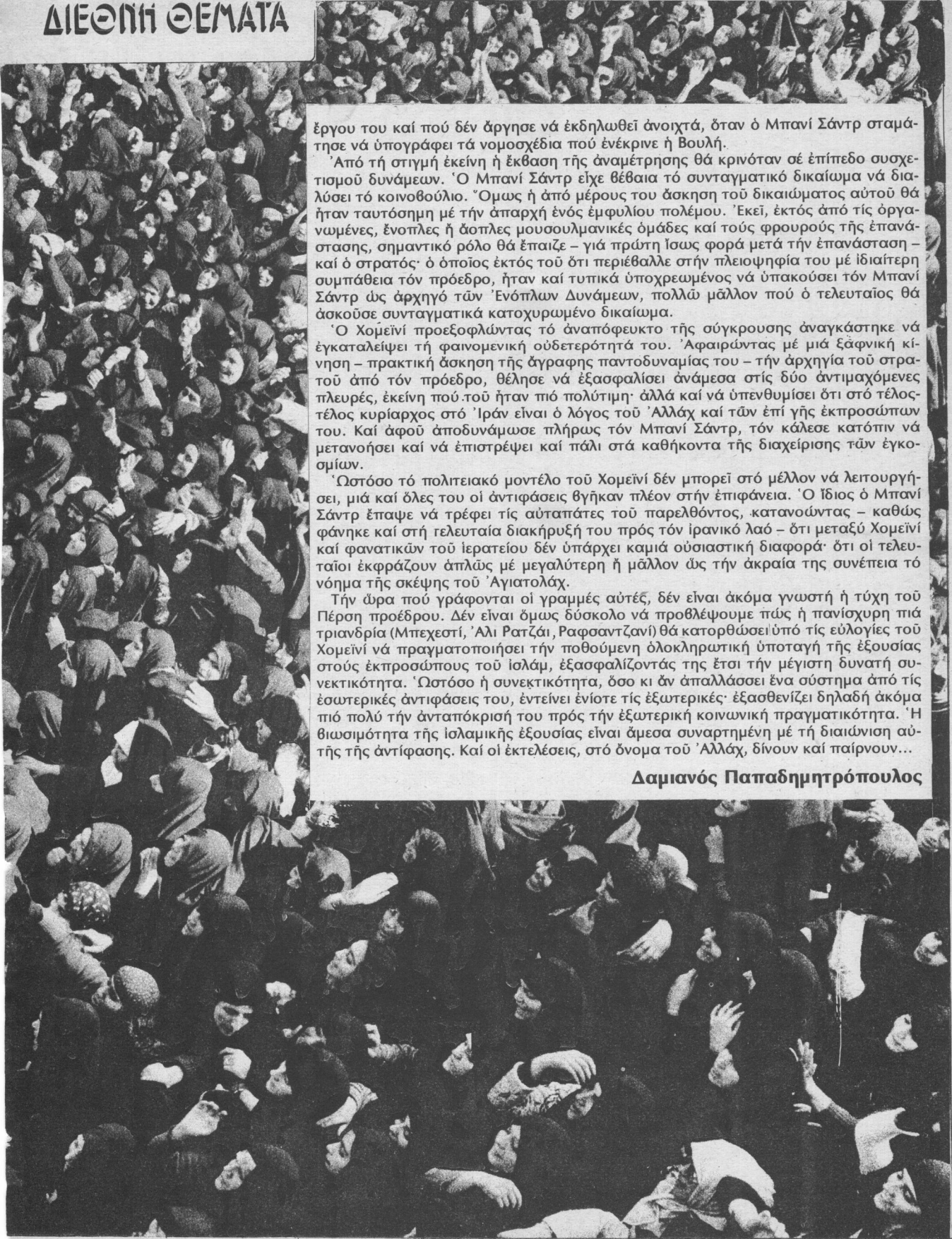
«Δέν κάναμε τήν ἐπανάσταση γιά τ' ἀμπέλια καί τά ροδάκινα, μήτε γιά τό ψωμί καί τά σπίτια, παρά γιά χάρη τοῦ ἰσλάμ» (Χομεϊνί).

Ἄν οἱ ἐγκόσμιες στερήσεις τοῦ κοσμάκη ἀφήνουν ἀσυγκίνητους τούς μουλάδες μπροστά στό θεάρεστο ἔργο πού ἔχουν νά ἐπιτελέσουν, δέν μπορεῖ νά συμβαίνει τό ἴδιο καί μ' ἕναν πολιτικό, ὅσο θεοσεβούμενος κι ἄν εἶναι αὐτός. Κι ὁ Μπανί Σάντρ εἶναι βέβαια θεοσεβούμενος. Γιός ἀγιατολλάχ, μέ ἐργασίες στήν παρισινή ἐξορία ὅπως *Ἡ οἰκονομία τῆς θεικῆς ἐνότητος*, ὁ Πέρσης πρόεδρος προσπάθησε νά συμβιβάσει τά ἀσυμβίβαστα. Ὡστόσο, ὅπως φανερώνει καί ὁ τίτλος, τό ψωμί καί τά σπίτια εἰσέρχονται στή σκέψη του μέ τό ἴδιο τουλάχιστον εἰδικό βάρος ὅσο κι ὁ Ἀλλάχ. Ἕνας ὁλόκληρος κόσμος χωρίζει, λοιπόν, τή νοοτροπία τοῦ Μπανί Σάντρ ἀπό τά ὑπερβατικά θέματα τοῦ ἱερατείου, οἱ δέ διαφωνίες μεταξύ τους εἶναι ἀνάλογες. Κι ἄν παλαιότερα ἐκδηλώθηκαν στό θέμα τῶν Ἀμερικανῶν ὁμήρων, πρόσφατα οἱ ἐκδηλώσεις πολλαπλασιάστηκαν: σήμερα, γιά πρώτη φορά ὕστερα ἀπό δεκαετίες ἐπικρατεῖ στή χώρα καί πάλι πείνα. Τήν ἐσωτερική κατάσταση χειροτερεύει ὁ πόλεμος μέ τό Ἰράκ, ὁ ὁποῖος καθημερινά ἀναλώνει ἀνθρώπους καί χρήματα. Ἀλλά γιά τούς μουλάδες ὁ πόλεμος αὐτός εἶναι ἱερός, ὅπως ἀκριβῶς τόν προβλέπουν οἱ γραφές: τό τέλος του δέν μπορεῖ νά σημαίνει πρῖν ἀπό τήν ὁλοκληρωτική ἐπιβολή τῆς ὀρθοδοξίας τους. Γιά τόν πολιτικό Μπανί Σάντρ ἀντίθετα ὁ πόλεμος πρέπει νά σταματήσει. Γιατί ἡ συνέχισή του θά ἔχει μόνο ἀποτέλεσμα τόν «πλήρη ἀφανισμό καί τῶν ἱρακινῶν καί τῶν ἱρανικῶν στρατευμάτων» ἀλλά καί τό γονάτισμα τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας του.

Τελικά, καμία ἀπό τίς βασικές συνιστώσες τοῦ ἱρανικοῦ προβλήματος δέν μεταβλήθηκε ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀποπομπῆς τοῦ Μπαζαργκάν. Στό μεταξύ τό ἱερατεῖο κατοχύρωσε καί συνταγματικά τήν κατοχή τῆς νομοθετικῆς (μαζντίς) καί τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, σύμφωνα μέ τή χομεϊνική πολιτειακή σύλληψη: πίστεψαν πῶς ἔτσι θά ἦταν σέ θέση νά διαμορφώνουν καί νά ἐλέγχουν τό γενικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο θά κινεῖται ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία. Ὡστόσο ἡ ἰσλαμική ἀσφυξία, πού τό πλαίσιο αὐτό δημιουργεῖ, ὀδήγησε γιά ἄλλη μιά φορά σέ σύγκρουση μέ τίς πραγματικές πολιτικές καί κοινωνικές ἀνάγκες τοῦ τόπου. Σύγκρουση πού ὑπέβωσε ἀπό καιρό, καθῶς ὁ Πέρσης πρόεδρος παραπονιόταν στόν Χομεϊνί γιά ὑπνότευση τοῦ

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

έργου του και πού δέν άργησε νά εκδηλωθει άνοιχτά, όταν ο Μπανί Σάντρ σταμάτησε νά ύπογράψει τά νομοσχέδια πού ένέκρινε ή Βουλή.

Άπό τή στιγμή εκείνη ή έκβαση τής άναμέτρησης θά κρινόταν σέ επίπεδο συσχέτισμού δυνάμεων. Ό Μπανί Σάντρ είχε βέβαια τό συνταγματικό δικαίωμα νά διαλύσει τό κοινοβούλιο. Όμως ή από μέρος του άσκηση του δικαιώματος αυτού θά ήταν ταυτόσημη μέ τήν άπαρχή ενός έμφυλίου πολέμου. Έκεί, εκτός από τίς οργανωμένες, ένοπλες ή άοπλες μουσουλμανικές ομάδες και τούς φρουρούς τής επανάστασης, σημαντικό ρόλο θά έπαιζε – γιά πρώτη ίσως φορά μετά τήν επανάσταση – και ο στρατός: ο οποίος εκτός του ότι περιέβαλλε στήν πλειοψηφία του μέ ιδιαίτερη συμπάθεια τόν πρόεδρο, ήταν και τυπικά ύποχρεωμένος νά ύπακούσει τόν Μπανί Σάντρ ως άρχηγό τών Ένόπλων Δυνάμεων, πολλώ μάλλον πού ο τελευταίος θά άσκούσε συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα.

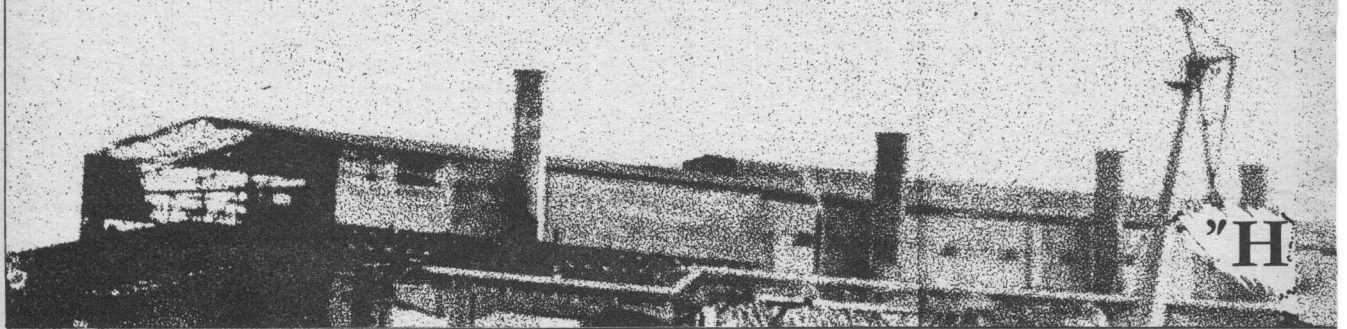
Ό Χομεϊνί προεξοφλώντας τό αναπόφευκτο τής σύγκρουσης άναγκάστηκε νά έγκαταλείψει τή φαινομενική ουδετερότητά του. Άφαιρώντας μέ μιά ξάφνική κίνηση – πρακτική άσκηση τής άγραφης παντοδυναμίας του – τήν άρχηγία του στρατού από τόν πρόεδρο, θέλησε νά έξασφαλίσει άνάμεσα στίς δύο αντιμαχόμενες πλευρές, εκείνη πού του ήταν πιο πολύτιμη – αλλά και νά ύπενθυμίσει ότι στό τέλος-τέλος κυρίαρχος στό Έράν είναι ο λόγος του Άλλάχ και τών επί γής εκπροσώπων του. Καί άφου άποδυνάμωσε πλήρως τόν Μπανί Σάντρ, τόν κάλεσε κατόπιν νά μετανοήσει και νά επιστρέψει και πάλι στά καθήκοντα τής διαχείρισης τών έγκοσμίων.

Όστόσο τό πολιτειακό μοντέλο του Χομεϊνί δέν μπορεί στό μέλλον νά λειτουργήσει, μιά και όλες του οι αντιφάσεις βγήκαν πλέον στήν επιφάνεια. Ό ίδιος ο Μπανί Σάντρ έπαψε νά τρέφει τίς άυταπάτες του παρελθόντος, κατανώντας – καθώς φάνηκε και στή τελευταία διακήρυξή του πρός τόν ιρανικό λαό – ότι μεταξύ Χομεϊνί και φανατικών του ιερατείου δέν ύπάρχει καμιά ούσιαστική διαφορά: ότι οι τελευταίοι εκφράζουν άπλώς μέ μεγαλύτερη ή μάλλον ως τήν άκραία της συνέπεια τό νόημα τής σκέψης του Άγιατολάχ.

Τήν ώρα πού γράφονται οι γραμμές αυτές, δέν είναι ακόμα γνωστή ή τύχη του Πέρση προέδρου. Δέν είναι όμως δύσκολο νά προβλέψουμε πώς ή πανίσχυρη πιά τριανδρία (Μπεχεστί, Άλι Ρατζάι, Ραφσαντζανί) θά κατορθώσει ύπό τίς εύλογίες του Χομεϊνί νά πραγματοποιήσει τήν ποθούμενη ολοκληρωτική ύποταγή τής έξουσίας στους εκπροσώπους του Ισλάμ, έξασφαλίζοντάς της έτσι τήν μέγιστη δυνατή συνεκτικότητα. Όστόσο ή συνεκτικότητα, όσο κι αν άπαλλάσσει ένα σύστημα από τίς έσωτερικές αντιφάσεις του, έντεινει ένιοτε τίς έξωτερικές: έξασθενίζει δηλαδή ακόμα πιο πολύ τήν ανταπόκρισή του πρός τήν έξωτερική κοινωνική πραγματικότητα. Η βιωσιμότητα τής Ισλαμικής έξουσίας είναι άμεσα συναρτημένη μέ τή διαιώνιση αυτής τής αντίφασης. Καί οι εκτελέσεις, στό όνομα του Άλλάχ, δίνουν και παίρνουν...

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΣΜΕΝΗ

Μιά ιερόσυλη ανάλυση: Γιατί όχι οί Πολυεθνικές;

Δημοσιεύουμε πιά κάτω τά γενικά συμπεράσματα από τό βιβλίο του Άργύρη Έμμανουήλ *Technologie appropriée ou technologie sous-développée* πού κυκλοφόρησε πρόσφατα στή Γαλλία από τίς εκδόσεις PUF γιά λογαριασμό του Institut de Recherche et d' Information sur les Multinationales (IRM). Στόν ίδιο τόμο περιλαμβάνεται κριτική των άπόψεων του Α. Έμμανουήλ από τόν Βραζιλιανό καθηγητή Celso Furtado και τόν Γερμανό καθηγητή Harmut Elsephans όπως και ανταπαντήσεις του Έλληνα συγγραφέα.

Η ανάλυση του Έμμανουήλ γιά τό ρόλο των Πολυεθνικών Έταιρειών στόν Τρίτο κόσμο και τό θέμα της μεταφοράς τεχνολογίας θά μπορούσε εκ πρώτης όψεως νά θεωρηθεί αίρετική, άκόμη και ιερόσυλη. Ίερόσυλη γιαντί δέν βλέπει τήν Πολυεθνική, όπως παρουσιάζεται στίς επιστημονικές και τίς πολιτικές τοποθετήσεις του συρμού, ως μήτηρ πάσης κακίας, και τήν εξαφάνισή της ως πανάκεια πού θά άπάλλασε τόν κόσμο από τά δεινά του. Η ανάλυση του Έμμανουήλ έρχεται σέ αντίθεση τόσο μέ εκείνους πού άμφισβητούν και κατακρίνουν τό ρόλο των Πολυεθνικών από τά δεξιά (Διεθνείς Όργανισμοί, όρισμένα έθνικά κράτη, εργατικές δημοσπονδίες όπως ή AFL-CIO των ΗΠΑ) όσο και των πολέμιων των Π.Ε. από τά άριστερά, τούς όποιους κατηγορεί ότι έχουν γίνει οί μεγαλύτεροι προαγωγοί μυθευτικών ιδεολογιών διότι δέν δρούν γιά τή συνολική διεξοδό από τό καπιταλιστικό σύστημα «δηλαδή γιά τό γκρέμισμα του συστήματος, μέ πολυεθνικές ή χωρίς πολυεθνικές, αλλά γιά τό γκρέμισμα των πολυεθνικών μέσα στό σύστημα».

Άς παρακολουθήσουμε τή σκέψη του. Ξεκινά από τή διαπίστωση ότι ή ροή κεφαλαίων από τό κέντρο πρός τήν περιφέρεια δέν είναι μιá αναπόδραστη γιά τή σωτηρία του καπιταλισμού αναγκαιότητα, αντίθετα μάλιστα, στίς συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες ανάπτυξης του καπιταλισμού, ιδιαίτερα μετά τόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, «μέ τήν όριστική άπογείωση της τιμής της εργατικής δύναμης από τό τέλμα της άπλής φνσιολογικής επιβίωσης του εργαζόμενου», τά κεφάλαια «δέν έχουν ανάγκη νά τρέχουν στήν άκρη του κόσμου» μιá και στίς αναπτυγμένες χώρες, χάρη στήν τεράστια διεύρυνση της έσωτερικής άγοράς, διαθέτουν άριστες συνθήκες επένδυσης και πώλησης των προϊόντων τους. Τά εμπειρικά στοιχεία πού συγκεντρώνει επιδεικνύουν τόν ισχυρισμό. Έτσι ή κίνηση του κεφαλαίου πρός τίς ύπανάπτυκτες χώρες δέν είναι μιá ρυθμιστική ροή γιά τήν ανάπτυξη και αναπαραγωγή του καπιταλισμού. Ό.Α. Έμμανουήλ επικαλούμενος άνάλογη γνώμη του Λένιν στόν *Ίμπεριαλισμό, τελευταίο στάδιο του καπιταλισμού*, θά ύποστηρίξει μέ έμφαση ότι οί ξένες επενδύσεις συντέλεσαν και συντελούν στήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων των χωρών ύποδοχής, δηλαδή στήν αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, στο πλαίσιο βέβαια των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Άλλά, παρατηρεί, συχνά γίνεται μιá σύγχυση ανάμεσα στήν έννοια της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων πού έλεγε ό Μάρξ και τήν ιδιοποίησή τους από τό λαό, ή ταυτίζονται οί έννοιες της ανάπτυξης και της κοινωνικά ίκανοποιητικής ανάπτυξης.

Όστόσο, αν εξαίρέσουμε τή δυνατότητα πού έχει μιá ύπανάπτυκτη χώρα νά παρακάμψει τό

Ἀπό τό τελευταῖο βιβλίο τοῦ Ἀργύρη Ἐμμανουήλ

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ὙΠΕΡΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΗ

καπιταλιστικό στάδιο (λύση πού ἂν δέν πραγματοποιεῖται δέν θά πρέπει νά ψέξουμε τίς πολυεθνικές) τό βέβαιο εἶναι ὅτι μόνο ἀπό τή δράση τοῦ κεφαλαίου, ξένου ἢ ἐθνικοῦ, εἶναι δυνατή ἡ ἀναπτυξιακή προοπτική. Ὅποτε τό πραγματικό πρόβλημα πού ἀνακύπτει εἶναι ἂν τό πολυεθνικό κεφάλαιο συμπεριφέρεται διαφορετικά ἀπό τό ἐθνικό, ἂν τό πολυεθνικό μπλοκάρει τήν ἀνάπτυξη ἐνῶ, ἀντίθετα, τό ἐθνικό τήν προωθεί. Στό σημείο αὐτό ἡ ἀνάλυση τοῦ Ἐμμανουήλ εἶναι κατηγορηματική: Τό ξένο κεφάλαιο δέν μπλοκάρει τήν ἐκβιομηχάνιση, καί μάλιστα, ἂν πάρει κανεῖς ὑπόψη τήν ὑψηλότερη τεχνολογία καί ὀργάνωση πού διαθέτει, πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή δρᾷ περισσότερο ἀποφασιστικά ἀπό τό ἐθνικό.

Μέ βάση αὐτή τήν ὀπτική ἀντιμετωπίζει ὁ συγγραφέας καί τό θέμα τῆς μεταφορᾶς τεχνολογίας πού ἀπό πολλούς θεωρεῖται παράγοντας ἐξάρτησης, μπλοκαρίσματος τῆς αὐτόνομης ἀνάπτυξης, μεταφορᾶς τῶν καπιταλιστικῶν παραγωγικῶν σχέσεων καί καταστροφῆς τῶν αὐτόχθονων τεχνολογιῶν. Ὁ Ἐμμανουήλ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ τεχνολογία δέν ἔχει ἐθνικά χρώματα· ὑπάρχει ἀπλῶς τεχνολογία καθυστερημένη ἢ προηγμένη, σύγχρονη ἢ ἀρχαϊκή. Καί τονίζει ὅτι οἱ ἀντιλήψεις γιά μιά «προσαρμοσμένη τεχνική» πρέπει νά ἐξοστρακιστοῦν. «Μιά προσαρμοσμένη τεχνική γιά τίς φτωχές χώρες δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι μιά φτωχή τεχνική, μιά προσαρμοσμένη τεχνική στά μέτρα τῶν ὑπανάπτυκτων χωρῶν δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀντιαναπτυξιακή τεχνική». Ἄλλωστε καί στήν περίπτωση τῶν χωρῶν ὅπου, μέσα ἀπό ἐπαναστατικές διαδικασίες, διακόπηκε τό σύστημα τῶν καπιταλιστικῶν καί ἀποικιακῶν σχέσεων, ἡ μεταφορά τεχνολογίας μέ τή μιά ἢ τήν ἄλλη μορφή, καί ἡ συνακόλουθη εἰσαγωγή ξένου κεφαλαίου, χρησιμοποιήθηκαν γιά νά ἐπιταχυνθεῖ ἡ ἀνάπτυξη: γιά νά κόψουν δρόμο ἀπό τή φτώχεια πρὸς τήν ἐπάρκεια, γιατί, βέβαια, ἡ καθιέρωση ἀπελευθερωτικῶν σχέσεων σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ μέσα σέ καθεστῶς φτώχειας καί λιμοῦ. «Εἶναι παιδιάστικη», λέει ὁ Ἐμμανουήλ, «ἡ ἐπιδίωξη διατήρησης τοῦ ξύλινου ἀρότρου γιά νά διαφυλαχθεῖ ἡ φολκλορική ἀθεντικότητα τῶν λαῶν».

Ἡ ἀνάλυση τοῦ Ἐμμανουήλ δέν θά φοβηθεῖ τίς λογικές συνέπειές της παρόλο πού γιά μιά πολιτική σκέψη πού τρέφεται μέ συνθήματα καί δρᾷ ἀναπαράγοντας τίς πλάνες πού κληρονόμησε, μοιάζουν περισσότερο ἀπό ἱερόσυλες. Οἱ ὑπανάπτυκτες χώρες, ἢ οἱ ὑπό ἀνάπτυξη ἢ καί οἱ μέσης ἀνάπτυξης, ἂν θέλουν νά γεφυρώσουν τό χάσμα πού τίς χωρίζει ἀπό τό ἀνεπτυγμένο κέντρο, ἂν θέλουν πραγματικά νά καταργήσουν τό καθεστῶς τῆς ἐξάρτησης, πρέπει νά κάνουν, ὅσο τό μποροῦν, αὐτό πού κάνουν καί οἱ ἀναπτυγμένες: νά εὐνοήσουν τή μεταφορά τεχνολογίας, καί μάλιστα τῆς τεχνολογίας αἰχμῆς, δηλαδή ἐντάσεως κεφαλαίου πού εἶναι πιό παραγωγική, καί ὄχι ἐργασίας. Καί νά ἐπιδιώξουν τήν εἰσαγωγή ξένου κεφαλαίου διευκολύνοντάς το ἀκριβῶς γιατί τό ξένο κεφάλαιο δέν στρέφεται πρὸς τήν περιφέρεια μόνο ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἐκεῖ εὐνοϊκοὶ ὄροι παραγωγῆς (χαμηλά μεροκάματα) ἀλλά κι ἂν, κυρίως, ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νά πουλήσει τά προϊόντα του. Ἐτσι, στή σειρά τῆς λογικῆς τάξης, μιά πολυεθνική προτιμᾷ νά πουλᾷ ἐμπορεύματα, νά πουλᾷ τήν τεχνολογία της καί μόνο ἂν δέν γίνεται ἀλλιῶς νά ἐπενδύει ἄμεσα σέ μιά ὑπανάπτυκτη χώρα ἰδρύνοντας θυγατρικές. Χρειάζεται λοιπὸν προσέλευση τοῦ κεφαλαίου γιατί, κατ' ἀρχήν, δέν εἶναι διατεθειμένο νά ἐπενδύσει. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν τεχνολογία, δεδομένου ὅτι οἱ πολυεθνικές εἶναι οἱ κάτοχοι τῆς προηγμένης τεχνολογίας καί ἀποτελοῦν τόν προνομιακό τομέα γιά τήν τεχνολογική ἀνάπτυξη τοῦ τρίτου κόσμου. Ὁ Ἐμμανουήλ θά ἐπικαλεστεῖ τήν περίπτωση τῆς ἐπαναστατικῆς Ρωσίας ὅπου «ὁ κώδικας ἐπεν-

δύσεων» πού συνέταξε ό Λένιν τό 1922 περιείχε τίς πιό δελεαστικές γιά τό ξένο κεφάλαιο ρήτρεις. Διαφορετικά, ύποστηρίζει, τό μέλλον εΐναι όρατότατο: ανάπτυξη τής ύπανάπτυξης.

Μέ τά προηγούμενα θελήσαμε άπλώς νά δώσουμε τό γενικότατο περίγραμμα τής θέσης τοϋ Α. Έμμανουήλ. Τό κεφάλαιο άπό τό βιβλίο του πού δημοσιεύουμε πιό κάτω μέ τήν άδειά του μπορεΐ νά δώσει μιá πιό ολοκληρωμένη εικόνα τής άνάλυσής του. Προσθέτουμε ότι ό Έλληνας άναγνώστης έχει στή διάθεσή του μιá άλλη σημαντική γιά τό θέμα μελέτη τοϋ Α. Έμμανουήλ πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό *Οικονομία καί Κοινωνία* (τεύχ. 1, Μάιος 1979) μέ τίτλο «Οί πολυεθνικές εταιρείες καί ή άνιση ανάπτυξη». Καί μέ τήν εύκαιρία μιá παρατήρηση: Αϋτή ή έξαιρετικά διεισδυτική καί έναργής σκέψη, πού άν όχι τίποτε άλλο προσφέρεται γιά τόν έλεγχο μερικων κοινωνων παραδοχων, δέν προσέβαλε οϋτε στό παραμικρό τή μακαριότητα των διαφόρων κοινωνικων καί πολιτικων φορεων ή αναλυτων πού κορυβαντιουν γυρω άπο τά προβλήματα - τόσο κρίσιμα - τής ανάπτυξης στον τόπο μας άναμασώντας τετριμμένες φράσεις γιά τίς Πολυεθνικές, τά ξένα καί ντόπια μονοπώλια. Τά ιδεολογήματα τής περιρρέουσας άτμόσφαιρας παραμένουν πάντα ό επιστημονικοφανής διάκοσμος τής συνθηματολογίας.

Τεχνολογία προσαρμοσμένη ή τεχνολογία ύπαναπτυγμένη

Μερικά γενικά συμπεράσματα

τοϋ Άργύρη Έμμανουήλ

I

Έκτός άπό τήν περίπτωση τής επιβολής της μέ άμεση πολιτική κυριαρχία ή βία, ή έξάρτηση δέν μπορεΐ νά εΐναι ή αίτία τής οικονομικής καθυστέρησης. Εΐναι τό άποτέλεσμά της. Έχουμε τήν έξάρτηση τής ύπανάπτυξης μας καί όχι τήν ύπανάπτυξη τής έξάρτησή μας.

Αϋτά σέ ό,τι άφορā τήν «έξάρτηση» γενικά. Σέ ό,τι άφορā τήν τεχνολογική έξάρτηση ειδικότερα, θά έλεγα ότι ζοϋμε σέ ένα κόσμο, όπου ή ανταλλακτική άξία έχει τό προβάδισμα πάνω στην άξία χρήσης. Ός άξία χρήσης, ή τεχνολογία δέν εΐναι πλέον πιό βασικό έμπόρευμα άπό ό,τι, π.χ., τό πετρέλαιο ή τό σιτάρι. Άλλά, όποιαδήποτε καί άν εΐναι ή σημασία της, εΐμαστε όποσδήποτε λιγότερο έξαρτημένοι όταν έχουμε άνάγκη τό έξωτερικό γιά μιá ζωτική προμήθεια, τήν όποία όμως μποροϋμε άνετα νά πληρώσουμε, παρά όταν τό έχουμε άνάγκη γιά ένα κοινό έμπόρευμα γιά τό όποιο δέν έχουμε τά μέσα νά πληρώσουμε.

Γιά τά ύπόλοιπα πιστεύω, όπως καί ό Μάρτιν Μπράουν, ότι ή άγορά τής τεχνολογίας εΐναι ένα «buyer's market*», πράγμα πού αϋτό καθαυτό αντίφασκει μέ τήν τεχνολογική έξάρτηση.

II

Τό νά αναζητήσκει κανείς τήν τεχνολογία πού θά ταιριάζει σέ μιá δεδομένη πολιτιστική δομή, προϋποθέτει ότι ή δομή αϋτή ύπάρχει πριν άπό τήν τεχνολογία. Έπομένως, άν έξαιρέσουμε όρισμένες ιδιομορφίες πού άφοροϋν λεπτομέρειες, δέν ύφίσταται στην παρούσα στιγμή καμιá καθαυτό εθνική τεχνολογία. Υπάρχει άπό τή μιá μεριά ή κοινή σέ όλες τίς διομηχανικές χώρες τεχνολογία παρά τίς διαφορετικές ιστορικο-πολιτιστικές τους συνθήκες. Συμβαΐνει ότι τό μόνο πράγμα πού αϋτές όι χώρες έχουν κοινό, εΐναι ακριβώς τό επίπεδο άναπτυξης τους.

Άπό τήν άλλη μεριά, κανένας ποτέ δέν τόλμησε νά συστήσει μιá τεχνολογία κομμένη στα μέτρα τοϋ Άνω-Βόλτα καί μιάν άλλη στα μέτρα τής Ουγκάντα, ή τοϋ Μπανγκλαντές. Άν εΐχε πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο, ίσως νά φαινόταν γελοίο, αλλά θά ήταν πολύ

* buyer's market (άγγλικά στό κείμενο): άγορά όπου ό άγοραστής κυριαρχεί άπέναντι στον πωλητή· σ' αντίθεση μέ τό seller's market, όπου κυριαρχεί ό πωλητής. Όρος τής μικροοικονομίας. Άμετάφραστοι στή γλώσσα μας. (Σ. τ. με.).

πιό συνεπές από τη διεκδίκηση μίας τεχνολογίας κομμένης και ραμμένης στα μέτρα όλου του Τρίτου Κόσμου, δηλαδή για ένα σύνολο του οποίου τό μόνο κοινό ιστορικό-πολιτιστικό στοιχείο είναι ή τεχνικο-οικονομική του υπανάπτυξη. Όταν μιλάμε λοιπόν για έθνικό ή ξένο πολιτισμό αναφερόμαστε στην πράξη σέ ένα πολιτισμό «ανάπτυγμένο» και σέ ένα πολιτισμό «υπανάπτυκτο». Αύτοί οί πολιτισμοί δέν μπορούν προφανώς νά υπάρξουν πριν από τήν τεχνική, έφόσον καθορίζονται σέ αναφορά μ' ένα κάποιο βαθμό εκβιομηχάνισης.

Έχουμε, λοιπόν, σέ τελευταία άνάλυση τόν πολιτισμό τής τεχνολογίας μας και θά ήταν απόλυτη αυταπάτη νά αναζητήσουμε τήν τεχνολογία του πολιτισμού μας. Μιά τεχνολογία στά μέτρα τών φτωχών χωρών θά ήταν φτωχή τεχνολογία. Μιά τεχνολογία προσαρμοσμένη στίς υπανάπτυκτες χώρες θά ήταν τεχνολογία υπανάπτυκτη, δηλαδή μία τεχνολογία πού ακινητοποιεί και αναπαράγει τήν υπανάπτυξη. Είναι, ακριβώς, τό πράγμα πού πρέπει νά απορρίψουμε.

Είναι τελικά διαφορετικό, νά εϋχεται κανείς, οί υπανάπτυκτες χώρες μία μέρα νά φθάσουν σ' ένα γενικό τεχνολογικό επίπεδο, άρκετά ύψηλό για νά είναι ικανές νά επεξεργασθούν και νά εφαρμόσουν, σέ ορισμένους τομείς, νέες τεχνικές, δηλαδή νά άφομοιώσουν τόσο καλά τήν κοινή τεχνολογία ώστε νά μπορέσουν και αυτές νά τήν προχωρήσουν, αυτήν και όχι άλλες. Αύτή όμως ή διάκριση άρκει για νά φανεί ότι ό πιο σίγουρος δρόμος νά φτάσουμε σ' αυτό τό επίπεδο είναι νά αρχίσουν νά θέτουν σέ λειτουργία τίς ύφιστάμενες τεχνικές εισάγοντάς τες. Οί χώρες αυτές θά άποκτήσουν πραγματική άυτονομία ή ανεξαρτησία όταν θά έχουν άποκτήσει τήν ίδια τεχνολογία, ποσοτικά και ποιοτικά, μέ τίς πιο προηγμένες χώρες.

Έξυπακούεται ότι πρέπει νά γίνει σαφής διάκριση ανάμεσα στην άντιστοιχία τής τεχνολογίας γενικά μέ τίς κοινωνικο-πολιτιστικές και θεσμικές συνθήκες τής χώρας ύποδοχής και τήν άντιστοιχία μιάς ιδιαίτερης τεχνικής μέ τίς γεωκλιματολογικές συνθήκες τής ίδιας χώρας. Όσο πρέπει νά άποκλείσουμε χωρίς έπιφυλάξεις τήν πρώτη, τόσο ή δεύτερη είναι άναμφισβήτητα εύκτέα.

III

Για τά ύπόλοιπα, ή έθνική πολιτιστική άυθεντικότητα δέν είναι παρά ένα άλλοθι τής καθυστέρησης, και τών εγχώριων έκμεταλλευτών αύτης τής καθυστέρησης: «Η τεχνολογία δέν είναι ούδέτερη», διακηρύσσουν παντού. Είναι φορέας τών σχέσεων παραγωγής του κοινωνικού σχηματισμού μέσα στον όποιο παράγεται, έπομένως στην περίπτωση μας τών καπιταλιστικών σχέσεων του κέντρου. Άλλά ξεχνούμε ένα πράγμα. Άν ή δυτική τεχνολογία είναι φορέας κοινωνικών σχέσεων του αναπτυγμένου καπιταλισμού, ή αυτόχθονη τεχνολογία του Τρίτου Κόσμου, πού ή νέα τείνει νά τήν εξαφανίσει, μέ βάση τήν ίδια αντίληψη τής μη-ούδετερότητας, είναι κι αύτή φορέας άλλων κοινωνικών σχέσεων πού συμβαίνει νά είναι πολύ πιο άπάνθρωπες και όπισθοδρομικές. Πράγματι, ή τεχνολογία δέν είναι ούδέτερη. Έπειδή ακριβώς δέν είναι ούδέτερη άποτελεί, άν όχι τό «φορέα», τουλάχιστον, κατά μία λιγότερο μηχανιστική αντίληψη τής ιστο-

ρίας, τήν προϋπόθεση τής κοινωνικής προόδου. Όσο μέ άφορά δέν νομίζω ότι είναι «φορέας» στο βαθμό αυτό. Τείνω μάλλον νά πιστέψω ότι άπλως δημιουργεί δυνατότητες. Οί νόμοι τής ιστορίας άνοίγουν μόνο τίς πόρτες. Άνήκει στον άνθρωπο νά διαβεί τό κατώφλι. Άλλά πρέπει οί πόρτες νά είναι άνοιχτές και δέν πιστεύω στή βολонταριστική διάρρηξη τους μέσω μιάς «άλλης τεχνολογίας» πού θά έξασφάλιζε, τάχα, μιάν «άλλη ανάπτυξη». Άλλωστε όλα τά στοιχεία είναι τό ίδιο άκαθόριστα.

IV

Μπορούμε νά πούμε μέ τά προηγούμενα ότι ή τεχνική πρόοδος είναι ανεξάρτητη από τό σύνολο τών κοινωνικών σχέσεων; Όχι, βέβαια. Άλλά είχα νά μελετήσω τίς προϋποθέσεις αύτης τής προόδου εντός τών καπιταλιστικών σχέσεων. Άν δεχθούμε ότι τά λεγόμενα «σοσιαλιστικά» συστήματα δέν είναι παρά κρατικοί καπιταλισμοί, τό νά μελετήσει κανείς τήν τεχνική πρόοδο εντός τών καπιταλιστικών σχέσεων, σημαίνει άπλούστατα νά τήν μελετήσει μέσα στο σύνολο τών κοινωνικών σχέσεων του σημερινού κόσμου.

Μέ τό νά συγχέονται οί προ-εμπορευματικές σχέσεις μέ τίς υπανάπτυκτες καπιταλιστικές σχέσεις, μία όρισμένη παρελθοντολατρία νομίζει πώς ξαναδρίσκει τό χαμένο παράδεισο και γλιστρά από τήν κριτική του καπιταλισμού γενικά, στην άπόρριψη τής ανάπτυξης μέσα στον καπιταλισμό. Μέ άλλα λόγια, αύτή ή τάση λησμονεί ότι άν ό καπιταλισμός είναι ή κόλαση, ύπάρχει μία κόλαση ακόμα πιο τρομερή, ό υπανάπτυκτος καπιταλισμός.

Διότι άν ό καπιταλισμός δέν έχει «ιστορική άποστολή» ώστόσο κατέχει μία θέση στην ιστορία τής ανθρωπότητας. Ό καπιταλισμός δέν είναι κακό όνειρο. Και τίς παραγωγικές δυνάμεις τίς ανάπτυσσει έκ τών πραγμάτων. Άν ή ανάπτυξη αύτή δέν οδηγεί ipso facto στην ικανοποίηση τών «κοινωνικών αναγκών», άποτελεί εντούτοις - μέσω τών πολιτικών άγώνων πού επιτρέπουν ένα σχετικό πλουραλισμό σύμφυτο μέ τήν άνώτερη φάση τής βιομηχανικής επανάστασης - ένα πλαίσιο πολύ πιο εύνοϊκό από αυτό τών ταξικών καθεστώτων πού πραγματοποίησαν μία σχετική ικανοποίηση αναγκών αυτών.

Έντέλει, ύπάρχουν δύο επιλογές: ό καπιταλισμός είναι μία αναπόφευκτη φάση, ή δέν είναι. Στην πρώτη περίπτωση θά πρέπει νά διασχίσουμε τό καπιταλιστικό στάδιο τό ταχύτερο, μαζί μέ τήν καταραμένη τεχνολογία του. Στην δεύτερη, οί άρθρώσεις ανάμεσα στην τεχνολογία και τίς κοινωνικές σχέσεις είναι άρκετά εύκαμπτες ώστε νά μäs επιτρέπουν νά χρησιμοποιήσουμε τήν πρώτη και νά μεταβάλλουμε τίς δεύτερες, όπως είχαν πιστέψει ό Λένιν, ό Μάο-Τσέ-Τούνγκ, ό Χό-Τσί-Μίνχ, ό Φιντέλ Κάστρο, και πολλοί άλλοι. Και χωρίς νά ύπολογίσουμε ότι, στην διάρκεια τής εξέλιξής του και εντός αυτών ακριβώς τών κοινωνικών σχέσεων πού κουβαλά μαζί της ή δυτική τεχνολογία, σώζονται από τό θάνατο μερικά έκατομμύρια παιδιά, πράγμα πού δέν είναι εύκαταφρόνητο - και μαθαίνουν γραμματα στα 90% τών πληθυσμών, πράγμα πού μου φαίνεται ότι άξίζει νά θεωρείται σάν μία άπ' αυτές τίς κοινωνικές ανάγκες για τίς όποιες μιλάμε τόσο συχνά.

Ἄρκεϊ νά συγκρίνουμε τήν κατάσταση τοῦ Ζαῖρο ἢ τῆς Ἰνδίας, μέ τήν Νότια Κορέα (γιά νά μή μιλήσουμε γιά τήν Πορτογαλία ἢ τήν Ἑλλάδα), γιά νά πεισθοῦμε ὅτι ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει – κυρίως στόν τομέα τῆς ἱκανοποίησης τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν – μιά ὑπανάπτυκτη χώρα ἀπό μιά χώρα «ἡμιανάπτυκτη», (πάντα μέσα στό πλαίσιο τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων) εἶναι ἀπειρωσ μεγαλύτερη, ἀπό τήν ἀπόσταση πού χωρίζει τή δεύτερη ἀπό ὅποιαδήποτε ἀναπτυγμένη χώρα πάνω στή γῆ καί κάτω ἀπ' ὅποιαδήποτε κοινωνικές σχέσεις κι ἂν θρῖσκειται.

V

Ἄν ἐξαιρέσουμε τήν ἀπόρριψη τῶν πολιτικῶν μισμάτων, ἡ πολιτιστική αὐθεντικότητα εἶναι ἐπίσης ἡ τουριστική γραφικότητα τῆς ὑπανάπτυξης. Μποροῦμε νά κάνουμε καί χωρίς αὐτήν. Ἡ ἀνθρωπότητα δέν εἶναι οὔτε ζωολογικός κήπος οὔτε μουσεῖο ἀνθρωπολογικοῦ ἐξωτισμοῦ.

VI

Ἄν δέν δεχτοῦμε τήν ἀντιστοιχία τῆς ἀναπτυγμένης τεχνολογίας μέ τήν κουλτούρα καί τούς ἐθνικούς θεσμούς τοῦ δέκτη, πάντως δέν μποροῦμε νά ἐξαλείψουμε τό πρόβλημα τῆς ἀντιστοιχίας μέ τό προηγούμενο τεχνολογικό του ἐπίπεδο.

Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι πρέπει νά ἀρνιόμαστε συστηματικά ὅλες τίς ἀσυνέχειες. Δέν ὑπάρχει συντομότερος δρόμος χωρίς αὐτές. Ἐξ ὀρισμοῦ, ἡ ἔννοια τῆς μεταφορᾶς τεχνολογίας ὑπονοεῖ ὅτι ἡ εἰσαγόμενη τεχνική ξεπερνᾶ τό προηγούμενο τεχνολογικό ἐπίπεδο τῆς χώρας ὑποδοχῆς. Βέβαια, ὑπάρχει ἕνα ὄριο πέρα ἀπ' τό ὁποῖο ἡ ἀπόσταση καθιστᾶ μή ἀφομοίωσιμη τήν εἰσαγόμενη τεχνική. Ἄλλά πιστεύω ὅτι πρόκειται περισσότερο γιά τό γενικό ἐπίπεδο τῆς ἐθνικῆς παιδείας παρά γιά μιά συνέχεια στίς τεχνικές.

Ἐντούτοις, αὐτό πού μοῦ φαίνεται σημαντικό, εἶναι ὅτι δέν πρέπει νά δεχόμαστε ὡς ἀρχή ὅτι δέν πρέπει νά χρησιμοποιοῦμε τίς τεχνικές πού δέν κατέχουμε. Ἄν δεχτοῦμε τήν ἀρχή τῆς μεταφορᾶς καί ἂν δέν ἐπιζητοῦμε νά ἀνακαλύψουμε τά πάντα ἀπό τήν ἀρχή μόνοι μας, πρέπει νά δεχτοῦμε καί τό ὅτι δέν μποροῦμε νά κατέχουμε παρά τίς τεχνικές πού εἴχαμε χρησιμοποιήσει προηγουμένως. Ὅχι τόσο λόγω τῆς ἀναγκαιότητας μιάς πρακτικῆς μαθήτευσης, ἀλλά λόγω τῶν «προηγούμενων διεξόδων», ἡ προοπτικῶν πρόσληψης καί καριέρας πού παρέχει ἡ ὑπαρξη μιάς παραγωγικῆς μονάδας, χωρίς τήν ὁποία ἡ ἐκπαίδευση τῶν τεχνικῶν μιάς δεδομένης εἰδικότητας εἶναι ἀδύνατη.

Θά παρατηρήσουν βέβαια ὀρισμένοι ὅτι αὐτό εἶναι σά νά βάζουμε τό κάρο μπροστά ἀπό τά βόδια. Νά ἐγκαταστήσεις σιδηρουργίες πρῖν ἐκπαιδεύσεις σιδηρουργούς!

Αὐτό μπορεῖ νά φαίνεται παράδοξο, ἀλλά ἀποτελεῖ τήν πραγματικότητα μέσα στήν ὁποία ζοῦμε. Ὅσο ἡ παραγωγική ἐργασία θά περνᾶ ἀπό τήν πώληση τῆς ἐργατικῆς δύναμης, τό ξένο ἐργοστάσιο πού δέ μᾶς εἶναι ἀκόμη γνῶσιμο θά μᾶς παρακινεῖ, μέ τίς ἀπασχολήσεις πού μᾶς προσφέρει, νά πηγαίνομε στό σχολεῖο γιά νά μάθουμε πῶς νά τό κυριαρχήσουμε.

VII

Τό ὀριακό κόστος παραγωγῆς καί ἡ ὀριακή ἰδιωτική χρησιμότητα τῆς τεχνολογίας εἶναι καί τά δύο ἀντίστοιχα κατώτερα ἀπό τό ὀριακό κοινωνικό κόστος καί τήν ὀριακή κοινωνική χρησιμότητα. Ἡ πρώτη ἀνισότητα ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ κόστους τό ἀναλαμβάνει ἡ κοινότητα, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα. (Στίς Η.Π.Α., π.χ., ἡ μοναδική ἄμεση συμμετοχή τοῦ κράτους εἶναι σχεδόν ἴση μέ τό σύνολο τοῦ προγράμματος «Ἐρευνας καί Ἀνάπτυξης» τοῦ ἰδιωτικοῦ κεφαλαίου). Ἡ δεύτερη ὀφείλεται στίς δυσχέρειες τῆς ἰδιωτικοποίησης καί στήν ἀβεβαιότητα τῆς. Καί οἱ δύο τείνουν νά ἐνοήσουν τίς εἰσαγωγές καί νά ἀποθαρρύνουν τήν ὑποκατάσταση εἰσαγωγῶν, δηλαδή τήν τοπική παραγωγή τῆς τεχνολογίας.

VIII

Ἐπάρχει μιά χρονική ἀπόσταση ἀνάμεσα στό παρόν τεχνολογικό δυναμικό καί στή δυνατότητα χρηματοδότησης τῆς ἐφαρμογῆς του στήν παραγωγή. Ἡ δεύτερη πάντοτε ἀκολουθεῖ τό πρώτο. Ἐπειδή ὁ χρόνος πού χρειάζεται γιά νά κατασκευαστοῦν τά ἐργαλεῖα ἀφαιρεῖται ἀπό τό χρόνο τῆς χρησιμοποίησής τους, ἡ ἀνθρωπότητα ἐπινοεῖ περισσότερο ἀπό ὅσα προφταίνει νά ὑλοποιήσει.

Ἡ ἐπένδυση, καί κατά συνέπεια ἡ αὔξηση τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος καί ἡ ἀνάπτυξη εἶναι συνάρτηση δύο μεταβλητῶν: τεχνολογική γνῶση καί συσσώρευση κεφαλαίου. Ἐάν ὑποθέσουμε ὅτι καί τά δύο κυκλοφοροῦν μέ τήν ἴδια ἐλευθερία καί τήν ἴδια ροικότητα ἀπό τή μιά χώρα στήν ἄλλη, χωρίς νά λάβουμε ὑπόψη ἐξάλλον τίς ἰδιομορφίες τῆς ἰδιωτικοποίησης τῆς τεχνολογίας, ὁ περιοριστικός παράγοντας σέ παγκόσμια κλίμακα εἶναι τά συσσωρευμένα κεφάλαια.

Ἐντούτοις καί τά δύο εἶναι συμπληρωματικά καί ὄχι ἀνταγωνιστικά. Ἡ ἀποταμίευση (τουλάχιστον ἡ καθαρῆ ἀποταμίευση) δέν θά μποροῦσε νά κεφαλαιοποιηθεῖ καί θά παρέμενε στείρα χωρίς ὑλικό ὑπόδαθο δημιουργημένο ἀπό τήν τεχνολογία, καί ἡ τεχνολογική γνῶση δέν μπορεῖ νά γίνῃ παραγωγή ἀγαθῶν χωρίς διαθέσιμα συσσωρευμένα κεφάλαια. Ἐπομένως κάθε προσπάθεια γιά νά ὑπολογίσουμε ὀριακά τίς ἀντίστοιχες ἀποδόσεις τους εἶναι παράλογη.

IX

Ποιά εἶναι ἡ κοινωνική ἀποδοτικότητα τῶν μηχανῶν;

Οἱ μηχανές αὐξάνουν τό λόγο προϊόν / ἐργασία. Αὐτό εἶναι βέβαιο. Ἄλλά αὐτός ὁ συντελεστής μπορεῖ νά αὐξηθεῖ μέ δύο τρόπους: (α) μέ αὔξηση τοῦ ἀριθμητῆ, (β) μέ μείωση τοῦ παρονομαστή. Σέ κάθε ἄλλο σύστημα ἐκτός ἀπό τή μισθωτή ἐργασία, οἱ δύο ἐναλλακτικές λύσεις εἶναι ἐξίσου εὐπρόσδεκτες. Βελτιώνουν τήν οἰκονομική ἄνεση. Ἡ πρώτη μέ τήν αὔξηση τῶν καταναλώσεων, ἡ δεύτερη μέ τήν αὔξηση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου.

Στό σύστημα τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ὅλα ἀλλάζουν. Διότι ἡ μὴ-ἐργασία δέν εἶναι πιά ἐλεύθερος χρόνος ἀλλά ἀνεργία. Οἱ οἰκονομικές ἐργασίες, σκοπός καί

είδοποιός διαφορά του Homo-Faber, γίνονται οικονομίες απασχόλησης, σέ βάρος μιᾶς ὀρισμένης τάξης.

Θά πρέπει λοιπόν νά ξέρουμε ἀπό ποιά σκοπιά τοποθετούμαστε: ἀπό τή σκοπιά μιᾶς τάξης ἢ ἀπό τή σκοπιά τῆς κοινωνίας. Ἐάν, μέ τό πρόσχημα τῆς πάλης ἐναντίον τῆς ἀνεργίας, προσλαμβάνουμε στή Δημοτική Ἐπιχείρηση Μεταφορῶν ἀνθρώπους γιά νά τρυποῦν τά εἰσιτήρια, ἢ ἐργατική τάξη μπορεῖ νά κερδίζει, εἶναι ἀλήθεια, ἀλλά θά πρόκειται γιά κέρδος μεταβίβασης ἀπό μιᾶς τάξης στήν ἄλλη. Ἡ κοινωνία δέν κερδίζει τίποτα¹. Ἀντίθετα, ἂν τοποθετήσετε μηχανές ἐλέγχου τῶν εἰσιτηρίων, μπορεῖ νά δημιουργηθεῖ καθαρή ζημία γιά τούς ἐργάτες. Καί ὁ Ρικάρντο ἀκόμη τό ἔχει παραδεχθεῖ. Ἀλλά ἀπομένει νά καθοριστεῖ κατά περίπτωση σέ ποιο βαθμό πρόκειται γιά ζημιά μεταβίβασης καί σέ ποιο βαθμό πρόκειται γιά ζημιά δλόκληρης τῆς κοινωνίας.

Ὁ ἀγῶνας τῶν ἐργατῶν ἐναντίον τῶν μηχανῶν, στή μεταρρυθμιστική του φάση, δέν ἔχει ἄλλη ἔννοια ἀπό τήν ἐξῆς: Νά γίνει ἔτσι ὥστε ἡ αὔξηση τοῦ λόγου προϊόν / ἐργασία νά κατορθωθεῖ μέ τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμητή καί ὄχι μέ τή μείωση τοῦ παρονομαστή.

X

Ἡ ἐπιλογή ἀνάμεσα σέ δύο τεχνικές μικρότερης ἢ μεγαλύτερης ἔντασης κεφαλαίου, θέμα συναφές μέ τό προηγούμενο, εἶναι θέμα ὑπολογισμοῦ πού πρέπει νά ἐπιλυθεῖ κατά περίπτωση καί σέ συνάρτηση μέ δύο μεταβλητές: προϊόν / ἐργασία, καί προϊόν / κεφάλαιο. Τό νά τό κάνουμε – ὅπως ἔχει γίνει – θέμα ἀρχῆς, εἶναι παράλογο. Ἐάν πραγματικά πρόκειται γιά θεώρηση ἀρχῆς, πρέπει μᾶλλον νά τείνει πρὸς μιᾶ ἀ-priori δυσπιστία γιά τίς τεχνικές ἐντάσεως ἐργασίας. Διότι, ἀκόμη καί στίς περιπτώσεις – σπάνιες – ὅπου ὁ ὑπολογισμός τίς ἐμφανίζει προτιμότερες, δέν εἶναι παρά μόνον μέσα σέ στενό πλαίσιο τῆς ἐκτατικής ἀνάπτυξης. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ ὑποαπασχόληση ἔχει ἀπορροφηθεῖ καί πού ἀρχίζει ἡ φάση τῆς ἐντατικής ἀνάπτυξης, αὐτές οἱ τεχνικές ἀποβαίνουν ἀχρηστες μέ βάση ἀκριβῶς τή θεώρηση τῶν ὑποστηρικτῶν τους.

Ἡ τεράστια δυσαναλογία ἀνάμεσα στή σχετική ἀσήμαντη φάση – ἀπό τήν ἀποψη τῆς αὔξησης τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος – τῆς ἀπορρόφησης τῆς ὑποαπασχόλησης καί στήν μεγάλη περιπέτεια τῆς ἐντατικής ἀνάπτυξης κάνει αὐτές τίς «ἐνδιάμεσες τεχνικές» ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνες, ἀφοῦ, γιά νά τίς χρησιμοποιήσουμε σωστά, πρέπει νά τίς χρησιμοποιήσουμε μέ σκοπό νά ἐπιταχύνουμε τήν ἀχρηστευσή τους, θέμα πού εἶναι ιδιαίτερα λεπτό.

XI

Εἶναι ἀναγκαῖα μιᾶ προειδοποίηση ἐναντίον δύο σχέσεων πού χρησιμοποιοῦνται συχνά: (α) ἄμεση σχέση ἀνάμεσα στό μέγεθος τῆς ἐταιρείας καί τήν καπιταλιστική ἔνταση, (β) ἀντίστροφη σχέση ἀνάμεσα στό λαϊκό χαρακτήρα μιᾶς κατανάλωσης καί τήν καπιταλιστική ἔνταση τῆς ἀντίστοιχης παραγωγῆς.

Ἡ πρώτη, τό λιγότερο πού μπορούμε νά πούμε, εἶναι ἀμφίβολη. Ἡ δεύτερη εἶναι ἐκ διαμέτρου λανθασμένη. Κατά γενικό κανόνα ὅσο πῶς πολυτελές καί

πῶς ἐξεζητημένο εἶναι ἓνα προϊόν, τόσο μικρότερης ἔντασης κεφαλαίου εἶναι ἡ παραγωγή του. Τά προϊόντα μαζικῆς κατανάλωσης εἶναι τά μεγαλύτερης ἔντασης κεφαλαίου.

XII

Ἡ συζήτηση γιά τά ὑπέρ ἢ τά κατά τῶν Πολυεθνικῶν Ἐταιρειῶν δέν ἔχει νόημα ἐφόσον δέν προσδιορίζουμε σέ σχέση μέ τί ἐξετάζουμε τή συμπεριφορά τους. Μήπως σέ σχέση μέ μιᾶ ἀφηρημένη ἠθική τῆς επιχειρηματικῆς δραστηριότητας; καί τέτοια θά ἦταν τοποθέτηση καθαρά ἰδεολογική. Μήπως σέ σχέση μέ ἓνα προγραμματιστή σοσιαλιστή ἢ μέ ἓνα συμβούλιο ἐργατῶν; Ἀλλά οἱ ἐταιρεῖες αὐτές δέν διαφέρουν ἀπό τόν προγραμματιστή σοσιαλιστή ἢ τό συμβούλιο αὐτοδιαχείρισης γιατί εἶναι πολυεθνικές, ἀλλά γιατί εἶναι καπιταλιστικές. Λοιπόν τό νά ἀντιπαραθέτεις σέ μή-καπιταλιστικά διαχειριστικά ὄργανα τίς καπιταλιστικές Πολυεθνικές Ἐταιρεῖες εἶναι τό ἴδιο γελοῖο σά νά τούς ἀντιπαραθέτεις τούς φαλακρούς καπιταλιστές. Ὅπως τό νά μιλοῦμε γιά φαλακρούς καπιταλιστές δέν ἔχει νόημα παρά μόνον ἂν ὑποδηλώνουμε μιᾶ βασική διαφορά συμπεριφορᾶς ἀπό τούς μαλλιαρούς καπιταλιστές. Τό ἴδιο καί ἡ κριτική τῶν Πολυεθνικῶν Ἐταιρειῶν δέν θά εἶχε νόημα παρά μόνον ἂν τίς συγκρίναμε μέ τίς μόνο-ἐθνικές ἐταιρεῖες².

Διαπιστώνω ὅτι γενικά ξεχνοῦμε νά κάνουμε αὐτή τή σύγκριση καί τίς σπάνιες φορές πού τήν κάνουμε στήν καλύτερη περίπτωση, καταλήγει σέ ἐσφαλμένα καί χωρῆς νόημα ἀποτελέσματα καί στή χειρότερη πρὸς ὄφελος τῶν Πολυεθνικῶν Ἐταιρειῶν.

XIII

Ἡ μόνη σωστή ἀντιμετώπιση θά ἦταν ἐκεῖνη πού θά βασίζοταν στό συσχετισμό δυνάμεων καί τήν καλή θέληση. Οἱ ὑπανάπτυκτες χώρες ἐναντίον τῶν Πολυεθνικῶν. Ἀλλά τότε θά ἔπρεπε τουλάχιστον νά εἶμαστε πληροφορημένοι γιά ὀρισμένες πραγματικότητες καί πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιά τήν ἐξῆς: τίς παρούσες συνθήκες ἐπενδύσεων στίς ὑπανάπτυκτες χώρες, εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὄχι, ἢ Πολυεθνική δέν βρῖσκεται στή θέση τοῦ ζητούντος. Ἀντίθετα, ἐκτός ἀπό εἰδικές περιπτώσεις, δέν ἔρχεται σίτι μᾶς· ἐμεῖς πηγαίνουμε νά τή βροῦμε. Δέν πρόκειται γιά θέμα ἀποψης, ἀλλά γιά πραγματικότητα. Τό νά ἐπινοοῦμε λοιπόν στρατηγικές καί θεωρίες πάλης χωρῆς νά λαβαίνουμε ὑπόψη αὐτό τό πρωταρχικό στοιχεῖο, ἀλλά φτιάχνοντας δνεῖρα γιά ἓνα κόσμο ὅπου οἱ Πολυεθνικές θά ἔκαναν οὐρά μπροστά στά ταμεῖα τῶν ὑπανάπτυκτων χωρῶν, εἶναι ἀπλοῦστατα ἡλίθιο.

1. Αὐτό δέ σημαίνει ὅτι μιᾶ τέτοια μεταφορά δέν εἶναι σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἐπιθυμητή. Αὐτό σημαίνει ὅτι στίς περιπτώσεις πού τό ἐπιθυμοῦμε καί τό ἀπαιτοῦμε, θά πρέπει νά τό κάνουμε μέ πλήρη ἐπίγνωση.

2. Ὅρος πού δανείζομαι ἀπό τόν Mark Humbert.

μετάφραση: Μαρία Φλωρᾶ

Ἡ οἰκολογία, ἡ πολιτική καὶ ἡ λησμονημένη πάλη τῶν ἰδεῶν

τοῦ Λεωνίδα Λουλούδη

Στίς 20.5.81, σέ δημόσια συζήτηση μέ θέμα «Ρύπανση καί ἐπιπτώσεις: μιά ἀπόπειρα γενικῆς θεώρησης» πού ὀργάνωσε ἡ ἐφημερίδα Ἡ Αὐγή, εἰσηγήθηκα τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ. Ἐπειδή αὐτό τό κείμενο δημοσιεύτηκε δέκα ἡμέρες ἀργότερα στήν Αὐγή χωρίς τά πολιτικά του συμπεράσματα – γιά λόγους «χώρου» φαντάζομαι – ἀλλά καί ἐπειδή Ἡ Αὐγή ἔγραψε στίς 23.5.81 ὅτι: «ὁ ἐκσυγχρονισμός τῆς γεωργίας καί ἡ βιωσιμότητά της ἐξαρτᾶται – πέρα ἀπό τήν ἐκαστοτε κυβερνητική πολιτική – ἀπ' τήν ἀλλαγὴ δομῶν, τήν ἐκτεταμένη ἐκμηχάνιση, τήν προώθηση νέων ἀντιλήψεων γιά τίς μεθόδους παραγωγῆς, ἐμπορίας καί συλλογικῆς δραστηριότητος τῶν παραγωγῶν», θεώρησα ὅτι τό κείμενό μου ὀλοκληρωμένο θά εἶχε ἴσως κάποιο ἐνδιαφέρον, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἐπαναφέρει πρὸς συζήτηση αὐτές τίς «νέες ἀντιλήψεις» πού τήν προώθησή τους προτείνει ἀνεπιφύλακτα ὁ ἀνώνυμος ἀρθρογράφος τῆς Αὐγῆς.

α. Τό παράδειγμα τῆς σύγχρονης γεωργίας

Ὄταν ὁ Ernst Haeckel ἀγωνιζόταν τό 1899 μέ τό μπέστ σέλερ του *Αἰνίγματα τοῦ Κόσμου* νά ὑψώσει τό φυσιολογικό ὕλισμό καί τό δαρβινικό ἐξελικτισμό σέ μιά λογική καί ἐπιστημονική ἀντίληψη τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς πού θά ἔπαιρνε ἀποφασιστικά τή θέση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διόλου δέν φανταζόταν ὅτι ὁ

ὑποκλάδος τῆς ζωολογίας πού ὀνόμασε οἰκολογία θά ἐξελισσόταν ἀρχικά σ' ἓνα ἀπό τούς πιό καιρίους κλάδους τῆς βιολογίας καί στή συνέχεια σέ μιά νέα κοσμοθεωρία, ἀνταγωνιστική τῶν δυό ἄλλων μεγάλων συστημάτων τοῦ αἰῶνα μας: τόν καπιταλισμό καί τό σοσιαλισμό. Ἡ δεκαετία τοῦ '70 μπορεῖ ν' ἀποκληθεῖ δεκαετία τῆς οἰκολογίας. Ἡ συζήτηση τῶν ἐξελίξεων στή σύγχρονη γεωργία δείχνει νομίζω τίς δυ-

νατότητες κοινωνικής κριτικής, συνεπώς και τη σημασία της οικολογικής θεώρησης του κόσμου μας.

Όσοι σπούδαζαν γεωπονία τη δεκαετία του '60 μάθαιναν ότι δύο ήταν οι προϋποθέσεις ανάπτυξης της γεωργίας: μείωση του αγροτικού πληθυσμού, εφαρμογή «συγχρόνων» μεθόδων καλλιέργειας. Χονδρικά τό πρώτο σήμαινε μετανάστευση εσωτερική-έξωτερική, τό δεύτερο έκμηχάνιση. Τρία μεγάλα τεχνολογικά άλματα πού πραγματοποιούνται στην Αμερική σέ λιγότερο από εκατό χρόνια προκαθορίζουν αυτή τήν ανάπτυξη. 1850-1900: μηχανήματα κατεργασίας εδάφους, χορτοκοπή, σποροσυλλογή. 1910-1940: γεωργικοί έλκυστήρες. 1945-1981: λιπάσματα, φυτοφάρμακα κ.λπ. Καμία από αυτές τίς επινοήσεις δέν προκύπτουν από τή γεωργική έρευνα αλλά όλες θα καθορίσουν τήν κατεύθυνσή της: ή εκμηχάνιση αύξάνει τήν παραγωγικότητα της εργασίας, ανάμεσα στό 1900 και σήμερα οι άγροργάτες θά μειωθούν από 40% σέ 4%. Η τεράστια παραγωγή χημικών ουσιών άπαιτεί φυτά μέ αύξημένη άνταπόκριση στήν κατανάλωση αυτών των ουσιών. Τό 1943 στό Μεξικό ιδρύεται ό σταθμός έρευνας του ίδρύματος Ροκφέλερ μέ κατεύθυνση τήν παραγωγή νέων ποικιλιών φυτών πού άνταποκρίνονται καλύτερα στά λιπάσματα, συλλέγονται εύκολα μηχανικά, ώριμάζουν συγχρόνως, άντέχουν στό πλάγιασμα. Η έπιτυχία είναι έντυπωσιακή. Από τό 1944 στό 1967 ή άπόδοση στό στάρι τριπλασιάζεται, στό καλαμπόκι διπλασιάζεται. Η έπιχείρηση μεταφέρεται τό 1962 στήν Ασία: οι Φιλιππίνες άνεδάζουν τίς καλλιεργούμενες έκτάσεις ρυζιού από 49.000 έκτάρια σέ 16 εκατ. έκτάρια σέ λίγα χρόνια. Θορίμβος αλλά και μιά σκιά: τό 1971 μιά άσθένεια του ρυζιού άπλώνεται μέ τέτοια ταχύτητα πού ή χώρα γίνεται από έξαγωγική εισαγωγική στό είδος. Τί είχε συμβεί;

Οί θαυματουργές σέ άπόδοση νέες ποικιλίες έχουν όρισμένα έλαττώματα για τόν άγρότη και τόν καταναλωτή για τόν όποιο ύποτίθεται δημιουργήθηκαν. Έλαττώματα πού άποδεικνύονται, άντίστροφα, πλεονεκτήματα για τό μεγάλο Κεφάλαιο πού τίς δημιούργησε. Συνοψίζω:

- Έναντι των τοπικών ποικιλιών παρουσιάζουν: μειωμένη προσαρμοστικότητα, μειωμένη άντοχή στίς φυτασθένειες, ύψηλές άπαιτήσεις σέ λίπανση, άρδευση, φυτοπροστασία. Άπαιτούν λοιπόν αύξημένα ποσά λιπασμάτων, νερού, φυτοφαρμάκων και αντίστοιχο μηχανικό έξοπλισμό εφαρμογής τους. Δηλαδή πολλή ένέργεια. Συγκεκριμένα ένα εκμηχανισμένο σύστημα παραγωγής ρυζιού άπαιτεί 300πλάσια ένέργεια ανά στρέμμα σέ σχέση μέ τό παραδοσιακό. Άς σημειωθεί ότι οι αντίστοιχες άποδόσεις τους έχουν σχέση 4:1, ενώ, τό κυριότερο, αντίθετα μέ τήν κυκλική ροή των θρεπτικών στοιχείων, είναι γνωστό ότι ή ροή της ένέργειας μέσα στό σύστημα είναι μονόδρομος, δηλαδή δέν άνακυκλώνεται. Από οικονομική καθαρά άποψη άν οι Ίνδοι άκολουθούσαν αυτό τό πρότυπο σημαίνει ότι τό έτήσιο κόστος διατολογίου τους θά 'φτανε τά 200 δολάρια, δηλαδή δύο φορές τό έτήσιο εισόδημά τους. Από ενεργειακή άποψη για τούς Φιλιππινέζους πού τό άκολούθησαν, σημαίνει ότι άκόμα και μέ άξιοποίηση των έγχώριων πηγών

ένεργειας άναμένουν τό 1985 νά έξαρτούν τό 72% των ενεργειακών άναγκών τους από εισαγόμενο πετρέλαιο, πού δέν μπορεί άτυχώς νά έξασφαλισθεί παρά μέ έξωτερικό δανεισμό.

- Έχοντας στόχο τίς μεγάλες άποδόσεις και κυρίως τήν προσαρμογή των φυτών σ' ένα τεχνητό έδαφικό οίκουσύστημα και όχι των φυτών στό ιδιαίτερο οίκουσύστημα όπου άνήκουν, ή βελτίωση άγνόησε άλλες σημαντικές ιδιότητες: τήν περιεκτικότητα του σπόρου σέ πρωτεΐνη, τήν πρωιμότητα, τήν άντοχή στίς άσθένειες, τήν ικανότητα δέσμευσης του άτμοσφαιρικού άζώτου και άκόμη τήν άξιοποίηση όρισμένων «δυσμενών» θεωρουμένων εδαφών π.χ. άλκαλικά, όξέα, μέ ύψηλή ή χαμηλή περιεκτικότητα σέ μέταλλα (Al, Mn, Fe, Zn, κ.ά.). Η μονόπλευρη γενετική βελτίωση μείωσε επικίνδυνα τήν ποικιλομορφία των βιοτικών κοινοτήτων στά γεωργικά συστήματα. Άξιόλογες ιδιότητες αλλά και σημαντικές ποικιλίες χάθηκαν μ' αυτό τόν τρόπο.

- Τά γεωργικά συστήματα πού προκύπτουν από τήν καλλιέργεια των περιορισμένων αυτών ειδών είναι γνωστά σαν μονοκαλλιέργειες και άποτελούν, από οικολογικής σκοπιάς, άπλά σχετικά οίκουσύματα (σύνθετο είναι π.χ. τό τροπικό δάσος) πού παρουσιάζουν μειωμένη σταθερότητα σέ έποχικές ή διαχρονικές άλλαγές του περιβάλλοντός τους. Έκκινώντας από τήν έννοια του οίκουσυστήματος, ένα πολύμορφο πλέγμα άλληλεπιδράσεων συνιστά τήν οργανωτική σχέση μεταξύ άτόμων ενός πληθυσμού, πληθυσμών μιάς διοικονότητας, αυτών και του άδιοτικού τους περιβάλλοντος, για νά κορυφωθεί στή σχέση των διαφόρων οίκουσυστημάτων πού διασφαλίζουν έτσι τή σταθερότητα της οικόσφαιρας. Η σταθερότητα αυτή εκφράζεται σαν ικανότητα προσαρμογής ή έπιστροφής στήν κατάσταση ίσορροπίας μετά από κάθε «ένόχληση» και έξαρτάται από τό βαθμό όργάνωσης του οίκουσυστήματος ή των οίκουσυστημάτων. Άπλό παράδειγμα: Στή Βόρεια Yakutia της Σιβηρίας οι Σοβιετικοί έκάψαν ή έκοψαν 80.000 τετραγ. χιλιόμετρα (περίπου τήν έκταση δύο Έλβετιών) δένδρα στίς τρεις τελευταίες δεκαετίες. Μέ τίς καιρικές συνθήκες πού επικρατούν εκεί πολύ σύντομα ή έλλειψη των δένδρων μετέτρεψε τό έδαφος σ' έναν άμορφο βάλτο. Από τήν άλλη, στή φύση ύπάρχει ίσορροπία συνύπαρξης άνάμεσα σέ ξενιστές και παθογόνα: ό άνθρωςος μέ τή μονοκαλλιέργεια σέ τεράστιες έκτάσεις διαταράσσει αυτή τήν ίσορροπία. Προκαλεί έτσι τεχνητά συνθήκες επικράτησης ενός παρασίτου, μεγάλες ζημιές και συνεπώς τήν άνάγκη επέμβασης του άνθρώπου πάλι μέ χημική φυτοπροστασία. Άλλά οι οικολογικές συνέπειες αυτών των έπεμβάσεων δέν σταματούν εδώ. Για τόν καταναλωτή μόλις αρχίζουν. Τά ύπολείμματα των χημικών αυτών ουσιών, κάποτε μή άποδομήσιμα, έπιβαρύνουν σημαντικά τούς φυσικούς άποδέκτες, μιά πραγματικότητα πού τό ύπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών άρχισε νά σκέφτεται μόλις τό 1979. Φτάνουν στό πιάτο του καταναλωτή: στό έλαιόλαδο έχει βρεθεί παραθείο 14 ppm ενώ ή ντριεκτίδα της ΕΟΚ προδιαγράφει άνώτατο όριο 0,5 ppm, σέ ρίζες καρότων και φύλλα σπανακιού πού είχαν δεχθεί ίσχυρή άζωτούχα λίπανση βρέθηκαν αυ-

ξημένες ποσότητες νιτρικών αλάτων. Αν σ' αυτό προστεθούν πολύ σοβαρές προσβολές από βιομηχανική ρύπανση [τό 1972 20πλάσια ποσότητα του όριου από ατμοσφαιρικό φθόριο γειτονικού εργοστασίου αλουμινίου σέ άμπέλια του Κυριάκιου Βοιωτίας (Χολέβας), τό 1980 στην περιοχή Άσπροπύργου συγκέντρωση μολύβδου σέ δείγματα λαχανικών 40 μγρ ανά γραμμάριο φυσικού βάρους, πού 10% μόνο άπομακρύνεται μέ τό πλύσιμο και άποτελεί έτσι έστω και μέ ήμερήσια κατανάλωση 200 γραμμαρίων σοβαρή υπέρβαση τών όριων του FAO, (Νάκος)] τότε καταναλωτές, οικονομολόγοι και πολιτικοί θά πρέπει κάποτε νά πάσουν νά έκτιμούν τό ύψηλό βιοτικό μας επίπεδο μέ κριτήριο τό κατά κεφαλή εισόδημα ή τόν αριθμό τών έγχρώμων τηλεοράσεων, ακόμα και μέ προγράμματα καλύτερα της ΕΡΤ.

● Στίς οικολογικές επιπτώσεις θά έπρεπε νά προσθέσουμε και μία έμμεση. Η υπερπαραγωγή τών νέων ποικιλιών δημιούργησε ένα πρόβλημα συσσώρευσης του άνελαστικής ζήτησης γεωργικού προϊόντος. Έπιβάλλονταν «ή κατασκευή» πιό έπεξεργασμένων προϊόντων. Και βρέθηκε τό κρέας. Ο παραγωγός δίνοντας από 5 σακιά καλαμπόκι τά 4 1/2 στους χοίρους κατασκεύαζε ένα προϊόν ύψηλης ανταλλακτικής αξίας. Ο δυτικός άνθρωπος αλλά και ό ανατολικός, όπου τόν μιμήθηκε, προσαρμόστηκαν στίς αστρονομικές επιλογές τών κοινωνικών τους συστημάτων. Ο τριτοκοσμικός δέν τά κατάφερε (άκόμα) γιατί αυτό θά σήμαινε πενταπλάσια ήμερήσια κατανάλωση σιτηρών άν έπαιρνε τό ίδιο γεύμα αλλά σέ κρέας. Νέα σπατάλη λοιπόν έδώ και έκβιομηχάνιστη της παραγωγής κρέατος, δηλαδή ζωά-έγκλειστες κρεατομηχανές τροφοδοτούμενα άναγκαστικά μέ ύποπτες όρμόνες και «υπό ύποψία» άντιβιοτικά!

6. Η φύση, ό άνθρωπος, ή κοινωνία

Θίξαμε ήδη συνοπτικά τίς ένεργειακές και γενικότερες οικολογικές συνέπειες της άποκαλούμενης «πράσινης επανάστασης». Οί κοινωνικές συνέπειες - οί πρώτες δέν έχουν μόνο κοινωνικές - δέν είναι λιγότερο άσήμαντες. Η μαρξοειδής έκδοχή πού οικοδόμησε τό λεγόμενο ύπαρκτό σοσιαλισμό θεώρησε σούδετερες τίς παραγωγικές δυνάμεις και προσαρμοστές εκ τών ύστερων σ' αυτές, τίς παραγωγικές σχέσεις πού τούς άντιστοιχούν. Τό σχήμα αυτό έθρεψε γενιές αισιοδόξων όπαδών της διαρκούς προόδου τών παραγωγικών δυνάμεων. Πίστη πού κατά όρισμένους χριστιανοφιλόσοφους πρωτοεκφράζεται στην Ίουδαιοχριστιανική τελεολογία, και όπτιμισμός πού από προϋπόθεση δράσης απέβη όντως θανατηφόρος για την επαναστατική/συνείδηση πολύ πριν την εποχή μας. Ακριβώς γι' αυτό, έμεις οί άριστεροί πεισμένοι πώς δέν ύπάρχει θεός, «δηλαδή αυτό πού λένε άθεοί», είμαστε ύποχρεωμένοι νά συζητήσουμε σοβαρά δύο ένδεχόμενα. Πρώτον, άν οί παραγωγικές δυνάμεις διαμορφώνονται από τίς καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και δεύτερον, άν τό άποτύπωμα τών τελευταίων πάνω στίς πρώτες είναι τόσο βαθύ ώστε οποιαδήποτε προσπάθεια ν' αλλάξουν οί σχέσεις παραγωγής θ' άποτύχει, εκτός άγ συμβεί μία ριζική

άλλαγή στή φύση καθεαυτή τών παραγωγικών δυνάμεων, και όχι μόνο στόν τρόπο μέ τόν όποιο, και στό σκοπό για τόν όποιο χρησιμοποιούνται. Στό άδιάρμορφο έστω άκόμη πλαίσιο αυτών τών έρωτημάτων θ' άξιζε ίσως νά δούμε την οικολογική κριτική του μοντέλου γεωργικής ανάπτυξης πού ήδη πολύ συνοπτικά περιγράψαμε, στα γενικά του χαρακτηριστικά, αφού έξάλλου αυτό τό μοντέλο κυριάρχησε και κυριαρχεί σ' όλο τόν αναπτυσμένο κόσμο, πρόσφατα και στην Κίνα. Δηλαδή ή κριτική πού έκκινώντας από τίς περιβαλλοντικές επιπτώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας μπορεί νά έλέγξει όρισμένες αυτόματα ή άυτονόητα προοδευτικές θέσεις της δεξιής αλλά και της άριστερας σήμερα. Η προκλητική αυτή διατύπωση έρμηνεύει βέβαια την σούδετερότητα του Μπριζ Λαόντ στό δεύτερο γύρο τών προεδρικών εκλογών της Γαλλίας, δέν άποτελεί όμως θεωρητικά παρά μία ύπόθεση εργασίας στην όποία οί οικολόγοι όλο του κόσμου καλούνται νά στρατευθούν. Προς τό παρόν άς άρκεστούμε σέ κάποιες παρατηρήσεις έλπίζω όχι έντελώς άφελεις.

Ο διάσημος Ρώσος φυσικός Πιότρ Καπίτσα αναπολώντας την συνεργασία του μέ τόν άλλο μεγάλο Άγγλο Ράδερφοντ έλεγε σέ πρόσφατη συνέντευξη του ότι, πλέον, ή επιστημονική δουλειά έχασε την έλευθερία της. Έγινε παραγωγική δύναμη. Η διαπίστωση αυτή δέν επιβεβαιώνει παρά ένα γεγονός γνωστό ήδη από την εποχή του πρώτου διδάξαντος Gay-Lyssac (1778-1850), άπλά τονίζει τόν πλήρη έγκλωβισμό της επιστημονικής δραστηριότητας στίς έπιταγές και τίς προτεραιότητες της παραγωγής. «Άγορασμένη έμπνευση» απέδιδε ό Ταρκόβσκι στόν έπιστήμονα της τελευταίας ταινίας του *Stalker*. Τό ζήτημα όμως είναι άλλου, και συγκεκριμένα στόν τύπο της κριτικής πού γίνεται σ' αυτή την παραγωγική δύναμη μέ φόντο όσα ήδη είπαμε.

Η πρώτη άποψη, άς την άποκαλέσουμε συμβατικά «δεξιά», έν γνώσει όλων αυτών τών επιπτώσεων πού ή οικολογική κριτική άνέδειξε, άπάντησε μέ διάφορους τρόπους, φαινομενικά άντιφατικούς. Αρχικά μίλησε για τό θρίαμβο ενός άναρχικού έως παράλογο ρομαντισμού, αλλά όταν τά στοιχεία συσσωρεύθηκαν και ή πίεση της κοινής γνώμης δέν μπορούσε ν' άγνοηθεί, αυτό πού χτές ήταν άπίστευτο θεωρήθηκε πιά δεδομένο και διερευνητέο. Μέ τή μελέτη *Όρια της Ανάπτυξης* πού εκδόθηκε τό Μάρτιο του 1972, χρηματοδοτήθηκε από τό Ίδρυμα Φολξβάγκεν, έπυτεύθηκε από τή Λέσχη της Ρώμης και εκπονήθηκε στό MIT, προφήτεψε ότι ή οικονομική κατάρρευση τών βιομηχανικών κρατών θά έπέλθει σ' έναν αιώνα τό πολύ, άν τό ανθρώπινο γένος συνεχίσει τό δρόμο πού ακολουθεί έδώ και πνήγντα χρόνια. Όπως θά δούμε δέν είναι παρά φαινομενικά άντιφατικό πού πέντε χρόνια άργότερα, τό 1977, οί ίδιο κύκλοι, αυτή τή φορά διά του Ίνστιτούτου Hudson στό δεύτερο βιβλίο της σειράς για τό «Μέλλον του Άνθρώπου», δήλωναν εισαγωγικά ότι τά τελευταία χρόνια μεγάλη έμφαση δόθηκε στίς πιό άπαισιόδοξες προβλέψεις, ενώ άντίθετα σήμερα θά πρέπει νά αισθανόμαστε αισιόδοξοι βασισμένοι κυρίως στίς λύσεις πού θά δώσουν «κατάλληλες πολιτικές, επενδύσεις, προσπάθειες».

Ἡ δεύτερη ἄποψη ἄς τὴν ἀποκαλέσουμε συμβατικά «ἀριστερή», ἐπίσης ἐν γνώσει τῆς οἰκολογικῆς κριτικῆς, θεωρεῖ ὅτι τὸ πρόβλημα ὑπάρχει ἢ τουλάχιστον εἶναι σοβαρὸ μόνον στὸν καπιταλισμὸ.

Ὁ φιλόσοφος I. Laten ἐκφράζοντας τὴν ἐπίσημη θέση τοῦ σοβιετικῆς κράτους λέει σχετικῶς:

«Ἡ χρησιμοποίηση τῆς φύσης καὶ ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἐλέγχεται μόνον ἀπὸ ἓνα συγκεντρωτικὸ κράτος πού διαθέτει ἓνα ἀκριβές σχέδιο γιὰ τὴ λειτουργία τῶν κοινωνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ μπορεῖ πλήρως νὰ συντονίσει τὴν ἀνάπτυξή τους (...) ἡ ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένη διαχείριση τῆς φύσης καὶ ὁ μετασχηματισμὸς τῆς εἶναι δυνατὸς μόνον ὅταν ὑπάρχει μιὰ ἀντίστοιχα ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένη διαχείριση τῆς κοινωνίας (...) ἓνα συγκεντρωτικὸ σχέδιο πού ἐκπονεῖται πρὸς τὸ συμφέρον ὅλης τῆς κοινωνίας».

Ἄς δοῦμε τώρα γιατί αὐτές οἱ δύο ἀπόψεις πού συμβατικῶς μόνον χαρακτηρίσαμε δεξιὰ-ἀριστερή, ταυτίζονται πολιτικῶς στὸ συγκεκριμένο ζήτημα. Δύο εἶναι τὰ σημεῖα σχεδὸν ἀπόλυτης ταύτισης:

● Ἡ ἐπιστήμη προχωρεῖ γραμμικῶς, προοδεύει διαρκῶς κατανικώντας τὴν πλάνη καὶ τὴ φύση, κατακτώντας ὄλο καὶ περισσότερο τὴν Ἀλήθεια, καὶ τὴ Φύση. Οἱ ἐπιστήμες εἶναι συνώνυμες μὲ τὸ ἀντικειμενικὸ, πού ἀπολυτοποιεῖται καὶ ἀνάγεται σὲ κάτι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὑπερκοινωνικὸ καὶ ἄρα κοινωνικὰ οὐδέτερο. Ὁ Λένιν εἰσήγαγε ἤδη ἀπὸ τὸ 1918 τὸν Ταϊλορισμὸ, τὸ σταλινικὸ σλόγκαν ἦταν «ἡ τεχνικὴ ἀποφασίζει γιὰ ὅλα», τὸ Ἰνστιτούτο Hudson ἐλπίζει ὅτι ἡ «κατάλληλη» τεχνικὴ θὰ σώσει τὸν κόσμον, καὶ γιὰ νὰ μὴν ὑψιπετοῦμε ἢ θεωρηθοῦμε ἐθνικῶς ὑστεροῦντες σὲ τεχνολογικὸ ντετερμινισμό ὁ Ἄ. Παπανδρέου στὴν περιβόητη συνέντευξη στὸ *Βῆμα* μᾶς βεβαιώνει ὅτι τὸ ὄραμα τοῦ ΠΑΣΟΚ γιὰ τὴν ὑπαίθρο θὰ πραγματοποιηθεῖ ἂν ἐξασφαλισθεῖ «αὐτὸ πού λέμε μανάτζμεντ, διοίκηση... τεχνικοί». Καὶ ὁ προσκεκλιμένος του πολιτικῶς καθηγητῆς Λιανὸς στὸ πρόσφατο συνέδριο τοῦ ΤΕΕ γιὰ τὴν Ἀνάπτυξη, διαπιστώνοντας τὸ ἀναπόφευκτο τῆς σημερινῆς ἐποχῆς ὅπου «ἡ τεχνολογία τῆς παραγωγῆς εἶναι προχωρημένη καὶ ἡ οἰκονομικὴ ὁργάνωση περιπλοκή, ὁ ρόλος τῶν «τεχνοκρατῶν» σημαντικὸς καὶ ἡ θέση τους ἐνίσχυμένη» προτείνει τὸ ἀντίδοτο γιὰ τὴ διοίκηση τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, δηλαδή τὴ συμμετοχὴ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας «μὲ τὴ μορφή τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης ἢ μὲ τὴν πολιτικὴ ἐκπροσώπηση τῆς περιφέρειας ἢ καὶ τὰ δύο». Αὐτονόητη βέβαια ἀφετηρία αὐτῶν τῶν ἀπόψεων ὅτι τὸ κοινωνικὸ δράμα, ἡ πολιτικὴ ἐξουσία πού θὰ ὑπηρετήσει αὐτὴ ἡ τεχνικὴ εἶναι τὸ καλύτερο τῶν δυνατῶν κοινωνικῶν δραμάτων καὶ πολιτικῶν ἐξουσιῶν.

● Ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς οὐδέτερης ἀδιαφανοῦς Ἀλήθειας, ἓνα ἐξίσου οὐδέτερο ἀδιαφανὲς Κράτος. Τὸ αὐταρχικὸ κράτος τῆς νεοφιλελεύθερης «ἐσωτερικῆς τάξης», ἢ τῆς γραφειοκρατικῆς νομενκλατούρας τῆς «ἐσωτερικῆς σιωπῆς».

Ἡ οἰκολογικὴ θεώρηση συγκροτεῖται πάνω στὴν ἄρνηση τῶν δύο αὐτῶν ἀπόψεων καὶ τῶν σημείων

πού τίς ταυτοποιοῦν. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ τὰ μεγάλα προβλήματα πού προτάσσει γιὰ συζήτηση, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα πού προσφέρει σ' ἐχθροὺς καὶ φίλους. Γιατί ἤδη ἀρνούμενη τὴν οὐδετερότητα τῆς τεχνικῆς, τῆς ἐπιστήμης, φαίνεται νὰ ἀποδέχεται ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, κοινωνικὴ παραγωγή, προεξοφλώντας ἔτσι τὸ ἐπιστημολογικὸ πρόβλημα πού δεῖγμα τῆς συνθετότητάς του ἔδωσε ὁ Α. Μπαλτάς στὸν προτελευταῖο *Πολίτη*. Ἀλλὰ καὶ τὸ χειρότερο: μήπως μὲ τὴν ἄρνησή της αὐτὴ ἀναβιώνει ἓναν ἐπικίνδυνον ἰρασιοναλισμὸ μέσα σὲ μιὰ πλήρως τεχνοκρατούμενη κοινωνία; Ἡ ἀπάντηση νομίζω εἶναι ὄχι γιατί ἡ οἰκολογία τονίζοντας ἀντίθετα τὸ βαθύτατο ἰρασιοναλισμὸ αὐτῆς τῆς κοινωνίας δέν κηρύσσει διόλου τὴν κατάρρευση τῆς ἐπιστήμης. Δέν ἀντιπαραθέτει σὲ μιὰ ἐπιστήμη «δέβηλη», μιὰ ἐπιστήμη ἱερὴ ὅπου ἡ διανοητικὴ ἐνόραση ἄρχει τῶν πάντων (Ρ. Γκενόν) ἀλλὰ ἀσκεῖ μιὰ συγκεκριμένη κριτικὴ στὴν κοινωνικὴ ὁργάνωση τῆς παραγωγῆς τῆς πού μέσα ἀπὸ τὴ συνεχῆ διαίρεση ἐργασίας καὶ γνωστικοῦ ἀντικειμένου βαθαίνει τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸ μέρος-ἄνθρωπο καὶ τὸ ὄλο-φύση, αὐξάνει τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ὄλου ἀπὸ τὸ μέρος, καὶ δι' αὐτῆς τὴν κυριαρχία πού ἐξασκοῦν οἱ ἄνθρωποι πάνω στοὺς ἄνθρώπους. Γιὰ τὴν οἰκολογικὴ θεώρηση ἡ γνωστὴ ῥήση τοῦ Lewis: «Ὅ,τι θεωροῦμε κυριαρχία τοῦ Ἀνθρώπου πάνω στὴ Φύση, δέν εἶναι παρά κυριαρχία πού ἐξασκοῦν μέσω τῆς Φύσης οἱ ἄνθρωποι πάνω στοὺς ἄνθρώπους» μεταθέτει τὸ βάρος τοῦ προβλήματος στὴν ταξικὴ φύση τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, ἐνῶ πρακτικῶς δέν σημαίνει τίποτε περισσότερο ἀπὸ «ἐμπρὸς γιὰ νέους ἀγῶνες ταξικούς». Γιὰ τοὺς οἰκολόγους ἡ ἔμφαση δίνεται στὴ σχέση ἀνθρώπου-φύσης ὡς αὐτόνομον ἱστορικὸ γεγονός, καὶ βεβαίως στὴ συμβολὴ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος στὴ δημιουργία καὶ ἀναπαραγωγή τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας μέσα στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες. Γιὰ παράδειγμα, ξέρομε ὅτι ἡ ἐξέλιξη ἀπὸ τὸ ἐλαφρὸ ἄροτρο πού ἔφεραν δύο βόδια τὸν 7ο αἰῶνα, στὸ βαρύτερο ἄροτρο μὲ ὑνία πού σέρνουν ὀκτώ, δέν συνετέλεσε μόνον σὲ μιὰ νέα διανομὴ τῆς γῆς, ὄχι πιά σὲ οἰκογενειακὴ, ἀλλὰ συν-εργατικὴ βάση πού ἐπέβαλε ἡ χρῆση τῆς νέας τεχνολογίας, ἀλλὰ κυρίως ἄλλαξε δραματικὰ τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ γῆ του. Πρῶν ἦταν μέρος τῆς φύσης, τώρα ἐκμεταλλευτῆς τῆς. Ἐντοπίσαμε μήπως τὸ σημεῖο ἐκκίνησης τοῦ γεγονότος πού στίς μέρες μας θὰ δημιουργήσει ὅ,τι ἀποκαλοῦμε οἰκολογικὴ κρίση; Φοβᾶμαι ὅτι, ὄχι μόνον ἐπειδὴ οἱ οἰκολόγοι δέν γνωρίζουν ἱστορία ἢ οἱ ἱστορικοὶ δέν ενδιαφέρονται ἀκόμα γιὰ τὴν οἰκολογία, ἀλλὰ γιατί καμπὲς πού θὰ χαρακτηρίζονταν κρίσιμες στὴν ἐξέλιξη τῆς σχέσης ἀνθρώπου-φύση βρῖσκονται διάσπαρτες σ' ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐρώτημα θὰ μείνει ἀναπάντητο γιὰ καιρὸ. Χωρὶς ἀξιολόγηση ἀναφέρω ὀρισμένες ἐκδοχὲς κατὰ τὴ γνώμη μου ἀπλὰ δηλωτικῆς τῆς συνθετότητας τοῦ προβλήματος. Ὁ J.D. Hughes ἀναζητώντας τίς ἱστορικὲς ρίζες τῆς κυρίαρχης δυτικῆς στάσης ἀπέναντι στὴ φύση στίς ἀρχαίες κοινωνίες ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ τὴ χθόνια ἀντίληψη τῆς ἰερότητος ὅλης τῆς φύσης, ὅπου τὰ ἀνθρώπινα ὄντα ἔχουν μιὰ θέση ὅπως ὄλα τὰ δημιουργήματα τῆς Μητέρας Γῆς, στὴν ὀλυμπιακὴ ἀντίληψη πού θεομοιοεῖ ἰερούς καὶ μὴ τόπους, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἐγκατά-

λειψη του μεγαλύτερου μέρους της φύσης χωρίς ιερή προστασία. Στο φιλοσοφικό επίπεδο ο J. Rodman θεωρώντας ότι κυρίαρχη τάση στους Έλληνες και Ρωμαίους φιλόσοφους είναι η επανεκτίμηση της μη-άνθρωπινής φύσης σε μία σειρά από φαινόμενα που θά πρέπει να καταταχθούν και ερμηνευθούν απομονωμένα από τη δράση των θεών, υπενθυμίζει «ένα είδος αντι-κουλτούρας» που αναφέρεται στην Ὁρφική παράδοση, όπου τονίζεται η άρμονία της φύσης και η ένότητα όλων των ζωντανών οργανισμών και βεβαίως και των ανθρώπινων όντων. Ἀπό την ανακύκλωση των στοιχείων σ' ένα είδος κλειστοῦ οικοσυστήματος στον Ἐμπεδοκλή, στην κοινή προέλευση όλων των όντων στον Πυθαγόρα και στην έννοια της συμβίωσης (mutua vivunt) που φτάνει στο Λουκρήτιο, οι οικολόγοι σήμερα δέν θά είχαν να προσθέσουν πολλά στην πολεμική τους έναντι ενός ανθρωποκεντρικού πολιτισμοῦ ἢ της ἀκρότητας που συνιστᾷ ἡ ἐπιδίωξη ενός περιβάλλοντος ἀπόλυτα ἀνθρωπογενούς. Στην ἴδια ἐρευνητική κατεύθυνση ὁ Lyn White σ' ένα ἀρθρο που δημοσιεύτηκε πρὶν δέκα χρόνια στο περιοδικό *Science* καί ἐπηρέασε πολλούς οικολόγους, ἐντοπίζει τίς ἱστορικές ρίζες της οικολογικής κρίσης στο πέρασμα ἀπό τόν ἀρχαῖο παγανισμό στην Ἰουδαιο-Χριστιανική παράδοση, ἰδιαίτερα ὅπως αὐτή λειτουργήσε στο πλαίσιο της δυτικής διδασκαλίας. Βεβαίως δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ αἰώνας τοῦ Διαφωτισμοῦ παρουσιάζει τό μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον σχετικά, ὅταν τή νεαρή ἀστική τάξη διαμορφώνει ἡ συναρπαστική βεβαιότητα ὅτι ὁ ἄνθρωπος χάρις ἡ ἐπιστήμης ἐν μέρει λεγομένας» ἀρχίζει νά κυριαρχεῖ πάνω στή φύση, νά οἰκειώνεται ὡς καί τήν ἴδια της τήν ὑπόσταση ἀκόμα, ὅπως λέει ὁ Ζάκ Μονό. Ἡ σημερινή ὅμως ἐξωφρενική κατάσταση δέν θά ὀλοκληρωθεῖ παρά μόνο ὅταν καί τό ἐργατικό κίνημα ἐγκλωθεῖ αὐτήν τήν ἀφελή ἀστική ἀποκάλυψη.

Οἱ βιολόγοι καί λοιποὶ ἐπιστήμονες της «πραΐνης ἐπανάστασης» ἐπέβαλαν μέσα ἀπό τόν κερατισμό της δικῆς τους ὀργάνωσης ἐργασίας καί τοῦ «ἀντικειμένου»-φύση αὐτῆς της ἐργασίας, τόν κερατισμό τῶν φυσικῶν καί κοινωνικῶν δομῶν στην ὑπηρεσία τῶν ὁποίων διακηρυκτικά τουλάχιστον εἶχαν ταχθεῖ. Ὑπάρχοντας τά πάντα, τό ὅλον, στό μέρος, στή μοναδικότητα της Ἀλήθειας, τήν ἀλήθεια τοῦ κεφαλαίου: τήν παραγωγικότητα. Μέσα ἀπό μία ἐκπαίδευση που ἀγνοεῖ συστηματικά τήν ἑτερότητα τοῦ φυσικοῦ καί βιολογικοῦ, ἐνῶ καλλιεργεῖ τή «δαισιδαιμονία τοῦ γεγονότος», τή μανία γιά τό πείραμα ὑποταγμένες στόν ἐξισωτικό ὄφελμισμό της παραγωγικότητας, οἱ ἐπιστήμονες αὐτοὶ ἔχασαν μία κορυφαία ἰδιότητα τοῦ Homo sapiens: Ὁ Homo computans ὄχι μόνο δέν ἔχει, ἀλλά καί δέν ἐνδιαφέρεται πιά νά ἀποκτήσει τή συνείδηση τοῦ συνολικοῦ νοήματος τῶν πράξεών του. Διόλου ἀσήμαντη συνέπεια αὐτῆς της ἐξέλιξης ἡ ἀντικειμενικά πλέον ἐπιβεβλημένη παρεμβάση ἐνός ἀπρόσωπου κρατικοῦ μηχανισμοῦ, στό συντονισμό, τή ρύθμιση, τήν ἀνασύνθεση της παραγωγικῆς διαδικασίας ὡς ὁλότητας. Ἐλάχιστη ἀλλά δυνάμει σημαντική ἀντίσταση σ' αὐτή τήν ἐξέλιξη ἡ οικολογική κριτική δέν ἐξαντλεῖται σέ ἀφελή μπεστ σέλερ τοῦ τύπου *Small is Beautiful* ἢ δέν ἐφρησυχάζει στην ἀνιστορική ἀοριστολογία ἐνοιῶν τοῦ τύπου «ἐναλλακτική τεχνολογία», «ἡπια τεχνολογία» κ.ά. Ἐναντι

αὐτῶν τῶν λύσεων εὐκολίας που κάποτε χωρίς δευτερεύουσα σκέψη προωθεῖ τό οικολογικό κίνημα τῶν ἀνταπυγμένων χωρῶν, κάτω ἀπό τό στοργικό βλέμμα της ἀνερχόμενης βιομηχανίας ἀντιρύπανσης, ἐμεῖς στην Ἑλλάδα ἔχουμε μία πρωτότυπη σκέψη που παρά τήν ἐκκεντρικότητά της, ἴσως καί ἐξαιτίας της, διατηρεῖ ἀκόμη καί σήμερα, μισό αἰῶνα ἀφότου ἐκφράσθηκε, τήν ἐγκυρότητά της. Γιατί οἱ ἀλλαγές που ἐπέφερε ἡ ἐπιβολή τοῦ βορειοαμερικανικοῦ προτύπου γεωργίας στην Ἑλλάδα δέν ὀδήγησαν μόνο στην ἀπώλεια πολυτίμου βιολογικοῦ ὕλικου καί παραδοσιακῶν τεχνικῶν ὑψηλῆς λειτουργικότητας, οὔτε ὀδήγησαν, μόνο στή δεκαετία 1961-1971, 630.000 οἰκονομικά ἐνεργούς ἀργότες στην Ἀθήνα καί τή Γερμανία. Διέλυσε παράλληλα αὐτό που ὁ Καραβίδας, φανατικός πολέμιος της μετανάστευσης καί φλογερός θιασώτης τοῦ κοινοτικοῦ θεσμοῦ, ἐξιστοροῦσε ἤδη τό 1930: «*ὅταν σ' ένα χωριό ἀπό τό βαρῦ χειμῶνα κινδύνευσαν τά ποιμένα, οἱ γεωργοὶ δι' εἰσφορᾶς καρπῶν τά ἔσωσαν μέ χειρονομία που εἶνε ὄχι μόνον οἰκονομική, ἀλλά καθαρῶς βιολογική, δηλαδή ὀργανική καί πλατυτάτη, καί ὅταν πάλι εἶχαν καταστραφεῖ ἐσοδεῖαι, οἱ κτηνοτρόφοι ἐπώλησαν μέρος τοῦ ποιμνίου καί ἐξησφάλισαν ζῶα κείνην καί σπόρον εἰς τούς γεωργούς*». Ἄν ἀξίζει σήμερα νά κρατήσουμε κάτι ἀπό τήν πρωτότυπη αὐτή σκέψη τή θεμελιωμένη πάνω στην ἐμπειρία, εἶναι ἡ σαφήνεια τῶν προτεραιοτήτων. Ἡ, μέ τά λόγια τοῦ Ἰταλοῦ μαρξιστῆ Τιμπανάρο, ἡ ὁποιαδήποτε πραγματικά νέα κοινωνική προοπτική προϋποθέτει ἀπαραίτητα μία ἀναστροφή: «*τήν προτεραιότητα τοῦ φυσικοῦ ἐναντι τοῦ βιολογικοῦ καί τοῦ βιολογικοῦ ἐναντι τοῦ κοινωνιοοικονομικοῦ καί πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου*». Τί ἄλλο νά σημαίνει ἄραγε ἡ περσινή συνεργασία τοῦ «ἔστέτ» καλλιτέχνη Ρενάι μέ τόν αὐστηρό ἐπιστήμονα Λαμπάρυ στο *Θεῖο ἀπό τήν Ἀμερική* που καταδέεται στίς βιολογικές ρίζες της ἀτομικῆς καί συλλογικῆς συμπεριφορᾶς. Ἀλλά καί ἡ ἐπιμονή τοῦ γερο-Κουροσάδα λίγα χρόνια πρὶν (*Ντέρζου Οὐζάλα*, 1975) στην καταγραφή μιᾶς «ἄλλης» ποιότητας σχέσης ἀνθρώπου-φύση. Σέ πρώτο πλάνο ἡ σιθηρική τάγκα ἀνάμεσα στά ἔτη 1902-1910 ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ φίλια τοῦ χαρτογράφου λοχαγοῦ Ἀρσένιεφ καί τοῦ μοναχικοῦ κληρικοῦ-παγιδευτῆ, τοῦ Ντέρζου. Ὅρισμένοι θεωροῦν ὅτι ἡ θέση τοῦ Κουροσάδα εἶναι ὀλοφάνερη. Ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος που ἔρχεται νά χαρτογραφήσει τή φύση φέρνει μαζί του μία καταστροφική βία. Τή βία της ἐπιστήμης. Ἡ προσέγγιση τοῦ Ν. Λυγγούρη (περ. *Σύγχρονος Κινηματογράφος* - 1977) εἶναι πιό οὐσιαστική: γιά τό Ρῶσο τό δάσος εἶναι ἕνας οὐδέτερος μή-κοινωνικός χώρος που πρέπει νά χωρομετρηθεῖ, ἕνας χώρος ἔξω-δομικός («πραγματικός») που δέν σημαίνει τίποτε. Γιά τόν Ντέρζου ἡ Φύση εἶναι ἕνα πολυπλοκά, ἐξισομημένο βιβλίο γεμῶτο χνάκια καί γράμματα, ἕνας πολυσήμαντος συμβολικός τόπος, ὅπου κάθε σημάδι εἶναι ἕνα πρακτικό ἔμβλημα, τό ὁποῖο ἀπεικονίζει ταυτόχρονα τό μικρό (τό σῶμα, τή σκέψη) καί τό μεγάλο (τή φύση, τό σύμπαν). Ἡ χρήση ἀλλά καί ἡ ἐναλλαγή τῶν πραγμάτων καί τῶν σημείων ἐπιβάλλεται ἀπό τίς ἀπαντήσεις τοῦ Μεγάλου Κώδικα που λέγεται φύση. Ἡ ἐμπειρία αὐτή γεννάει τή γνώση που ὀργανώνεται μέσα στά φυσικά καί βιολογικά ὄρια καί ὄχι πάνω καί ἔξω ἀπ' αὐτά. Νά

ἐλπίζουμε ὅτι ὁ θάνατος τοῦ «φυσικοῦ» ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τὴν προειδοποίηση ἢ τὴν ἀνέκκλητη προφητεία τοῦ γαϊωνέζου δημιουργοῦ;

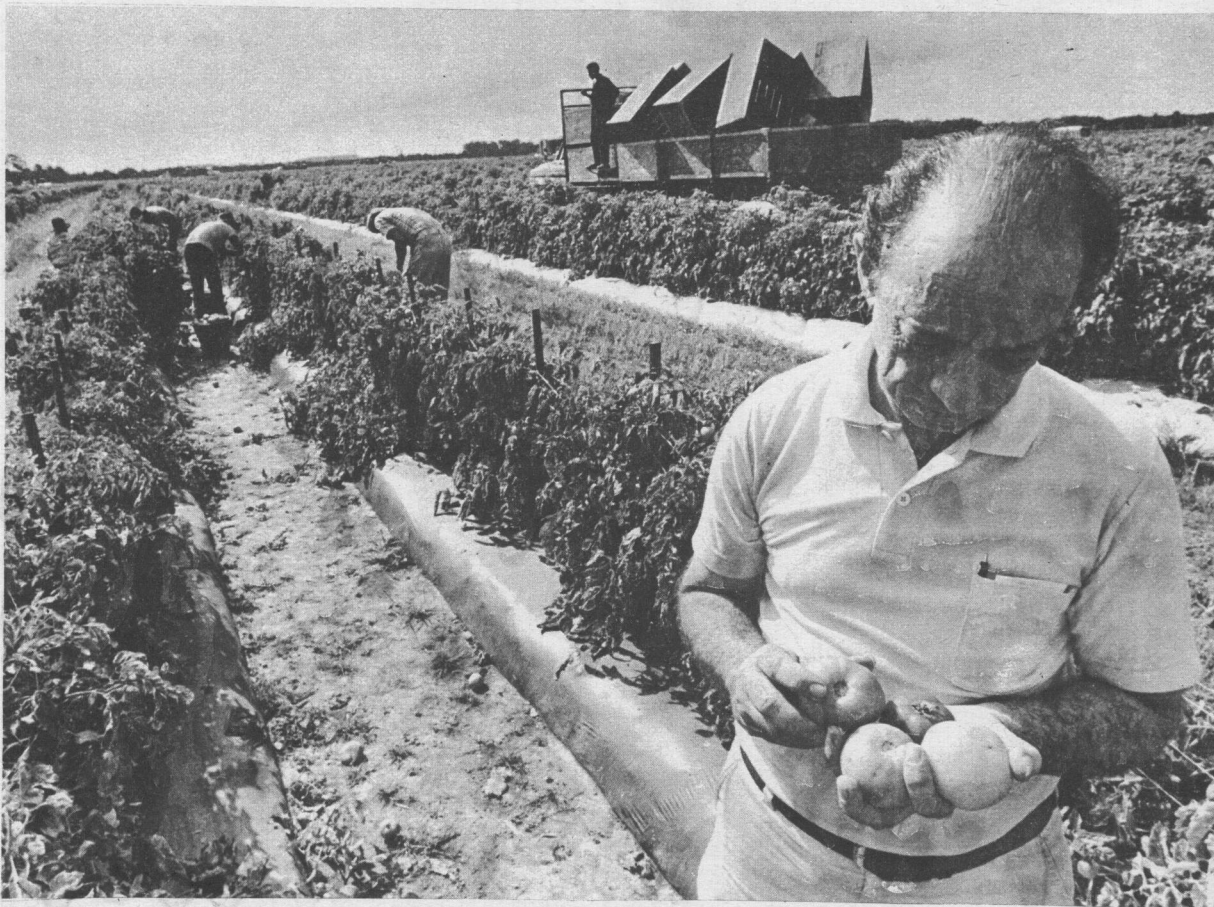
γ. Ἡ οἰκολογία καὶ ἡ «ἄλλη» ἀριστερά

«Ἡ πάλη τῶν τάξεων ἀνανεώνει τὸ ὕλικό τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ μόνο ἡ πάλη τῶν ιδεῶν ἀλλάζει πραγματικά τὴν κοινωνία».

Γ. Τσαρούχης

Ὅσα παραπάνω ἐκτέθηκαν δὲν διεκδικοῦν, ἐκτός ἴσως ἀπὸ τὴν ἔμφαση στὴν διαρκῶς ἐπιδεινούμενη σχέση ἀνθρώπου-φύσης, καμιά ἀποκλειστικότητα ὑπὲρ τῆς οἰκολογίας. Ἡ μονοδιάστατη κυριαρχία τῆς παραγωγικότητας, τὰ προβλήματα ἐξειδίκευσης, καταμερισμοῦ ἐργασίας, ἀπώλειας τοῦ συνολικοῦ νοήματος, ἀνασύνθεσης τῶν προσεγγίσεων καὶ στόχων τῆς ἐπιστημονικῆς παραγωγῆς εἶναι παλαιότερα τῆς σύγχρονῆς μας οἰκολογίας. Ἄν ὑπάρχει ἀκόμη καὶ σήμερα μιὰ ἀριστερά πού ἐπιμένει ὅτι «κάθε βῆμα πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀντικειμενικά, ἀναπόφευκτα ὁδηγεῖ στὴν

παραπέρα τελειοποίηση καὶ τὸ βῆμα τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας (...) πού ἀποτελεῖ νομοτελειακὴ τάση τῆς οἰκονομίας, γενικά προοδευτικὴ μιὰ καὶ αὐξάνει τὴν παραγωγικότητα» (Ὁμάδα ἐργασίας ΤΕΕ Δ. Ἑλλάδας. Συνέδριο γιὰ Ἀνάπτυξη 1981), ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη ἀριστερά πού εἴκοσι χρόνια πρὶν ὑποστήριζε ὅτι: «ὁ καταμερισμὸς ἐργασίας ἔχει ἀποτέλεσμα νὰ χάνεται ἀπὸ τὴ συνείδηση ἢ καθολικὴ ἄποψη ἑνός φαινομένου (...) κατάληξη: δὲν γνωρίζει ἡ δεξιὰ τί ποιεῖ ἡ ἀριστερά» (Δ. Μορτόγιας, 1963). Αὐτὴ ἡ δεύτερη, ἡ ἄλλη ἀριστερά, ὅση ἀκόμα ἀντέχει, ὀφείλει νὰ ἀξιοποιήσει τὸ γεγονός ὅτι ἡ οἰκολογικὴ κριτικὴ ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν περιβαλλοντικὴ κρίση προσκομίζει ἕναν πλοῦτο στοιχείων καὶ ἐρεθισμάτων πού σημασιοδοτοῦν μὲ νέο νόημα αὐτὴ τὴν πάλη τῶν ιδεῶν πού «ἀλλάζει πραγματικά τὴν κοινωνία». Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὴν περιφρονοῦν περισσότερο ὅσοι ὑποστηρικτὲς τῆς «πάλης τῶν τάξεων» ἔχουν λησμονήσει πολλὰ χρόνια τώρα τὴν πάλη τῶν ιδεῶν. Ἡ ἴδια ἡ οἰκολογία σὲ μιὰ ἐποχὴ ἐκπεσμοῦ ὅλων τῶν μεγάλων κοσμοθεωριῶν θά ἦταν ἄδικο νὰ μεταβληθεῖ σὲ μεταφυσικὴ κενολογία προσπαθώντας νὰ ἐξηγήσει τὰ πάντα. Δὲν θὰ τῆς ἀρκοῦσε νὰ διευρύνει τὴν εἰκόνα τοῦ παρόντος καὶ τὸ ὄραμα τοῦ μελλοντικοῦ κόσμου;

‘Ο Λογοτεχνικός Πολίτης

Έπιμέλεια τεύχους: Μαριάννα Δήτσα.

Περιεχόμενα

Χρήστος Βάθης
Τέσσερα ποιήματα

Μάξιμος ‘Οσύρος
Τό μονοπάτι τής μέταξας

‘Αθηνά Παπαδάκη
Δύο ποιήματα

‘Ηροδότου
‘Η καταδίκη τής τυραννίδας
μετάφραση: Δ. Ν. Μαρωνίτης

Δημήτρης Δημητριάδης
‘Ο ζωτικός βιασμός

Γιάννης Δάλλας
‘Ο Κάλβος, από τήν προοπτική του χρόνου
– ή νεκροφάνεια καί ή επαναλειτουργία τών
«‘Ωδών»–

Μιχάλης Πιερής
Κώστας Μόντης, ό «ένοχλητικός» ποιητής

Χρήστος Μπράβος
‘Η κριτική καί ό Μίλτος Σαχτούρης

‘Ιάκωβος Βούρτσης
‘Ο ποιητής Δ. Ι. ‘Αντωνίου

Μαριάννα Δήτσα
Γιά τή γενιά τών ποιητών
τής νεότατης ποίησής μας

Χρῆστος Βάθης

Τέσσερα ποιήματα

Ἡ φαντασία πρέπει νά κρατάει μαχαίρι

Ἡ παγίδα εἶναι καθημερινή
Τό σῶμα ὅπου κι ἂν βρεθεῖ
γίνεται θρύψαλα

Ἦχοι-δραπέτες δέν ἀκούγονται
μονάχα πέτρινες κραυγές
πού στέκονται στά γόνατα
μέσ στήν ὀμίχλη τυλιγμένες

Κι αὐτά τά στόματα τ' ἀληθινά ἐξατμίζονται
προτοῦ νά δοῦν τά ρήματά τους αἰωρούμενα
πάνω ἀπό τίς πλατεῖες

Μά ἀνάμεσα σέ δύο σφυγμούς τοῦ αἵματος
ἡ λύση σφηνωμένη:
Νά θυμηθεῖς πῶς κάποτε γινόταν
καί ξεπηδοῦσε, μαῦρα μεσάνυχτα στόν κόσμο,
ὁ Ποσειδώνας μέ τήν τρίαινά του ἀπ' τούς δυθούς
νά σπείρει τούς δαιμόνους του
στίς ἄδειες λεωφόρους.

Ἀρχάγγελος ἐν κινήσει

Θά μᾶς διπλώσουν σέ παλιές ἐφημερίδες
Ἡ ἐποχή σκοτώνει τούς ἀγγέλους της

Μά γιά τήν ὥρα ὑφίσταμαι
Μακριά ἀπό τ' ἀποφάγια τῶν ψυγείων
Καί ἔνοπλος
Καί δίχως ὅπλα

Ἀρχάγγελος ἐν κινήσει
Μέ τό καλό τό χέρι θαθιά στήν κωλότσηπη

Φουμάροντας μακρúκανα τσιγάρα
Καί ποιήματα πού συνεχίζουν τό σῶμα μου
στά ὑπόγεια.

Ποίημα κινούμενο

Περιπλανώμενη ζωή
 περιπλανώμενο κορμί
 Ἐνεβοκατεβαίνω στόν κορμό τοῦ ποιήματος
 Στό κορμί τοῦ μυαλοῦ μου
 Ψάχνοντας λέξεις ἀπό χάλυβα
 Τούς τρομερούς μου συνειρμούς νά ἐπενδύσω.
 Σέ κουφάλες φυλλοδόλων πολεμώντας
 Ἐνεύθυνα ρήματα καί θαύματα,
 τ' ὅτι πολλά εἶν' αὐτά
 τήν ἔκρηξη φιμώνουν.
 Τ' ἄγρια τῶν βουνῶν λαθροβιοῦν στή φλέβα μου.
 Τραβᾶνε τίς χορδές τῶν μουζουκιῶν τους
 Καί μακραίνουν τό τραγούδι μου.
 Ἐδῶ στήν ἄδεια κάμαρα πού
 οἱ ὦρες στήνουν τό μακάβριο παιχνίδι τους
 Μέσ στήν ὀχλαγωγία τῶν κηλίδων τοῦ θανάτου.
 Στήν ἄδεια κάμαρα στό ἄδεια ριζικό
 Μέ ἰδρώτα καί
 Παράγωγα τοῦ πέους μου
 Ποτίζω τό δεντράκι μου,
 πού μεγαλώνει κάθε νύχτα
 Καί τά κλωνιά του ἀνοίγουνε ρωγμές στούς τοίχους
 Γιά νά ἔβγει ἔξω,
 Κάτω ἀπό τά σθησμένα ἄστρα,
 Ὁ διάλογος τῆς σκέψης μου
 Νά φάει ἀπ' τό σκοτάδι.

 Μή μοῦ τούς κύκλους τάραττε
 Σχιστόλιθε ντουινιά
 Καί καταδότῃ

Ποίημα τρεχούμενο

Κλειστά παράθυρα
 Ἄσπροι τοῖχοι
 Ὁ χρόνος ἄδειο μπουκάλι στό σχῆμα – ποιό σχῆμα;
 (Κάποια γυναίκα σ' ἄγωνα γραμμή
 θά δίνει τή μανία της στό κύμα)
 Κι ἀπόψε στό μυαλό μου
 θά κουρνιαξοῦν μαυροπούλια.

Μάξιμος Ὀσούρος

Τό μονοπάτι τῆς μέτοξας

(Ἀποσπάσματα)

1

κι ἐγὼ πὼς χρειάστηκε νά ἐπεκτείνω τό λουτρό
 ὡς τὴν πόρτα του Νά ρίξω τὴν ὄροφή
 καί τοὺς διάμεσους τοίχους νά γκρεμίσω
 Νά ἔναι στὴ μέση τό νερό κι ἓνα γύρο
 στὶς ὥρες μου ὁ χῶρος ἀνοιχτός
 Ἔλεγα νά προλάβω τὴν ἐπιστροφή του
 ἀλλὰ περίσσεψαν οἱ μέρες νά προσμένω
 Ἐπειδὴ δέν μπόρεσα νά πάω Ἐπειδὴ
 δέν ὑπῆρχε χρόνος γιὰ ἐπανάληψη
 ἐκείνου πού ἡ συγκρότησή του θέλησε
 μιὰ δλόκληρη ζωὴ Ἄς δοκιμάσει τώρα ἔλεγα
 τό Σύγχρονο μέ λέξεις ὅπως πρόβαλε
 πάνω ἀπ' τόν ὦμο μου μεγάλο λαμπερό
 Ὡ ἡ τυφλότητα
 Ἀφήνοντας τὴν ἀσπίδα τῆς σκιάς του
 νά μέ ἀγγίξει μέ τὴν ἀκρίβεια τοῦ χαλκοῦ
 Τότε μποροῦσα νά τὴ βλέπω στά λευκά
 μέ τίς φίλες της
 πίσω ἀπ' τὴ λάρνακα τῶν λουλουδιῶν
 πού εἶχαν στολίσει Στά γέλια
 καί τίς χαμηλές φωνές τους
 φαινόταν οἱ παρθένες ν' ἀγνοοῦν
 ἐκεῖνο πού ἔλειψε γιὰ τό κρυμμένο στό λινό μαχαίρι
 καί τό αἷμα πού νά πηδήσει ζήταγε
 Ὡ πρόβαλε πάνω ἀπ' τόν ὦμο μου
 μεγάλο λαμπερό Μέ τίς στιγμές
 τῆς παντοτινῆς στεφάνης του
 ὅμοια εἶχα δεῖ τό τυπικό νά ἀπαντᾶ
 στὴ γνωστικὴ τῆς στάχτης μου ἀγωνία
 Κι ἀκόμα δύο πόλεις λέει ἦταν ὅμοιες
 πού ἀστράφταν σάν μαστοὶ
 γιὰ τὴ μιὰ ὅμως ἔχω νά πῶ
 πιστεύω ἢ ἄλλη ἀληθινὴ δέν ἦταν
 Κι εἶχε ἀνατεῖλει τοῦ σπέρματος
 τυφλὸς ὁ σκύμνος
 στὴν τελετὴ πού ξεκίναε νά χύσω
 Κι ἐκεῖνος πὼς ἔφυγε διαστικά ὅπως θέλησα
 Νά πάρει τό δρόμο τῆς θάλασσας ἀκολουθώντας
 τὴ δική μου πορεία πρὶν πολλὰ χρόνια Ἔλεγε
 πὼς εἶχε ζητήσῃ ἢ μικρὴ κυρία
 νά τὴ συνοδέψει ὡς τό κενοτάφιο πού ἀφῆσαν
 ἀνοιχτό καταμεσῆς στὴν ἐκκλησιά νά στεγνώσει
 ὅπως οἱ ἀγκαθιές ἓνα γύρο Κι ἀκόμα πὼς
 εἶχε φτάσει μέρες πρὶν καί δέ βρέθηκε τόπος
 γι' αὐτόν παρὰ ἔξω ἀπ' τὴν πόλη Κι ὅτι
 δέ συνάντησε κανένα Τίς παραμονές ὅμως

πῆγαν σ' αὐτόν μέ παράπονα πῶς δέ μήγνυσε
καί ὅτι πρόσμεναν ἐμένα   Κι ἐκείνος
πῶς θά 'θελα νά μέ θεωροῦν παρόντα   Καί πάλι
πῶς δέν εἶναι νά μένει μόνος   Καί ἔτοιμο
κρατοῦν τό δικό μου χῶρο   Καί ὅτι
δέχτηκε καί ἔμεινε μαζί τους ὅπως θέλαν
ὅσο πιά ἀθόρυθα μποροῦσε   Ἔλεγε
πῶς δέν παρέλειπαν νά τόν καλοῦν στό δεῖπνο.
κι ὅτι φέρθηκαν μέ ἰδιαίτερη τιμή –

2

.....

ὁ ἄγγελος τοῦ ἀνθισμένου μέ τό σπαθί δέντρο
ἀντικρύ   Ὅπως ἔμενα στό πλακόστρωτο
μονολογώντας τή γνώμη τους
πού κρύψαν μέ τρόπους λεπτούς   Ὁ ψηλός ἐκεῖ
τοῦ τουβουλίνου μαντρότοιχος ἀπό ψημένη στάχτη
πού μ' ἄγγιξε ἡ θηλή   Τά οὐρητήρια πλάι
κι ἕνα γύρω νερά ἀπό μισάνοιχτες βρύσες
Καί στήσ σχολῆς τό βάθος ὡ οἱ λουτήρες
Ἡ ἀγκαλιά ἀπό λαχούρι τῆς πάχνης πού κατηφόριζε
τό οὐδέτερο στήν τριανταφυλλένια ἤδη
Στή σύναξη αὐτή συντρόφοι ἔλεγα
μπροστά σίς σφαλισμένες ξώπορτες θυμηθεῖτε
πόσο ὁ λόγος ἀδυνατεῖ νά δοκιμάσει
τόν κύριό του   Τοῦ δόθηκε μόνο ψάχνοντας
νά ταιριάσει μέ κείνο πού τόν ἀναιρεῖ
στό λησμονημένο ὥστε νά ἀφήσει τά σανίδια στεγνά
Ἄλλιῶς δέ θά 'ταν ἐξουσία δίχως ὑποταγή
οὔτε ἐλπίδα νά τούς ξεκάνουμε στή στάχτη
Στή γωνιά πού πέρασε αὐτῆς τῆς πόλης
στούς καθρέφτες τά τόξα τίς βρύσες
καιρό μετά τά τωρινά ζεστά νερά θυμηθεῖτε
Πῶς ἔγινε μέ τίς λέξεις μου
καί πέρασε τό τυπικό τοῦ κύριου καί τοῦ παραστάτη
σ' αὐτόν τῆς ψυχῆς τό βραχίονα
ἔξω ἀπό τούς ὄρους πού ἔθεσαν
Οἱ ἀνθρωποί τους τήν κάθε μου κίνηση ἐλέγξαν
ἀγνοώντας τήν τελετή πού χοροστάτησαν
καί τήν ἐκπληξή μου τό πῶς συνέδη
καί ποιός πρῖν ἀπό μένα λειτούργησε
Κομμένο μέ πασχαλιά πού ψιλόβρεχε στήν κηδεῖα
μέ τό δάκρυ στό στρώσιμο τοῦ λινοῦ
Στό κυρίαρχο σημεῖο τῆς κουζίνας
πού ἀνακεφαλαίωσε τό τυχαῖο συντόμευα
σέ κείνο πού ἀγνοοῦσαν οἱ λέξεις μου
Πού ὅμως τό βρῆκαν περισσότερο ὄριμο
παρά γερασμένο καί θελήσαν
ἀπ' τή μαύρη κερήθρα
στό μισάνοιχτο στόμα
ν' ἀρχίσουν
Τό ἀββά ὁ πατήρ μόνο μπόρεσαν

.....

Ἀθηνά Παπαδάκη

Δύο ποιήματα
Πλαστική ἐγχείριση

Τέτοια εἶναι ἡ γνώση,
ἀρτεσιανή
πού ραβδώνει.
Ἄργα ἀποσύρεται τό φῶς
κατεβαίνοντας τοῦ μετώπου τό πλατύσκαλο,
τά κρεμαστά νερά
ἀποχαιρετοῦν τό δέγμα.

Ἐποδεχτεῖτε καί αὐτό τό πρόσωπο.
Ἐκεῖνοι πού ἔρχονται ἀπό μακριά
μέ ζεστούς κουβάδες καί σφουγγάρια
εἶναι
ἡ Γάζα,
τό Νυστέρι
ζητοῦν ν' ἀνάψουν πολυέλαιο ἐφήμερο.

Κομμωτήριο ἡ Ἑλλη

Τοποθετεῖ μία περούκα στό κεφάλι της.
Συσκότιση
στά ἔπη τῶν μαλλιῶν.

2

Κάθε πού ἡ Λίτσα
βάφει τά μαλλιά της,
κι ἓνα ἐπεισόδιο
σέ λουλακιά ἀρνιά
στήν ράχη πού μόλις κρατοῦν
μιά γραμμή
ἀπ' τῆς παλιάς χτένας τό φίλντισι.

3

Ἐνῶ
ἡ χτένα ὑπνοβατεῖ,
στήν κόμμωση
ἀφυπνίζεται τό σχῆμα.

4

Φουρκέτες καί ρόλεϋ
τύλιξαν πάπυρους σιωπῆς.
Φυσά ὁ ἄνεμος τοῦ σεσουάρ
τόν Εὔξεινο τῆς χαιτης
τόν ἐχέμυθο.
νά λύσει σέ τέντες μέντας,
τίς μποῦκλες.

Ἡρόδοτος

Ἡ καταδίκη τῆς Τυραννίδας

Ἡροδότου Βιβλίο 5, Κεφ. 91-93

μετάφραση Δ.Ν. Μαρωνίτης

Τότε, μόλις πήραν στά χέρια τους οἱ Λακεδαιμόνιοι τοὺς χρησμούς, ἐπειδὴ ἔβλεπαν πὼς ἡ δύναμη τῶν Ἀθηναίων μέρα μετὰ τὴν μέρα μεγάλωνε καὶ δὲν ἦταν πιά καθόλου πρόθυμοι νὰ τοὺς ἀκοῦν, κατάλαβαν πὼς μὲ ἐλεύθερο πολίτευμα τὸ ἀττικὸ γένος θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἰσοδύναμο μὲ τὸ δικό τους· μὲ τὴν τυραννίδα ὅμως πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τους, θὰ ἔμεναν οἱ Ἀθηναῖοι ἀνίσχυροι καὶ πρόθυμοι νὰ πειθαρχοῦν στὶς ἐντολές τους. Ἐξύγισαν λοιπὸν τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ, καὶ ὕστερα ἔστειλαν καὶ φώναξαν ἀπὸ τὸ Σίγειο τοῦ Ἑλλησπόντου τὸν Ἰππία, τὸ γιό τοῦ Πεισιστῤάτου. Κι ὅταν ὁ Ἰππίας ἀνταποκρίθηκε στὴν πρόσκλησή τους κι ἔφτασε στὴ Σπάρτη, ἔστειλαν καὶ κάλεσαν οἱ Σπαρτιάτες ἀντιπροσώπους καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες συμμαχικὲς πόλεις, καὶ τοὺς ἔλεγον τὰ ἑξῆς:

«Ἄνδρες σύμμαχοι, τώρα συναισθανόμαστε πὼς ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲν πράξαμε σωστά· γιατί παρασυρμένοι ἀπὸ κίβδηλους χρησμούς, διώξαμε ἀπὸ τὴν πατρίδα τοὺς ἄντρες πού ὑπῆρξαν φίλοι μας στενοὶ κι εἶχαν δεχτῆ νὰ κάνουν τὴν Ἀθήνα τοῦ χεριοῦ μας· καὶ μὲ τὴν πράξη μας αὐτὴ παραδώσαμε τὴν πόλη νὰ τὴν κυβερνᾷ ὁ ἀχάριστος δῆμος, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἔξαιτίας μας ἐλευθερώθηκε καὶ σήκωσε κεφάλι, καταφρόνησε καὶ μᾶς καὶ τὸ βασιλιά μας, φτάνοντας καὶ νὰ τὸν ἐξορίσει. Μὲ τὸ ἠθικὸ του τώρα ἀνεβασμένο, συνεχῶς αὐξάνει τὴ δύναμή του ὁ δῆμος, ὅπως πολὺ καλά τὸ ξέρουν ἀπὸ δική τους πείρα τόσο οἱ γείτονές τους Βοιωτοὶ ὅσο καὶ οἱ Χαλκιδεῖς, καὶ γρήγορα πρόκειται νὰ τὸ μάθει καλά καὶ ὁποῖος ἄλλος δὲν πάρει τὰ μέτρα του. Ἐπειδὴ, λοιπὸν, ἀκολουθώντας μιὰ τέτοια τακτικὴ, πέσαμε ὀλοφάνερα ἔξω, τώρα θὰ δοκιμάσουμε μαζί σας νὰ διορθώσουμε τὸ σφάλμα μας· αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ λόγος πού καλέσαμε ἐδῶ τὸν Ἰππία πού βλέπετε καὶ σᾶς ἀπὸ τὶς συμμαχικὲς μας πόλεις, μὲ σκοπὸ ἀπὸ κοινοῦ νὰ σκεφτοῦμε καὶ ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἐπιχειρήσουμε, ἐπαναφέροντας τὸν Ἰππία στὴν Ἀθήνα, νὰ τοῦ ἀποδώσουμε ὅσα προηγουμένως τοῦ στέρησαμε».

Οἱ Σπαρτιάτες αὐτὰ ἔλεγον, τὸ πλῆθος ὅμως τῶν συμμάχων δὲν φαινόταν νὰ δέχεται τὶς προτάσεις τους. Καὶ ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔμεναν ἄφωνοι, ὁ Κορίνθιος Σωκλῆς πῆρε τὸ λόγο καὶ εἶπε:

«Σίγουρα θὰ βρεθῆ ὁ οὐρανὸς κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, καὶ ἡ γῆ θὰ κρεμαστῆ πάνω ἀπὸ τὸν οὐρανό· οἱ ἄνθρωποι θὰ κατοικήσουνε τὴ θάλασσα καὶ τὰ ψάρια τὴν ξηρὰ πού κατοικοῦν τώρα οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ ἐσεῖς, Λακεδαιμόνιοι, ἐπιχειρεῖτε, καταλύοντας τὴν ἰσοκρατία, νὰ ἐπαναφέρετε στὶς πόλεις τὴν τυραννίδα, πού τίποτα στὸν κόσμον δὲν εἶναι ἀδικότερο τῆς μήτε πιὸ βρώμικο καὶ φονικό. Ἄν πράγματι πιστεύετε πὼς εἶναι ὄντως ὀρθὸ νὰ ζοῦν οἱ πόλεις κάτω ἀπὸ τυραννικὸ πολίτευμα, βάλτε πρῶτοι ἐσεῖς οἱ ἴδιοι τύραννο πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι σας, κι ὕστερα δοκιμάσετε νὰ κάνετε τὸ ἴδιο καὶ στοὺς ἄλλους. Τώρα ὅμως, ἐνῶ οἱ ἴδιοι δὲν ἔχετε πείρα ἀπὸ τυράννους καὶ παίρνετε τὰ μέτρα σας, ὥστε αὐτὸ τὸ φοβερὸ πρᾶγμα νὰ μὴν συμβεῖ ποτέ στὴ Σπάρτη, θέλετε

Στὶς ἐκδόσεις «Ἄγρα» ἐτοιμάζεται καὶ θὰ κυκλοφορήσῃ τὸ φθινόπωρο ἕνας τόμος μὲ τὸν τίτλο «Ἡρόδοτος, ἐπτὰ νουβέλες καὶ τρία ἀνέκδοτα: Εἰσαγωγή, Μετάφραση καὶ Τρία Δοκίμια Δ.Ν. Μαρωνίτη». Προδημοσιεύουμε μίαν ἀπὸ τὶς ἐπτὰ νουβέλες.

νά κάνετε κατάχρηση τῆς τυραννίδας εἰς βάρος τῶν συμμάχων. Ἄν ὅμως εἶχατε ἐσεῖς οἱ ἴδιοι δοκιμάσει τὴν τυραννίδα, ὅπως ἐμεῖς, θά μπορούσατε γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ νά εἰσηγηθεῖτε κάπως καλύτερες προτάσεις ἀπὸ ὅ,τι τώρα δά προτείνετε.

Γιατὶ στὴν Κόρινθο κάποτε τὰ πολιτικά πράγματα εἶχαν κάπως ἔτσι. Ὑπῆρχε δηλαδὴ ὀλιγαρχία, καθὼς οἱ Βακχιάδες, ὅπως τοὺς ἔλεγαν, κρατοῦσαν τὴν πόλη στὰ χέρια τους καὶ ὅλοι οἱ γάμοι γίνονταν μεταξύ τους. Ὡσπου ὁ Ἀμφίων, ὄντας ἀπὸ τὴν ἴδια οἰκογένεια, ἀποκτᾶ μιὰ κόρη χωλὴ – τὸ ὄνομά της ἦταν Λάβδα. Καθὼς λοιπὸν κανένας ἀπὸ τοὺς Βακχιάδες δὲν ἤθελε τὴ Λάβδα γιὰ γυναῖκα του, τὴν παίρνει ὁ Ἡετίων, ὁ γιὸς τοῦ Ἐχεκράτη, ἀπὸ τὸ δῆμο τῆς Πέτρας, πού ἡ φύτρα του ἔφτανε ὡς τοὺς Λαπίθες καὶ τὸν Καινέα. Ἐπειδὴ ὅμως οὔτε ἀπὸ αὐτὴ τὴ γυναῖκα οὔτε ἀπὸ ἄλλη ἔκανε ὁ Ἡετίων παιδιὰ, τὸν ἔστειλαν στοὺς Δελφούς νά ρωτήσῃ γιὰ ἀπογόνους. Δὲν πρόλαβε νά μπεῖ στό ἱερό, καὶ ἀμέσως ἡ Πυθία τοῦ ἀποτείνεται σὲ ἐξάμετρα*:

Ἡετίων, κανεῖς δὲν σέ τιμᾶ, μολονότι εἶσαι πολύτιμος.

Ἡ Λάβδα εἶναι ἐγκαστρομένη, καὶ θά γεννήσῃ πέτραν τροχοειδῆ, ἢ ὁποῖα θά πέσει πάνω στοὺς μονάρχους ἄνδρας καὶ θά δικαιώσει τὴν Κόρινθον.

Ὁ χρησμός αὐτὸς πού δόθηκε στὸν Ἡετίωνα, δὲν ξέρω πὼς κοινολογεῖται στοὺς Βακχιάδες, οἱ ὁποῖοι καὶ παλαιότερα εἶχαν πάρει χρησμό πού ἀφοροῦσε τὴν Κόρινθο, ἔμενε ὅμως ἀνεξήγητος· εἶχε τὴν ἴδια ἔννοια μὲ τὸ χρησμὸ πού δόθηκε στὸν Ἡετίωνα κι ἔλεγε τὰ ἑξῆς:

Ὁ ἀετός εἶναι ἐγκαστρομένος εἰς τὰς Πέτρας·

θά γεννήσῃ δέ λέοντα

ἰσχυρόν, ὠμοφάγον, ὁ ὁποῖος θά ρίψῃ πολλοὺς καταγῆς.

Αὐτὰ σκεφθεῖτε καλά, ὦ Κορίνθιοι, οἱ ὁποῖοι

κατοικεῖτε περὶ τὴν ὠραίαν

Πειρήνην καὶ τὴν ὑψηλὴν Ἀκρόπολιν τῆς Κορίνθου.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ χρησμός, δοσμένος ἀπὸ πρὶν στοὺς Βακχιάδες, ἔμενε ἀκατανόητος· τότε ὅμως, μὲν οἱ Βακχιάδες ἀκουσαν τὸ χρησμὸ πού δόθηκε στὸν Ἡετίωνα, συνέλαβαν ἀμέσως τὸ νόημα καὶ τοῦ προηγουμένου, πού φανερά συμφωνοῦσε μὲ ἐκεῖνον τοῦ Ἡετίωνα. Πλὴν ὅμως, ἔχοντας συλλάβει τώρα τὸ νόημα τοῦ χρησμοῦ, δὲν εἶπαν καὶ δὲν ἔκαναν τίποτε, περιμένοντας νά ἀφανίσουν τὸ παιδί πού θά γεννιόταν ἀπὸ τὸν Ἡετίωνα.

Μόλις λοιπὸν γέννησε ἡ γυναῖκα, δίχως καμιά χρονοτριβή, στέλνουν δέκα δικούς τους στό δῆμο ὅπου κατοικοῦσε ὁ Ἡετίων, γιὰ νά σκοτώσουν τὸ παιδί. Ὄταν κάποτε αὐτοὶ ἔφτασαν στὴν Πέτρα καὶ μῆκαν στὴν αὐλὴ τοῦ Ἡετίωνα, γύρευαν τὸ νήπιο. Ἡ Λάβδα ἐξάλλον, πού δὲν γνῶριζε γιὰ ποιὸ λόγο ἔφτασαν ἐκεῖνοι καὶ νόμιζε πὼς τῆς ζητοῦσαν τὸ παιδί ἀπὸ φιλοφροσύνη πρὸς τὸν πατέρα της, τὸ ἔφερε καὶ τὸ ἀπόθεσε στὰ χέρια ἑνὸς ἀπὸ τοὺς δέκα. Αὐτοὶ ὥστόσο εἶχαν στό δρόμο ἤδη σκεφτεῖ καὶ ἀποφασίσει, ὁ πρῶτος πού θά ἔπαιρνε τὸ παιδί στὰ χέρια του, νά τὸ χτυπήσῃ καταγῆς. Ὄταν ὅμως ἡ Λάβδα παρέδωσε μὲ τὰ χέρια της τὸ παιδί, θεῖα τύχη τὸ ἔφερε καὶ χαμογέλασε τὸ νήπιο σὲ ἐκεῖνον πού τὸ πῆρε, αὐτὸς τὸ πρόσεξε καὶ ξαφνικὰ τὸν συνεπῆρε οἱ-

* Τὴ γλώσσα τῶν χρησμῶν τὴ δανείζομαι ἀπὸ τὸν Α. Ραδινό, ὁ ὁποῖος στὰ 1836 δημοσίευσε τὴν καλύτερη ἀσφαλῶς μετάφραση τοῦ Ἡεροδότου πού ἔχουμε ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα.

κτος πού τόν ἐμπόδισε νά τό σκοτώσει. Ἀπό λύπη καί συμπάθεια παραδίδει τό παιδί στόν δεύτερο, κι αὐτός στόν τρίτο, ἔτσι πού πέρασε ἀπό τό χέρι τοῦ ἑνός στόν ἄλλον φτάνοντας ὡς τόν δέκατο, καί οὔτε ἕνας δέν θέλησε νά τό σκοτώσει. Δίνοντας, λοιπόν, πίσω στή μάνα τό παιδί, βγήκαν ἔξω, στάθηκαν στήν αὐλόθυρα καί ἄρχισαν ὁ ἕνας νά κατηγορεῖ τόν ἄλλον καί περισσότερο ὅλοι τόν πρῶτο, γιατί δέν ἔπραξε αὐτό πού εἶχαν συμφωνήσει. Ὑστερα, ἐπειδή περνοῦσε ἡ ὥρα, πήραν ἀπόφαση νά μπουν ὅλοι ξανά στήν αὐλή καί ἀπό κοινοῦ νά διαπραξοῦν τό φόνο. Ἦταν γραμμένο ὅμως νά βλαστήσει ἀπό τόν γόνου τοῦ Ἡετίωνα συμφορά γιά τήν Κόρινθο. Γιατί ἡ Λάβδα πού στεκόταν πίσω ἀπό τήν ἴδια αὐλόθυρα, τά ἄκουσε ὅλα αὐτά· ἀπό φόβο λοιπόν μήπως τό μετανιώσουν καί παίρνοντας γιά δεύτερη φορά τώρα τό παιδί τό θανατώσουν, πάει καί τό κρύβει σ' ἕνα μέρος πού νοῦς ἀνθρώπου δέν θά μποροῦσε νά τό βάλει: σέ μιά κυψέλη, γνωρίζοντας πώς ἂν ἐκείνοι γυρνοῦσαν πίσω γιά νά ζητήσουν τό παιδί, θά ἔψαχναν τά πάντα – πράγμα πού κιόλας ἔγινε. Ὅμως αὐτοί, ὅταν μπήκαν μέσα κι ἀναζητοῦσαν τό παιδί, πουθενά δέν μπόρεσαν νά τό ἀνακαλύψουν, ἔτσι πού πιά τό πήρανε ἀπόφαση νά γυρίσουν πίσω καί νά ποῦν σέ κείνους πού τοῦς ἔστειλαν πώς ὅλα τά ἔκαμαν σύμφωνα μέ τίς ἐντολές τους. Πράγματι ἔφυγαν καί γυρίζοντας πίσω εἶπαν ὅσα συμφώνησαν.

Στό μεταξύ καί ὕστερα ἀπό αὐτά ὁ γιός τοῦ Ἡετίωνα μεγάλωνε καί ἐπειδή διέφυγε τόν κίνδυνο κρυμμένος στήν Κυψέλη, πήρε ἀπό κεῖ γιά ὄνομά του τήν ἐπωνυμία Κύψελος. Κάποτε ὁ Κύψελος ἔγινε ἄντρας κι ὅταν ζήτησε χρησμό, πήρε ἀπάντηση πολύ εὐνοϊκή στούς Δελφούς, πού πάνω της στηρίχτηκε κι ἔκανε τό ἐγχείρημα πού τόν ὀδήγησε νά γίνει κύριος τῆς Κορίνθου. Νά τί ἔλεγε ὁ χρησμός:

*Εὐδαίμων αὐτός ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος καταβαίνει εἰς τό
ἰδικόν μου οἶκημα,
Ὁ Κύψελος Ἡετίδης, βασιλεύς τῆς ἐνδόξου Κορίνθου,
Αὐτός καί οἱ παῖδες αὐτοῦ, ὄχι ὅμως καί οἱ παῖδες τῶν
παίδων αὐτοῦ.*

Αὐτό ἦταν τό περιεχόμενο τοῦ χρησμοῦ, καί ὁ Κύψελος, τύραννος πιά τῆς Κορίνθου, ὑπῆρξε αὐτός πού ξέρομε: πολλούς Κορίνθιους ἐξόρισε, πολλούς τοῦς στέργησε τήν περιουσία τους, κι ἀκόμη περισσότερους τή ζωή τους. Ἐμεινε στήν ἀρχή ἔτσι τριάντα χρόνια καί μέτρησε ὅλη του τή ζωή, ὡσότου πέθανε, ὅποτε τόν διαδέχεται στήν τυρανίδα ὁ γιός του ὁ Περιάνδρος. Αὐτός λοιπόν ὁ Περιάνδρος, στήν ἀρχή τουλάχιστον, φάνηκε ἠπιότερος ἀπό τόν πατέρα του· ἀφότου ὅμως μέ ἀγγελιαφόρους του ἦρθε σέ ἐπαφή μέ τόν τύραννο τῆς Μιλήτου Θρασύβουλο, ἀπό τότε ξεπέρασε κι αὐτόν τόν ἴδιο τόν Κύψελο στούς φόνους καί τά ἐγκλήματα.

Ἐστειλε δηλαδή κάποτε στόν Θρασύβουλο ἕναν κήρυκά του καί γύρευε νά μάθει μέ ποιά πολιτική θά διαχειριζόταν ἀσφαλέστατα τά πράγματα τῆς πόλης καί κάλλιστα θά τή διαφέντευε. Ὁ Θρασύβουλος λοιπόν ἔβγαλε τόν ἀποσταλμένο τοῦ Περιάνδρου ἔξω ἀπό τήν πόλη, τόν ἔμπασε σ' ἕνα χωράφι σπαρμένο, καί μαζί του περνοῦσε ἀνάμεσα ἀπό τά στάχυα, ρωτώντας κι ἐξετάζοντας τόν κήρυκα ἑξαρχῆς ποιός λόγος τόν ἔφερε ἀπό τήν Κόρινθο, ἐνῶ ταυτόχρονα ἔκοβε, κάθε φορά πού ἔβλεπε ἕνα στάχυ νά ξεπερνᾶ τά ἄλλα, καί ἀποκεφαλίζοντάς το τό ἔριχνε χάμω, ὡσπου μ' αὐτό τόν τρόπο κατέστρεψε τά πιά ψηλά καί τά πιά ὡραία στάχυα τοῦ χωραφιοῦ. Κι ἀφοῦ πέρασε ἀπό ἄκρου σ' ἄκρο τό χωράφι, δίχως νά δώσει καμιά ἄλλη συμβουλή, στέλνει πίσω τόν κήρυκα. Γυρνώντας στήν πατρίδα του τήν Κόρινθο ὁ κήρυκας, βρέθηκε μπρός στόν Περιάνδρο, πού ἀνυπόμονος ἐγύρευε νά μάθει τήν

ὑποθήκη τοῦ Θρασύβουλου. Ὅμως αὐτός ἰσχυριζόταν πῶς ὁ Θρασύβουλος δέν ἔδωσε καμιά ὑποθήκη, καί μάλιστα ἀποροῦσε σέ τί λογῆς ἀνθρωπο τόν ἔστειλε ὁ Περίανδρος, παράφρονα σχεδόν, νά καταστρέψει τά ἴδια του τά χτήματα – καί ἔτσι διηγήθηκε ὁ κήρυκας ὅσα εἶχε δεῖ νά κάνει ὁ Θρασύβουλος. Ὁ Περίανδρος ὁμως ἔπιασε τό νόημα τῆς πράξης αὐτῆς καί πήρε ἀπόφαση νά συμπεριφερθεῖ ὅπως τόν ἐσυμβούλευε ὁ Θρασύβουλος: σκοτώνοντας ὅσους πολίτες κάπου ἐξεχώριζαν, ἔδειξε ἔτσι ὅλη τήν κακότητά του ἀπέναντι στήν πόλη καί τούς κατοίκους της. Γιατί ὅσα ὁ Κύψελος ἄφησε ὑπόλοιπα, σκοτώνοντας καί ἐξορίζοντας, τά ἀποτελείωσε ὁ Περίανδρος.

Μιά μέρα μάλιστα ἐγδυσσε ὅλες τίς γυναῖκες τῆς Κορίνθου γιά τό χατίρι τῆς δικῆς του γυναίκας, τῆς Μέλισσας. Καθότι ἔχοντας στείλει στόν ποταμό Ἄχέροντα, πάνω στούς Θεσπρωτούς, ἀνθρώπους του νά πάρουνε χρησμό ἀπότηξερομαντεῖο γιά κάποια παρακαταθήκη ἐνός ξένου, παρουσιάστηκε ἡ Μέλισσα καί εἶπε πῶς οὔτε σημάδια πρόκειται νά δώσει οὔτε καί νά φανερώσει τό χῶρο ὅπου βρῖσκεται ἡ παρακαταθήκη· γιατί ριγᾶ καί εἶναι γυμνή, ἀφοῦ τά ροῦχα πού τά ἔθαψε ὁ Περίανδρος μαζί της σέ τίποτα δέν ὠφελοῦν, ἐπειδή ἡ φλόγα δέν τά ἔκαψε ὡς τό τέλος. Καί ὡς ἀπόδειξη ὅτι τοῦ λέει τήν ἀλήθεια, εἶπε ἡ Μέλισσα, ἄς θυμηθεῖ ὁ Περίανδρος πού φούρνισε τό ψωμί του σέ φούρνο κρύο. Ὅταν οἱ ἀνθρωποὶ του ἔφεραν αὐτή τήν ἀγγελία στόν Περίανδρο (ἡ ἀπόδειξη πράγματι ὑπῆρξε πειστική, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἔσμιξε μέ τή Μέλισσα νεκρή), ἀμέσως μετά τό μήνυμα, ἔβγαλε διάταγμα ὁ Περίανδρος: Ὅλες οἱ γυναῖκες τῆς Κορίνθου νά κάνουνε πομπή πρός τό Ἡραῖο. Κι αὐτές, μέ τήν ἰδέα πῶς πήγαιναν σέ γιορτή, ντύθηκαν μ' ὅ,τι καλύτερο εἶχαν, ἐνῶ ὁ Περίανδρος τούς ἔστησε καρτέρι μέ τούς δορυφόρους του καί τίς ξεγύμνωσε ὅλες, μηδεμιᾶς ἐξαιρουμένης, δοῦλες καί ἐλεύθερες· κι ἀφοῦ συσώρευσε ὅλα τά φορέματα σέ κάποιο λάκκο, τά ἔκαιε κάνοντας εὐχή στή Μέλισσα. Ὑστερα ἀπό αὐτό κι ὅταν γιά δεύτερη φορά ἔστειλε ἀνθρώπους του στό Μαντεῖο, τό φάντασμα τῆς Μέλισσας φανέρωσε πιά σέ ποιό χῶρο εἶχε βάλει τήν παρακαταθήκη τοῦ ξένου.

Αὐτό θά πεί, ἂν ἀγαπάτε, τυραννικό πολίτευμα, Λακεδαιμόνιοι, καί τέτοια εἶναι τά ἔργα του. Ὅσο γιά μᾶς τούς Κορινθίους, μᾶς ἔπιασε ἀγωνία βλέποντας πῶς κουβαλήσατε ἐδῶ πέρα τόν Ἴππια, ἐνῶ ἡ κατάπληξή μας μεγάλωσε ἀκόμη περισσότερο ἀπό τά ἴδια σας τά λόγια. Ἐπικαλούμαστε, λοιπόν, μάρτυρες τούς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων καί ἀναφωνοῦμε: μὴν ἐπιβάλλετε στίς πόλεις πολίτευμα τυραννικό. Κι ἂν παρὰ ταῦτα δέν σταματήσετε, ἀλλά ἀντίθετα σέ κάθε δίκιο δοκιμάσετε νά ξαναφέρετε πίσω στήν Ἀθήνα τόν Ἴππια, τότε νά τό ξέρετε: οἱ Κορινθιοὶ δέν συμφώνησαν μαζί σας».

Ὁ Σωκλῆς ἀπό τήν Κόρινθο, ὡς ἐκπρόσωπος, αὐτά εἶπε, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Ἴππιας, πού ἐπικαλέστηκε ξανά τούς ἴδιους θεοὺς, τοῦ ἀποκρινόταν πῶς γρήγορα οἱ Κορινθιοὶ, καί μέ τό παραπάνω μάλιστα, θά νοσταλγῆσουν τούς Πεισιστρατίδες, ὅταν φτάσουν οἱ διορισμένες μέρες καί δοκιμάσουνε τά πάθη πού τούς ἐπιφυλάσσουν οἱ Ἀθηναῖοι.

Ἐδῶσε τήν ἀπάντηση αὐτή ὁ Ἴππιας, γιατί καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον γνώριζε τούς χρησμούς. Ὡστόσο οἱ ἄλλοι σύμμαχοι, πού πρῶτα στέκονταν ἀμίλητοι, ὅταν ἄκουσαν μέ πόσο ἐλεύθερο φρόνημα μίλησε ὁ Σωκλῆς, καθένας κι ὅλοι τους μαζί, ὕψωσαν τή φωνή καί δήλωσαν ὅτι ἐπιπροσῆκον τῆ γνώμη τοῦ Κορινθίου, κάνοντας ταυτοχρόνως ἐκκλήση στούς Λακεδαιμονίους νά μὴν ἐπιχειρήσουν σέ πόλη ἑλληνική μιά τέτοια πολιτική ἀνατροπή. Καί ἔτσι τελείωσε αὐτή ἡ ὑπόθεση.

Βοσινάκης & GENERALE BISCUIT

Δύο μεγάλα ονόματα φέρνουν μιά νέα εποχή στά μπισκότα και τις φρυγανιές.

Ἡ ἑταιρία Ν. ΒΟΣΙΝΑΚΗΣ ΑΒΕΕ εἶναι ἐδῶ καί χρόνια γνωστή σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα γιά τίς νόστιμες ἀγνές φρυγανιές της καί γιά τό δυναμισμό καί τή συνέπειά της.

Τώρα οἱ «γευστικοί της ὀρίζοντες» μεγαλώνουν, καλύπτοντας τό χώρο τῶν μπισκότων καί τῶν κράκερς. Σέ συνεργασία μέ τήν GENERALE BISCUIT, ἡ Ν. ΒΟΣΙΝΑΚΗΣ ΑΒΕΕ προσφέρει τώρα στό ἑλληνικό κοινό τά LU. Τή διεθνή σειρά πού περιέχει ὄχι λιγότερα ἀπό 160

εἶδη προϊόντων, ἀπό μπισκότα, γκοφρέτες, φρυγανιές, βουτήματα, κράκερς, μέχρι τίς ὑπέροχες ποικιλίες πτί-φούρ στά μεταλλικά κουτιά. Ἡ GENERALE BISCUIT εἶναι μιά ἀπ' τίς μεγαλύτερες ἑταιρίες τοῦ εἴδους στόν κόσμο καί κρατάει ἀπό χρόνια τήν πρωτοπορία σέ ποικιλία, ποιότητα καί ἀγνότητα.

Τώρα καί οἱ Ἕλληνες μποροῦν νά γευθοῦν τά προϊόντα τῆς συνεργασίας τῶν δύο πρωτοπόρων βιομηχανιῶν.

‘Ο ζωτικός βιασμός

του Δημήτρη Δημητριάδη

‘Ο Maurice Blanchot γεννήθηκε τό 1907, στό QUAIN τής επαρχίας SAÖNE-ET-LOIRE. Άνθρωπος μέ κρυφή ζωή καί απόκρυφο έργο.

Μυθιστορήματα: «Θωμάς ό Σκοτεινός» (*Thomas L' Obscur*, 1941-1950), «Aminadab» (1942), «‘Η θανατική απόφαση» (*L' arrêt de mort*, 1943), «‘Εκείνος πού δέν μέ συντρόφευε» (*Celui qui ne m' accompagnait pas*, 1953), «‘Ο τελευταίος άνθρωπος» (*Le dernier homme*, 1957), «‘Η άναμονή, ή λήθη» (*L' attente, l' oubli*, 1962), όπου, γύρω από τά θέματα τής μοναξιās, τής άπουσίας καί του θανάτου, διαπιστώνεται ή άποτυχία του ανθρώπινου πνεύματος νά οικόδομήσει, μέ τόν λόγο μόνο, ένα πραγματικό, αυτόνομο, αυταρκες σύμπαν, ανεξάρτητο από τίς έκάστοτε κατακτήσεις του πολιτισμού καί τήν έπιστημονική γνώση.

Μελέτες: «Πώς είναι δυνατή ή λογοτεχνία;» (*Comment la littérature est-elle possible?*, 1949), «Λωτρεαμόν καί Σάντ» (*Lautreamont et Sade*, 1949), «‘Ο χώρος τής λογοτεχνίας» (*L' espace litteraire*, 1955) «Τό μέλλον βιβλίο» (*Le livre á venir*, 1959), «‘Η άπεριόριστη συνομιλία» (*L' entretient infini*, 1969), «‘Η φιλία» (*L' amitié*, 1971), «‘Η γραφή του όλέθρου» (*L' écriture du désastre*, 1980) όπου εξετάζεται έξονυχιστικά καί πολυπρισματικά ή πράξη τής γραφής καί ή καταγωγή τής λογοτεχνίας, σέ άδιάσπαστη συνάρτηση μέ τήν

Τό βιβλίο αυτό είναι μά χρόνια δέσμευση.

Δέσμευσε τόν μεταφραστή του ό όποιος, από τήν πρώτη κιόλας στιγμή συνεπαρμένος, ένθουσιώδης καί άποφασισμένος νά τό αναλάβει καί «νά τό γυρίσει στην γλώσσα μας», αλλά κι άπροετοίμαστος, άπειρος, κι ένδεχομένως, στην άρχή, άνυποψίαστος, καταπιάστηκε μαζί του από τό καλοκαίρι του 1970 μέχρι τό καλοκαίρι του 1978, καί ξανά πάλι τό 1980 όποτε καί άνέτρεψε όλες τίς προηγούμενες έκδοχές πάνω στό μεταφραστικό ύφος πού έπρεπε νά ακολουθήσει, άφου τά δοκίμασε όλα, υίοθετώντας εκείνο πού θά διαβάσει σήμερα ό άναγνώστης· αυτό σημαίνει πώς τό βιβλίο χρειάστηκε νά μεταφραστεί πολλές φορές, άκόμα κι όταν έφτασε στά πρόθυρα του τυπογραφείου, άπ’ όπου άποσύρθηκε τήν τελευταία σχεδόν στιγμή. ‘Υπάρχουν βιβλία πού άντιστέκονται πεισματικά στην μετάφραση καί δέν παραδίδονται παρά μόνον όταν τούς παραδοθεί ό μεταφραστής τους· αυτή

ή διαδικασία σταδιακής παράδοσης του μεταφραστή στό κείμενο πού του ανατίθεται, έχει διαμορφώσει καί τό τελικό ύφος τούτης δώ τής μετάφρασης ή όποία, στό ξεκίνημά της, δέν δημιουργούσε ύποψίες για τό είδος τής δοκιμασίας – μέ τίς δύο έννοιες – άπ’ τήν όποία θά περνούσε αυτός πού θά τήν διεκπεραιώνε, σέ τί άλλεπάλληλες, όδυνηρές, συχνότατα ταπεινωτικές για τόν έγωισμό του καί, έντέλει, λυτρωτικές κατεδαφίσεις ψευδαισθήσεων καί άποκαλύψεις ουσιαστικών έλλείψεων θά ύποβαλλόταν, καθώς θά προχωρούσε, μέ τήν βραδύτητα τής παραδοχής μιάς δύσκολης αλλά σωτήριας άλήθειας, στην έξιχνίαση του πολύπλοκου γλωσσικού καί νοηματικού του πλέγματος. Διότι, ή είσοδος καί ή πορεία μέσα σ’ αυτό τό βιβλίο, καθώς καί ή παρατεινόμενη έξοδος άπ’ αυτό, είναι τά μεταμορφωτικά στάδια μιάς μνήσης ή όποία, συνδυασμένη μέ τήν μεταφραστική έγγασία πού είναι έσωτερική συγχώνευση μέ έναν άλλον, οδηγεί άκαταμάχητα σ’ έναν μεταβολισμό ίκανό νά προκαλέσει τό μεγαλύτερο, τό μόνο ίσως, ίστορικό γεγονός στη ζωή ενός ανθρώπου: νά του αλλάξει τά μυαλά, άφου προηγουμένως του τά πάρει.

Θά δεσμεύσει ίσως καί τόν άναγνώστη, εάν αυτός καταλάβει έγκαίρως πώς τό ίδιο τό βιβλίο δέν θά τόν άφήσει άπλώς νά τό διαβάσει καί μετά νά τό προσθέ-

Είσαγωγή του Δημήτρη Δημητριάδη στό βιβλίο του Maurice Blanchot *L' espace litteraire* (‘Ο χώρος τής λογοτεχνίας) πού σέ μετάφραση του ίδιου κυκλοφορεί προσεχώς από τίς έκδόσεις «Έξάντας».

«*Nous n' avons qu' une ressource avec la mort, faire de l' art avant elle*».
René Char

ὄριακή ἐμπειρία πού εἶναι ἡ ἐμπειρία τοῦ θανάτου, ἐμπειρία πού ἔχει τήν ἔννοια «τῆς δοκιμασίας τῆς ἀπουσίας τέλους».

Φίλος καί συνομιλητής τοῦ Ζώρζ Μπατάιγ, τοῦ Ἐμμανουήλ Λεβινάς καί τοῦ Ρενέ Σάρ, βαθύς ἀναγνώστης τοῦ Νίτσε, τοῦ Χάιντεγγερ, τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν καί ἐβραϊκῶν κειμένων, γνώστης ὄλων τῶν ρευμάτων καί ἐπιτευγμάτων τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας, ἐσωτερικά μέτοχος στά γεγονότα τῆς ἀκραίας ἱστορίας τῶν Νέων χρόνων, προετοίμασε μέ τό στοχασμό τόν καί τή σχέση του μέ τή λογοτεχνία τίς νεότερες γενιές τῶν γάλλων συγγραφέων, χωρίς αὐτό νά σημαίνει πώς ἐπιδόθηκε συνειδητά καί σκόπιμα σέ μιὰ τέτοια προσπάθεια διάπλασης καί προσανατολισμοῦ τῶν ἄλλων. Ριζική ἀποποίηση κάθε μορφῆς μεσσιανισμοῦ. Ὑφος χαμηλόφωνο, ἔμμεσο, ἀλλά ὀξύ καί καταλυτικό.

Ἐπόγειες διακλαδώσεις στίς μυστικές παραδόσεις τῶν μεγάλων πολιτισμῶν τοῦ παρελθόντος. Καταβύθιση στό πρόβλημα τοῦ αἰώνιου παρόντος, πρόβλημα τό ὁποῖο θέτει ἡ σύγχρονη ἐποχή καί τό μέλλον της, μέσα ἀπό τήν ἔμμονη διερεύνηση τῶν συνεπειῶν πού ἔχει γιά τόν ἄνθρωπο καί τόν κόσμο τό γεγονός αὐτό πού λέγεται τέχνη. Ἀναζήτηση μιᾶς γλώσσας πού θά ἐκφράσει τόν πόνο χωρίς νά τόν λείει.

σει στήν βιβλιοθήκη του, ἀνάμεσα σέ ἄλλους τόμους πού ἡ ποιότητα, ἀκόμα κι ἡ ποσότητά τους, τόν δικαιώνουν στά ἴδια του τά μάτια, καί στά μάτια τοῦ κόσμου – γιά τά μάτια τοῦ ὁποίου συνήθως διαβάζουμε, ὅπως, κατά κανόνα, καί ζοῦμε. Τό βιβλίο αὐτό, μολονότι προϋποθέτει, τρόποσ τοῦ λέγειν, μιὰ συγκροτημένη βιβλιοθήκη (μέ τήν ἔννοια τῆς δυνατότητας προσβάσεων τήν ὁποία ἔχει, μέ τήν πνευματική καί ψυχική ἐξάσκηση, ἀποκτήσει ἕνας ἄνθρωπος πρὸς χώρους ὄλο καί πιά ὑψηλοῦς, δηλαδή ὄλο καί πιά σκοτεινοῦς, ὄλο καί πιά ἀγριοῦς, δύσβατους, δυσανάβατους καί δυσπρόσιτους), συγχρόνως ἀποτελεῖ καί ἕναν ἀργό μηχανισμό ἀνατροπῆς ὄλων τῶν βιβλιοθηκῶν, ἕνα ἐκ θεμελίων ξεπάστρεμα τοῦ βιβλιακοῦ ὄγκου, ἕνα ἀνυποψίαστο ξερίζωμα τῆς παραπλανητικῆς μεταχείρισης τοῦ βιβλίου ὡς μέσου συγκάλυψης τοῦ κενοῦ. Τοῦτο σημαίνει πώς ἀφαιρεῖ ἀπό τόν ἀναγνώστη κάθε δυνατότητα ἀσφαλοῦς καί ἀσφαλιστικῆς χρήσης τῆς βιβλιοθήκης του, ὅποια κι ἂν εἶναι αὐτή, καί, συνεπῶς, καί τοῦ ἴδιου τοῦ ἐαυτοῦ του ὅπως αὐτή τόν ἔχει διαμορφώσει: νά αἰσθάνεται δηλαδή πάντα σίγουρος γι' αὐτό πού εἶναι καί γιά ὅσα ξέρεי, ἀγνοώντας τήν ἴδια του τήν ἀγνοια, ὑποκαθιστώντας τήν ἐσωτερική του ἀνάλωση μέ τήν κοσμική πόζα, καί συρρικνώνοντας, προκειμένου νά

ἐπιδιώσει ὁ ἴδιος, τήν ἀπεραντοσύνη καί πολυπλοκότητα τῆς παρελθούσης καί ἐπερχόμενης ἀνθρώπινης ἐμπειρίας στά μέτρα μιᾶς αὐτάρκειας πού μόνον μικρόνους καί μικρόχαρη μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ.

Πέρα ὅμως καί πάνω ἀπό τήν ἀξία του στό χῶρο τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς (τήν ὁποία ὑπερβαίνει κατά πολύ, γιά νά μιλήσει, μέ εὐρύτερους στόχους, μιὰ ποιητική καί φιλοσοφική γλώσσα μεγάλης αὐστηρότητας, μυστικότητας καί εὐαισθησίας – ἀναφέρομαι στό γαλλικό πρωτότυπο – καθιερώνοντας μ' αὐτόν τόν τρόπο ἕνα προηγούμενο ἀκρῶς ἐπικίνδυνο γιά κάθε προχειρολόγο, καί ἀποτελώντας σωτήριο σημεῖο ἀναφορᾶς γιά ἀνελέητες ἀξιολογήσεις καί ἀποτιμήσεις στά λογοτεχνικά «πράγματα»: τοῦτο σημαίνει πώς δημιουργεῖ τά ἀπαραίτητα ἐκεῖνα κριτήρια καί μέτρα σύγκρισης καί κριτικῆς τά ὁποία, χωρίς τήν παραμικρή, γνωστή σέ ὄλους, τρομοκρατική διάθεση ἡ ὁποία μετατρέπει τήν πνευματική σχέση σέ εὐκαιρία γιά νά ποδηγετηθεῖ ὁ ἄλλος καί γιά νά ἀσκηθεῖ ἐξουσία σέ κοινωνικό ἐπίπεδο, δέν ἐπιτρέπουν, δυνάμει, τήν διάπραξη καλλιτεχνικῆς ἀπάτης καί ἀλαζονείας, ἢ, τουλάχιστον, μᾶς δίνουν τά φῶτα γιά νά τίς ἐπισημαίνουμε μέ τήν ὄξυνση τῆς ματιᾶς μας ἀπό τήν ἀκονιστική μας ἐπαφή μέ τίς σελίδες του), τό βιβλίο αὐτό σημαδεύει στά θεμέλια τῆς ζωῆς

εκείνου πού τό διαβάζει, καί, μέσα από τίς περιστροφές ενός ύπαινικτικού αλλά εϋστοχου λόγου, τά υποβάλλει σ' έξουθενωτική, άπελευθερωτική καί χαρούμενη δοκιμασία.

Ο χώρος τής λογοτεχνίας είναι, γιά τόν Blanchot, ό χώρος όπου τίθεται κατεξοχήν τό κρισιμότερο πρόβλημα τού ανθρώπου. Καί ή γραφή είναι ή πράξη ή πιό μυστηριώδης, ή υπέρτατα καί συνάμα διόλου τελεσιδική, γιατί έχει νά κάνει καί μέ τόν μηχανισμό τής αναπόδραστης καταστροφής καί μέ τό *πέρα άπ' αυτήν*. Η γραφή είναι ή αποθέωση τής δυαδικότητας, ή θεία παντοδυναμία τού διφυούς, τό γονιμότερο σημείο τής σύμπτωσης τών αντιθέτων πού φτάνει σέ πραγματικό παραλήρημα τής σκέψης όταν αυτή άκριδώς ή καθιέρωση, ή ιεροποίηση τής αντίφασης δίνεται ως ή *μόνη άπάντηση στό κρισιμότερο πρόβλημα τού ανθρώπου*.

«Γιά νά γράψουμε, λέει ό Blanchot, πρέπει ήδη νά έχουμε γράψει». Ήδη; Δηλαδή: πότε; *Πρίν ή μετά*; Αυτό τό ερώτημα είναι ή γραφή. Πότε έχουμε ήδη γράψει, ώστε νά μπορέσουμε επιτέλους ν' άρχίσουμε νά γράφουμε;

Η γραφή πάντα προηγείται (όχι χρονικά), κι έμεις είμαστε πάντα καθυστερημένοι (χρονικά) ως πρός αυτήν. Ωστόσο, έστω γιά ν' άρχίσουμε νά γράφουμε, θά πρέπει ίσως νά συναισθανθούμε αυτήν τήν καθυστέρηση, χρονική καί συγχρόνως μή χρονική, αυτή τήν άμείωτη άπόσταση, αυτή τήν αιωνίως άτελέσφορη, άκαρπη, άπογοητευτική προσπάθεια πού καταβάλλουμε γιά νά προσεγγιστεί, έστω καί λίγο, έστω καί γιά λίγο, τό σημείο εκείνο όπου πραγματοποιείται ή γραφή, όπου ή γραφή γίνεται εμπράγματη, όπου συντελείται, άτελώς, καί παύει πιά, αλλά προσωρινά, νά προηγείται μ' αυτήν τήν υπερφυσική, τήν συντριπτική, τήν τόσο βαθιά άποθαρρυντική υπεροχή τής Προσπάθεια σχεδόν καταδικασμένη γιατί, στήν πραγματικότητα, γράφω σημαίνει συνειδητοποιώ τό άπύθμενο, τό ίλιγγιώδες, τό άδυσσαλέο, τό έκστατικό, τό υπέρλογο, τό συμπαντικό, εκείνο πού, όσο περισσότερα άντλώ από μέσα του, τόσο γίνεται περισσότερο άνεξάντλητο, περισσότερο άνοικονόμητο, περισσότερο άπεριόριστο. Τό περιέχω; Μέ περιέχει; Είμαι αυτό; Είναι αυτό πού δέν είμαι καί πού δέν μπορώ νά γίνω ποτέ; Είναι ή άλήθεια; Είναι ή πλάνη; Μιά πλανεύτρα άλήθεια; Έρωτήματα πού μέ συσχετίζουν μέ μιάν άδάμαστη άπεραντοσύνη. Σχέση δέους, σχέση άποτρόπαιης όμορφιάς, σχέση αίμοσταγούς άμοιβαιότητας καί άλληλοεξόντωσης, σχέση μοιραίου πάθους.

Στόν «Χώρο τής λογοτεχνίας», ό Blanchot άντιμετωπίζει τήν γραφή σάν μιá ριζική, τήν ριζικότερη ίσως, εμπειρία τού ανθρώπου.

Πότε όμως γράφει ένας άνθρωπος; Έμάς πού οί προσπάθειές μας νά τήν φτάσουμε είναι πάντα άκαρπες, μάς δέχεται ποτέ ή γραφή στόν χώρο της, μάς καταδέχεται ποτέ;

Σνήθως, όποιος έχει έξασφαλίσει «τά πρός τό γράφειν», θεωρείται άutonόητο ότι γράφει, όπως θεωρείται άutonόητο ότι ζει εκείνος πού έχει έξασφαλίσει «τά πρός τό ζήν».

Σ' αυτό έδώ τό βιβλίο, ή λογοτεχνία άντιμετωπίζεται ως ή ένέργεια εκείνη τού ανθρώπινου όντος ή όποία, πέρα από τά όρια πού θέτουν «τά πρός τό ζήν» καί «τά πρός τό γράφειν», είναι συνυφασμένη

ζωικά μέ τόν έσχατο κίνδυνο, τόν υπέρτατο στόχο, τήν δύσκολη δαπάνη όλόκληρου τού ψυχισμού, τήν έντατική εϋρύτητα, τήν κορυφαία διεκδίκηση, τό πέραςμα στήν άλλη όχθη όπου τίποτα δέν είναι άutonόητο, όπου καταρρίπτονται οί βεβαιότητες, άναποδογυρίζεται ό χρόνος, καί ή άρίθμηση άρχίζει από κεί πού τελειώνει ό κόσμος. Η λογοτεχνία είναι τό τέλος τού κόσμου.

Σ' αυτό έδώ τό βιβλίο, δοκιμάζονται όλες οί πνευματικές σαθρότητες, εύκολίες, ρηχότητες καί μετριότητες, όλες οί σχετικότητες, οί παραχαράξεις, οί διογκώσεις τών διαφόρων τίποτα, οί υπερτιμήσεις τών πάσης φύσεως σκουπιδιών, οί δολιότητες, οί ταπεινωτικοί γιά τήν γλώσσα καταιγισμοί υπερφίαλων χαρακτηρισμών γιά πρόσωπα καί έργα (μέ ποιό κριτήριο μπορεί νά θεωρηθεί υπερβολικό ένα επίθετο όταν χρησιμοποιείται γιά ένα κείμενο πού, πασιφανώς, δέν τό άξιίζει; μέ ποιόν τρόπο νά άποδειχθεί, λόγου χάρη, πώς δέν είναι μεγάλο ένα έργο πού άξιολογείται ως τέτοιο, όταν δέν υπάρχει τό κατάλληλο σύστημα άξιολόγησης πού θά επιτρέψει τήν κρίση εκείνη ή όποία θά στηρίξει τό κύρος της *σέ συγκρίσεις μέ ιεραρχημένα έργα καί όχι στήν άσύδοτη άνθαιρεσία πού άποσκοπει στήν προβολή όνομάτων καί στήν έμπορική καταξίωση προσώπων πού δέν έχουν καμία σχέση μέ τήν τέχνη*; κι έπειτα: *πότε ένα έργο είναι έργο τέχνης; πότε ένας άνθρωπος είναι καλλιτέχνης*;)· δοκιμάζονται, έδώ μέσα, οί κάθε λογής έξαπατήσεις, πού έχουν γίνει κράτος έν κράτει μέσα στόν χώρο όλων τών εκφάνσεων τού γραπτού λόγου, μέ άποτέλεσμα νά επικρατούν καί νά επικρατούνται, πολλά χρόνια τώρα, άνθρωποι, νεότεροι καί παλαιότεροι, πού οί άνάγκες τής κοινωνικής τους δύναμης, τής κοσμικής τους άχτινοβολίας, τών ιδεολογικών τους έξαρτήσεων, προσαρτήσεων, συμφερόντων καί άγοραπωλησιών στά προαύλια πολλών οίκων έμπορίου πού παραπλανητικά επιχρίστηκαν Ναοί, τών άξεπέραστων καταγωγικών τους συμπλεγμάτων, τής «ιεράρχησης» τών «άξιών» τους ή όποία σχετικοποιεί τήν «τέχνη» καί άπολυτοποιεί τή «ζωή» (κι άντιστρόφως, βέβαια) ή τόν «άγώνα» ή τήν «παράδοση» (στήν περιοχή αυτής τής λέξης παίζεται τό κρισιμότερο μέρος τού παιχνιδιού) ή τόν «κοινωνικό μετασχηματισμό», ή καί στόχους άκόμα πιό βραχυπρόθεσμους, πιό «επείγοντες», πιό «άποτελεσματικούς» καί πιό «χρήσιμους», φυσικά, άπ' τήν τέχνη, τούς έκαναν καί τούς κάνουν άκόμα, νά κρατάνε τήν λογοτεχνία στό δικό τους «ύψος» πού δέν είναι, *άσφαλώς, τό ύψος τής γραφής έφόσον αυτοί οί άνθρωποι, στήν πραγματικότητα, δέν άρχισαν ποτέ νά γράφουν (ή γραφή είναι γι' αυτούς μιá περιοχή άπροσπέλαστη όχι επειδή προσπαθούν μά δέν καταφέρουν νά τήν πλησιάσουν αλλά γιατί δέν ύποψιάζονται καν τήν ύπαρξή της, ούτε φυσικά καί τήν λειτουργία καί τίς άπαιτήσεις της)*· στό ύψος τους πού είναι τό «ύψος» μιás κατ' επίφαση λογοτεχνίας, μιás λογοτεχνίας πυγμαίας, έσχατα ύποσιτισμένης, άφώτιστης, άναρθρης, χωλής στά μέσα της, βαθιά σκοταδιστικής καί καταστροφικής στόν μικρόψυχο κατακερματισμό της *σέ «λαϊκή», «διωματική», «ήθογραφική», «λυρικοποιητική», «συνειρμική», «πατριωτική-πολιτική-ιστορική-άντιστασιακή», «ψυχογραφική» ή «άντι-ψυχογραφική», «αϊσιόδοξη» ή «πεισιθάνατη», ή «τής οίκογένειας», ή «τής γειτονιάς καί τής αύλης», ή «τής*

ήττας», ἢ «τοῦ χαμηλοῦ τόνου καὶ τῆς μαραμένης βιολέτας», ἢ «ἀφαιρετική», ἢ «τοῦ θρήνου καὶ τοῦ ὀδυρμού», ἢ «τῆς παράγκας», ἢ «τῶν σαλονιῶν», ἢ «ἥρωική» ἢ «ἀντιηρωική», ἢ «προοδευτική», ἢ «τοῦ περιθωρίου», ἢ «σοβαρή καὶ βαριά», ἢ «ἀκαδημαϊκή», ἢ «ἐξομολογητική», ἢ «τῆς καταγγελίας καὶ τῆς διαμαρτυρίας», ἢ «τῆς προδομένης γενιᾶς», ἢ «τῆς ἀδούλωτης γενιᾶς», ἢ «τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου», ἢ «τῆς εἰρήνης καὶ τῆς συνιδέλφωσης τῶν λαῶν», ἢ «τῆς ἰθαγενούς φωνῆς», ἢ «τῆς κοινωνικῆς τῶμης», ἢ τῶν μεγάλων στιγμῶν τοῦ ἔθνους... — *στὴν οὐσία ὁμως, ἀπόλυτα τυφλῆς καὶ αὐτοϊκανοποιημένης, πάντα ἀντισφαιρικής, ἀτόχαστης, ἀτολής, ἀδασάνιστης, ἀτεχνῆς, στενοκέφαλης καὶ μικρόκαρδης, ἀπροσφантаσίωτης, βαθύτατα, ἀπελπιστικά ἀτάλαντης, δυσκοιλίας, ὀδυνηρὰ ὀλιγαρκούς, προσβλητικὰ φειδωλῆς, κακόμοιρης καὶ κακογερασμένης, ἀνίκανης καὶ νὰ γονιμοποιῆσει καὶ νὰ γονιμοποιηθεῖ, ἀφοῦ κάθεται μέ σφιγμένα τὰ γόνατα ἐπειδὴ θεωρεῖ ἀπόπειρα θιασμοῦ τῆς ὅποια ἐπιρροή εἶναι δυνατόν νὰ ἀσκήσουν ἐπάνω τῆς τὰ ἔργα τῶν ἄλλων, ἀνθρώπων ἢ λαῶν. Λές καὶ μπορεῖ ποτέ κανεὶς νὰ δημιουργήσῃ ἐτιδῆποτε (διότι, γιὰ τὴν δημιουργία πρόκειται) ὅταν ἔχει περάσει τὴν ζωὴ του στημένος μπροστὰ σ' ἕναν ἄσπρο τοῖχο: ὅ,τι κι ἂν φτιάξει, θὰ εἶναι αὐτός ὁ ἄσπρος τοῖχος, δηλαδή ἡ κάτοψη μᾶς πνευματικῆς ἀφασίας· ἢ, λές καὶ, ἀπὸ τὴν ἀντίθετη πλευρῆ τῶρα, ἢ κριτική ἐνός ἔργου ἐξαντλεῖται μέ τὴν ἀναφορὰ ἢ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἐπιδράσεων πού ἔχει δεχτεῖ ὁ δημιουργός του· πολλοὶ ὁμως αὐτὸ κάνουν, καὶ μάλιστα αὐτὸ θεωροῦν βασική προϋπόθεση ἀποτίμησης ἐνός ἔργου — γιὰ νὰ τὸ καταρρακώσουν, φυσικά· τὸ κάνουν αὐτὸ ἐπειδὴ δέν τολμοῦν νὰ κοιτάξουν ἕνα ἔργο ἀπὸ κει καὶ πέρα, νὰ ἀντιμετωπίσουν δηλαδή τὴν δημιουργική διεργασία ὡς μιά γιγαντιαία ἀφομοίωση ἐνός τεράστιου ὕλικου, καὶ νὰ ἀναρωτηθοῦν πῶς ἔχει ἀφομοιωθεῖ αὐτὸ τὸ ὕλικό κι ἐάν μπορεῖ ὁ καθένας νὰ ἀφομοιώνει καὶ νὰ μετουσιώνει· αὐτὸ τὸ τελευταῖο ὁμως ἐγχείρημα εἶναι ἔργο τῆς ἐμβίας κριτικῆς, ἐκείνης πού παίρνει ἕνα ἔργο στὰ χέρια τῆς σάν μιά ζωὴ πού ἔχει συλληφθεῖ, κυφορηθεῖ καὶ γεννηθεῖ μετὰ ἀπ' τὴν ὀδυνηρὴ διάρρηξη ἐνός ὕμενας, καὶ ὄχι ἐκείνης πού ἐξετάζει ἐάν ὁ ὕμενας αὐτός ἔχει μείνει ἢ ὄχι ἀνέπαφος, ὅποτε καὶ βγάζει, ἀνάλογα, τὴν ἀθωωτική ἢ τὴν καταδικαστική τῆς ἀπόφαση.*

Ὡστόσο, ἐάν θέλουμε νὰ μιλάμε γιὰ πνευματικὴ ζωὴ (ἢ σπηλίτευση τοῦ κατακερματισμοῦ τῆς λογοτεχνίας ἐγινε στό ὄνομα αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ζωῆς), ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος θιασμός εἶναι ἢ ἀναγκαῖα προϋπόθεση τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ὁ θιασμός αὐτός εἶναι ζωτικός.

Τὸ σπέρμα τοῦ ἄλλου εἶναι ἢ γενεσιουργός αἰτία τοῦ δικοῦ μου σπέρματος· ἢ γονιμότητα τοῦ ἄλλου εἶναι ὁ ἀνάγωγος παράγων τῆς δικῆς μου γονιμότητας· δέν γεννῶ καί, φυσικά, δέν γεννιέμαι, παρὰ μόνον ἐπειδὴ γεννᾶ, καὶ μέ γεννᾶ, ἕνας ἄλλος.

Συλλαμβάνω σημαίνει συλλαμβάνομαι, καὶ γιὰ νὰ συλληφθῶ, ὅπως καὶ γιὰ νὰ συλλάβω, πρέπει νὰ ἐκτεθῶ, νὰ ἀνοιχθῶ, νὰ ὑποστῶ, νὰ ἀποδεχθῶ, νὰ ξοδευθῶ καὶ νὰ δοθῶ ἀπόλυτα, ἀνεκδοίαστα καὶ, προπαντός, ἀδιάντροπα, νὰ παραδοθῶ ἄνευ ὄρων, ἔστω κι ἂν, μ' αὐτὸ πού κάνω, συντριθῶ, ἢ μᾶλλον: πρέπει νὰ τὸ κάνω αὐτὸ γιὰ νὰ συντριθῶ. Διότι, συλλαμ-

βάνω σημαίνει καταφάσκω στὴν συντριβὴ μου, στὴν ἐξόντωσή μου, στὴν κονιορτοποιήσή μου ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἀφοῦ προηγουμένως τοῦ παραδοθῶ ὀλοκληρωτικά, μέχρι ἐσχάτων, παίζοντάς τα ὅλα γιὰ ὅλα. Ὁ ἄλλος ὁμως εἶναι ἐγὼ τὸν ὅποιο δέν γνωρίζω, εἶναι ὁ ἑαυτός μου πού φοβᾶμαι νὰ τὸν κοιτάξω, πού τρομάζω νὰ τὸν δεχθῶ, γιατί ὁ ἑαυτός μου εἶμαι ἢ Μένδουσα ἐμένα τοῦ ἴδιου· ὁ ἑαυτός μου εἶναι ὁ περιεσσότερον ἄλλότριος ὀποιοδήποτε ἄλλου· ὁ ἑαυτός μου εἶναι ἢ πῶς ἀκριαία ἐτερότητα· καμία σχέση μέ κανέναν ἄλλον δέν εἶναι πῶς ἐτερόφιλη ἀπὸ τὴν δική μου σχέση μέ τὸν ἑαυτό μου· ὁ ἑαυτός μου εἶναι τὸ ἄκρως ἕτερον, τὸ βαθύτατα ἕτερογενές ὡς πρὸς ἐμένα, δηλαδή ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ καθημερινό, περιχαρᾶ κωμένο, αὐτοεπαναλαμβανόμενο, ἀβαθές, συμβατικό καὶ τελεσιδικὰ χαρακτηρισμένο ἐγὼ τοῦ ὀποίου ἢ ἀπόλυτη ἐγγύτητα μᾶς παραπλανᾶ ὡς πρὸς τὴν ἱλιγγιῶδη ἀπόσταση πού μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸν ἄλλο πλανήτη πού εἶναι ὁ ἑαυτός μας· αὐτὸν πρέπει νὰ συλλάβω, αὐτὸν πρέπει νὰ καταστήσω ὁμοῖόν μου· γιὰ νὰ τὸν συλλάβω ὁμως πρέπει νὰ τὸν κοιτάξω μέσα στὸν καθρέφτη τοῦ δικοῦ μου αἵματος· ἄλλα, γιὰ νὰ γίνεῖ αὐτό, πρέπει προηγουμένως νὰ τοῦ παραδοθῶ ἐρωτικά, ὑπολογίζοντας δηλαδή μόνον τὸ πάθος καὶ ἀδιαφορώντας γιὰ τίς συνέπειές του, ὅποιες κι ἂν εἶναι αὐτές.

Αὐτὴ ἢ παράδοσή μου εἶναι ἢ παράδοση.

Παράδοση εἶναι ἢ ἄνευ ὄρων παράδοση στὸν ἑαυτό μας.

Τὸ ἱστορικό τῆς ἄλλης «παράδοσης», ἔτσι ὅπως αὐτὴ ἐπικράτησε καὶ «καρποφόρησε» στὰ μέρη μας, εἶναι γνωστό. Πρόκειται γιὰ τὸ ἱστορικό μᾶς ἀπάτης, καὶ τῶρα, σίς ἐσχάτες συνέπειές τῆς, μᾶς ἀσέλγειας καὶ ἐνός ἐγκλήματος.

Κορδωμένοι τυχοδιώκτες πού, χρόνια τώρα, παίζουν τούς πολιτικούς· φιλοχρήματοι, ἰσχυροί, κενόδοξοι καὶ εὐκατάστατοι «ἐργάτες τοῦ λόγου» πού, ἀπὸ ταξικὲς ἐνοχές καὶ γιὰ ταξικά κέρδη, ἀντιμετώπισαν τὸν λαὸ μέ συγκατάβαση, συμπόνια καὶ φιλοφρονητικὴ ρητορεία ἐνῶ διατηροῦσαν πάντα σταθερὰ τὴν ταξικὴ ἀπόσταση ἀπὸ ἐμφυτη ἀποστροφή πρὸς τὴν «μάζα»· διανοητές μέ ἀνύπαρκτο ἐγκέφαλο· πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι μέ γερά «πατήματα» στὴν ἐκάστοτε καὶ πάντα ἴδια πολιτικὴ παράταξη· λογοτεχνίζοντες πρεσβευτές· κυνικοὶ καὶ κούφιοι ἰδιοκτῆτες ἐφημερίδων· ἀναξιοπρεπεῖς καὶ ἀνάξιοι ἐμπιστοσύνης ἐπιτελεῖς ἐκδοτικῶν οἰκῶν· μεγάλα «ἐθνικά» τζάκια πού δέν διαχωρίζουν ἐπ' οὐδενὶ τὴν ἰδιωτικὴ τους ζωὴ ἀπὸ τὴν ζωὴ ὅλης τῆς ἐπικράτειας· καλλιτέχνες πού προσηλώθηκαν μέ φανατισμό σ' ἕνα πρότυπο τέχνης (πρότυπο γραπτοῦ λόγου, πρότυπο εἰκαστικό, μουσικό, θεατρικό...) γιὰ νὰ δικαιώσουν τὰ δικά τους ὄρια: αὐτοὶ οἱ «παράγοντες» καὶ ἄλλοι πού ἔχουν σχέση μέ προσωπικὲς ἐμπάθειες, ἰδεολογικὲς διαμάχες, ἱστορικούς προσδιορισμούς, ἐθνικά ἀδιέξοδα, φυλετικὴ ἀμχανία καὶ ἀνθρώπινη, γενικῶς, ἐμπλοκὴ καὶ στασιμότητα, διαμόρφωσαν ἕνα εἶδος προσωπείου γιὰ ἕναν λαὸ πού, ἐρήμην του — αὐτὸ ὁμως ὄχι καὶ πρὸς ἀποτίναξη δικῶν του εἰθυνῶν καὶ σφαλμάτων — τὸν ἀπέστρεψαν ἀπὸ τὸ πρόσωπό του. Θέλησαν, γιὰ τὸ καλὸ του, νὰ τὸν διατηρήσουν καθαρό, γνήσιο, αὐθεντικό, προφυλάγοντάς τον κι αὐτὸν ἀπὸ ἕναν θιασμό — πάντα ὁ κίνδυνος αὐτοῦ τοῦ

βιασμού – ό οποίος θά του μόλυνε τά κύτταρα και θά αλλοίωνε τά ιδιάζοντα, αναπαλλοτριώτα χαρακτηριστικά του – ή περίπτωση του άσπρου τοίχου, πάλι. Του υπέβαλλαν τήν ιδέα πώς πρέπει νά είναι αυτό πού πραγματικά είναι: πώς πρέπει δηλαδή νά έχει παράδοση, ελληνικότητα και λαϊκότητα, λές και δέν είχε. Στο όνομα αυτού του πρέπει, χάθηκε τό πραγματικά Στο όνομα τής παράδοσης, τής ελληνικότητας και τής λαϊκότητας, έξοντώθηκαν και οι τρεις αυτές, ίσοπεδώθηκαν όλα τά κριτήρια, συσκοτίστηκαν τά φωτεινά σημεία αναφοράς και έξοβελίστηκαν όλα τά μεγέθη. Γιατί, όταν κάποιος πρέπει νά είναι αυτό πού πραγματικά είναι, σημαίνει πώς ή δέν είναι πιά αυτό πού πραγματικά είναι, ή είναι πραγματικά κάτι άλλο πού δέν έχει καμία σχέση μέ κανένα πρέπει. Η ουσία έγινε τύπος, και τό γεγονός αυτό γεννά τό έξης έρώτημα: όταν ένας λαός κινδυνεύει νά χάσει τό πρόσωπό του και πρέπει νά προσπαθήσει νά μήν τό χάσει, μήπως αυτό σημαίνει πώς τό έχει ήδη χάσει; Και ακόμα: όταν κινδυνεύει ένας λαός νά χάσει τό πρόσωπό του, μήπως πρέπει νά τό χάσει για νά τό ξαναβρεί άλλο, άλλου και από άλλου; Σ' αυτήν όμως τήν δεύτερη περίπτωση, άπαιτείται νά διατρέξει μέγα πνευματικό κίνδυνο, έναν κίνδυνο άπ' τόν όποιο όλα τόν απέτρεπαν μέ τήν ίδρωση ενός κράτους πού στηρίχτηκε στό ψέμα, στην ρηχότητα, στην ύπεκφυγή και στην πονηριά, μέ αποτέλεσμα νά μήν μείνει ζωντανή καμιά πηγή ζωής. Ο λαός, βέβαια, αγαπήθηκε (και εκθειάστηκε και δοξάστηκε και άπαθασατίστηκε – για τήν γενναιότητά του στίς κρίσιμες ιστορικές στιγμές· οι κρίσιμες όμως στιγμές είναι μόνον οι ιστορικές; μήπως, πραγματικά ιστορικές είναι κάποιες άλλες στιγμές για τίς όποιες δέν έχει επιδειχθεί ή ανάλογη γενναιότητα και οι όποιες έδώ αντιμετωπίζονται μέ τήν άκλόνητη ύπεροψία τής μικρόνοιας;)· ωστόσο, ποτέ άγάπη δέν περιφρόνησε τόσο βαθιά τό αντικείμενό της, ποτέ δέν τό εκτίμησε τόσο έσφαλμένα. Διότι, μόνον αποτέλεσμα μή εύθές ρητής περιφρόνησης θά μπορούσε νά είναι αυτή ή «παράδοση» πού έμπόδιζε αυτόν τόν λαό νά παραδοθεί στον έαυτό του. Μέ τήν «παράδοση» αυτή, όλα μεταφέρθηκαν στό βάθος ενός έξωτερικού καθρέφτη: ή γνησιότητα έγινε είδωλο, κι αυτό πού είναι ένας λαός, αντί νά τό είναι μέσα του, μετατοπίστηκε, ως είδωλο, άπέναντί του, και σ' αυτό τό είδωλο του έβαλαν τήν ιδέα νά προσπαθεί νά μοιάσει, σ' αυτό τό είδωλο νά είναι πιστός, νά μήν ξεφύγει άπ' αυτό γιατί, αν ξεφύγει, θά πάψει νά είναι ελληνικός και λαϊκός, θά πάψει νά έχει παράδοση και γνησιότητα, θά πάψει νά είναι αυτό πού πραγματικά είναι. Και ό λαός, στό τέλος, δέν είναι τίποτα άπ' όλα αυτά (νεκρή αυτή ή «παράδοση», νεκρή αυτή ή ελληνικότητα, αυτή ή λαϊκότητα, αυτή ή γνησιότητα), δέν είναι ό λαός αυτό πού πραγματικά είναι, διότι τό μέσα έγινε ένα έξω άπόμακρο, άπρόσιτο και, σιγά-σιγά, άπωθητικό, έχθρικό, μιστό, ένα έξω πού περιφρονήθηκε, όπως και ό φορέας του, έξίσου βαθιά, άπ' τόν φορέα του όμως, κι αυτή τήν φορά ή περιφρόνηση ήταν ρητή και άμεση. Ένας λαός έπαψε νά κοιτάζει μέσα του, εκεί πού σφύζει ή ανεξάντλητη ζωή του· έπαψε νά άντλεί άπό κει μέσα δυνάμεις, εικόνες, έργα· έπαψε νά παραδίδεται δημιουργικά στον ίδιο τόν έαυτό του για νά βρísκει μέσα σ' αυτόν και όλο τό μακράωμον παρελθόν του ως εκ τούτου, κινδυνεύει νά μήν δη-

μιουργήσει στό μέλλον καμία παράδοση, διότι τώρα ή πρέπει νά άποσχιστεί ολοκληρωτικά, βίαια και άκραιοά άπό τήν «παράδοση» και νά άφεθεί έξίσου ολοκληρωτικά, βίαια και άκραιοά στην παράδοση πού του ζητά ό έαυτός του, ή νά ύποκύψει στό ρεύμα πού τόν παρασέρνει έξω άπό τόν έαυτό του και τόν ταυτίζει μέ νεκρά «νάματα», όποτε θά πρέπει νά άποδεχτεί πλέον τό τέλος του, χωρίς νά έλπίζει σέ καμία διέξοδο ζωής προς καμία κατεύθυνση.

Πρόκειται για τήν συντέλεση του άνοσιουργήματος. Αυτό όμως τό άνοσιούργημα των «μεγάλων κεφαλών» του Έθνους οι όποιες ακόμα δέν έχουν συναισθανθεί τό έθνικό τους έγκλημα, τό έγκλημα έσχάτης προδοσίας πού έχουν διαπράξει πίσω άπό μία στάση είτε βδελυρής προσήνειας είτε αίμοσταγούς άπληστίας είτε ρυπαρής χαμέρπειας, και συνεχίζουν, άμετανόητες, άναίσχυντες, κτηνώδεις και πνευματικά άνάπηρες, νά τρέφονται άχόρταγα άπό τά κέρδη τής «κοινοφελούς» και «έθνοσωτήριας» μηχανορραφίας τους, αυτό τό έξάμβλωμα ψυχικού προσανατολισμού, τό πληρώνει μέ ψυχική άσφυξία ένας λαός πού μόνον στίς παράνομες, ανεπίτρεπτες, άνορθόδοξες, άφύσικες και άπόκρυφες εκδηλώσεις του είναι άληθινός και μέγας, όταν δηλαδή τολμά και ξερνάει τό παγερό, άνέκφραστο, νεκρό προσώπειο του, και ούρλιάζει τό φλεγόμενο, πυρακτωμένο, ήφαστειάδες και άχανές πρόσωπό του, φτάνοντας σέ ριζικά ξεσπάσματα τής σφιγμένης και στριμωγμένης έσωτερικότητας του, τόσο λυτρωτικά κι άνακουφιστικά, τόσο άπόλυτα δικαιωμένα άπό τήν έξαντλητική αίμορραγία τους ή όποία φέρνει τήν θεία πληρότητα του άνθρώπινου σκεύους, ώστε μετά αισθητά μετανιμένος πού δέν άντεξε νά μήν καταραστεί τή ζωή – πράγμα πού του συμβαίνει καθημερινά. Τούτη δώ ή τόλμη είναι παράδοση.

Είναι παράδοση αυτή ή τόλμη επειδή παράδοση είναι τό άγνωστο, ή άγωνιώδης, μανιασμένη, βακχική πορεία μιάς λυμένης έσωτερικότητας μέσα στό σκοτάδι προς τό άγνωστο. Παράδοση είναι αυτό στό όποιο μέλλει νά παραδοθούμε μέ φρενίτιδα, για νά μετατρέψουμε σέ νέα παράδοση τό μετασχηματισμένο άπ' τό πάθος μας ύλικό πού θά θρούμε άνυπολόγιστο εκεί μέσα. Κι αυτή ή νέα παράδοση θά παραδοθεί μέ τήν σειρά της στην καταστροφή, προκειμένου νά μιάς δοθεί και πάλι αυτό στό όποιο μέλλει νά παραδοθούμε ξανά μέ φρενίτιδα. Διότι, παράδοση είναι ή παραδοχή τής καταστροφής, του όλέθρου και του μηδενός.

Παράδοση είναι τό σωμα μας. Είναι οι έφιάλτες μας. Είναι οι λέξεις πού έχουμε στην διάθεσή μας, και οι λέξεις τίς όποιες θά δημιουργήσουν όλα όσα δέν έχουμε πτή και πού έχουμε νά πούμε και πού θά πούμε, άφου δέν πρόκειται νά μείνει τίποτα άνείπωτο, τίποτα άνέκφραστο, τίποτα άρητο, εκτός άπό εκείνο πού βρísκεται πίσω άπ' όλα αυτά και πού ή μυστικότητα του τό κρατά σέ μία άμείωτη ζωή, βαθιά και άδιερεύνητη.

Παράδοση είναι ό εγκέφαλος μας, μ' όλους τούς άπειράριθμους κι άνεξιχνιάστους μηχανισμούς του. Παράδοση είναι τά όράματά μας, ή τρέλα μας, ή άηδία μας, ή αισχροτήτά μας, τό σκοτάδι μας, ή θηριωδία μας, οι άποτυχίες μας, τά λάθη μας, οι έρωτές μας, τά άδιέξοδά μας, τά ιδιωτικά και τά δημόσια άλληλοφαγώματά μας, τά μίση μας, όλη ή δυσεπίλυτη

πολυπλοκότητα τῶν αἰσθημάτων μας καί οἱ πιέσεις τῶν αἰσθήσεών μας. Παράδοση εἶναι τὰ πάθη μας.

Δέν ὑπάρχει καμιᾶ ἀμφιβολία πῶς ὁ μηχανισμός πού ἔχει τεθεῖ σέ λειτουργία, αὐτός ὁ μηχανισμός, ψυχρός καί ἀνεξέλεγκτος πιά, τῆς ριζικής μεταλλαγῆς τοῦ κόσμου μέσα καί ἔξω ἀπό τόν ἄνθρωπο, αὐτοῦ τοῦ μέσα καί ἔξω πού εἶναι ὁ ἄνθρωπος, δέν πρόκειται νά σταματήσει ἐάν προηγουμένως δέν ὀλοκληρώσει αὐτό γιά τὸ ὁποῖο καί πρὸς τὸ ὁποῖο κινεῖται. Εἶναι μάταιες οἱ ὑπερκφυγές. Ἡ καταστροφή θά συντελεστεῖ, καί πρέπει νά συντελεστεῖ, γιατί μόνο μέ τήν συντέλεσή της θά περάσει ἡ ἀνθρωπότητα σ' ἕναν ἄλλο γύρο τῆς ἱστορίας της. Αὐτό δέν σημαίνει παθητικότητα ἢ ἀπαισιοδοξία ἢ ἡττοπάθεια· εἶναι ἄπλως *ἐπίγνωση* τῆς σημασίας τοῦ ἱστορικοῦ βαθμοῦ στόν ὁποῖο ἔχουμε φτάσει, γιά νά δούμε καθαρότερα τί θά μπορούσαμε νά κάνουμε *ἀπό κεῖ καί πέρα*. Διότι, κι αὐτό τὸ *ἀπό κεῖ καί πέρα* ἤδη κυριαρχεῖ, κι αὐτή ἡ πυρετώδης συνύπαρξη τῶν ἀκρᾶ ἀντιθέτων εἶναι ἡ σημερινή μοῖρα μας. Καί ὑπάρχει ἤδη μέσα μας. Δέν εἶναι τίποτα καινούριο τὸ *ἀπό κεῖ καί πέρα* κι ὡστόσο εἶναι ὅτι, πῶς καινούριο ἔχει ὁ ἄνθρωπος: ἡ ἀγωνία, ὁ πόθος, ἡ ἀμφιβολία, τὸ κενό, ἡ χαρά, ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ μοναξιά, τὰ μυστικά τῆς ψυχῆς καί οἱ ἐμπλεκές τῆς καρδιάς, ὁ στοχασμός, ὅλη ἡ ἀνομολογητὴ καί παραγκωνισμένη μυθολογία πού κυφοροῦμε. Θά χρειαστεῖ νά παραδοθούμε σ' ὅλα αὐτά, στόν δικό τους χρόνο. Γιατί παράδοση εἶναι ὁ Χρόνος. Παράδοση εἶναι ὁ θάνατος. Παράδοση, τέλος, εἶναι ὁ ἑαυτός μας, αὐτὸ τὸ θαύτατα ἑτερογενές ὡς πρὸς τὸ τελεσίδικα χαρακτηρισμένο ἐγώ μας· καί ἢ θά κάγουμε κάτι μ' αὐτόν τόν ἑαυτό μας ἢ δέν θά κάνουμε τίποτα.

Αὐτὴ ἡ παράδοση εἶναι θεμελιώδης προϋπόθεση ζωῆς.

Ἡ λογοτεχνία, ὡς θεμελιώδης προϋπόθεση ζωῆς κι αὐτή, εἶναι μᾶς τέτοια μορφῆς παράδοση. Ἄνῃκει κι αὐτὴ στὴν κατηγορία ἐκείνων τῶν δεδομένων στὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος παραδίδεται, γιά νά ζήσει. Δέν πρόκειται ὅμως γιά ἕνα ἀπλό δεδομένο πού κινεῖται στὴν περιοχὴ τοῦ εὐνόητου καί τῆς φυσικῆς ροῆς τῶν πραγμάτων. Πρόκειται γιά μίαν *ὠδὴν*, γιά ἀλλεπάλληλες *ὠδίνες*, γιά μίαν *ὀδύνηρη μεταστροφή*· διότι, πρέπει νά ἀντιστραφοῦν πλέον οἱ ὄροι καί τῆς ζωῆς καί τῆς λογοτεχνίας γιά νά μπορέσει νά ὑπάρξει καί ζωὴ καί λογοτεχνία, καί γιά νά μπορεῖ ἡ ζωὴ νά τροφοδοτεῖ τὴν λογοτεχνία καί ἡ λογοτεχνία νά ὑπερβαίνει τὴν ζωὴ, μέσα στὴν ριζική τους ἀμοιβαία ἔλξη καί στὴν ἀμετρίαστη ρήξη τους.

Σ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ βιβλίο, ἡ λογοτεχνία τίθεται ἀπέναντι στόν ἀναγνώστη γιά νά κριθεῖ ἐξαντλητικά καί γιά νά τὸν κρίνει μέσα ἀπὸ τὴν δική της κρίση· ἡ κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας γίνεται κριτικὴ τοῦ τρόπου μέ τὸν ὁποῖο παίρνουν τὴν ζωὴ τους καί τὸν θάνατό τους οἱ ἄνθρωποι, σ' ἕναν κόσμο ὁ ὁποῖος ἔχει ἐκκενώσει ἐντελῶς καί τὴν ζωὴ καί τὸν θάνατο, θέτοντας μερικά ἀπὸ τὰ βασικότερα ἐρωτήματα πού μπορεῖ νά θέσει βιβλίο σ' ἕναν ἄνθρωπο — καί *στό σύνολο τῶν ἀνθρώπων*: εἴμαστε διατεθειμένοι, *ὅλοι ἀνεξαιρέτως*, νά ὑποστοῦμε ριζικὲς ἀλλαγές *στὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς ζωῆς μας*: Νά ἀναλάβουμε τὴν ζωὴ μας καί τὸν θάνατό μας ἀποδεχόμενοι τὴν διαδικασία τῆς κατάργησης, τῶν διαδοχικῶν καταρρέσεων πού ἀφήνουν σιγά-σιγά ἀκάλυπτο τὸ κέντρο τῆς ὑπαρξῆς ὅπου ζωὴ

καὶ θάνατος ἔχουν μιά σχέση ἀμοιβαίας προφορᾶς, κι ὅπου ἀγγίζεται τὸ κρυφὸ ἐκείνο ἐπίπεδο πού δέν μποροῦν νά τὸ ὑποκαταστήσουν ἢ νά τὸ ὑποτιμήσουν οὔτε ἡ τρέχουσα πολιτικὴ καί τὸ ἐκμηδενιστικὸ της ἀπόλυτο, οὔτε ἡ κοινωνικὴ ἀναρχικὴ καί τὸ κενό της, οὔτε τὰ ποικίλα ἀπομυθοποιητικὰ κινήματα καί ἡ θνησιμαία τους γέννηση, οὔτε οἱ προσχωρήσεις σέ ρεύματα τὰ ὁποῖα μάταια προσπαθοῦν, μέ τὴν ἀπολίθωση καί τὴν μονολιθικότητά τους, νά ἀναιρέσουν τὴν ἀσυμμάζευτη πολυεδρικότητα καί τὸ σκανδαλῶδες μυστήριο, οὔτε ἡ προσφυγὴ σέ ἀναδιώσεις, ἀνασθηλώσεις, διασώσεις καί ἐπιστροφές πού οἰκειοποιοῦνται τὴν ἀλήθεια, ὀριοθετώντας ἢ ἀκόμα καί ἀποκλείοντας τὸ ἄγνωστο; Εἴμαστε διατεθειμένοι, πέρα ἀπὸ κάθε μορφῆς ἀσφάλειας πού ἄλλο δέν κάνουν ἀπὸ τὸ νά ἐκτρέφουν τὴ νωθρότητα καί τὴν ἀπάθεια, πέρα ἀπὸ συγκαλύψεις πού βολεύουν ὄχι τὴν ζωὴ μας (αὐτὴ δέν βολεύεται σέ τίποτα καί μέ τίποτα, αὐτὴ εἶναι τὸ *αἰώνιο ξεβόλεμα*) ἀλλὰ ἐκείνο τὸ ὁμοίωμα ζωῆς πού παραπονιόμαστε ὅτι ζοῦμε, ἢ ὅτι δέν ζοῦμε, νά δεχτοῦμε τὸν κίνδυνο, νά τὸν ὑποστοῦμε μ' ὅλη τὴν δριμύτητα τῆς ἀπειλῆς του καί τῶν συνεπειῶν του, καί ἀκάλυπτοι, μέ μοναδικὰ ἐφόδια τὴν συνείδηση τῆς ἀνεπάρκειας καί τὴν συναίσθηση τῆς ἀποτυχίας, νά προχωρήσουμε σ' αὐτόν τόν «ἑσωτερικὸ χώρο τοῦ κόσμου» πού εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι;

Διότι, τὸ θεμελιώδες ἐρώτημα τίθεται ἤδη: *εἴμαστε ἱκανοὶ νά ζήσουμε, ὅλοι, σ' ἕναν κόσμο τὸν ὁποῖο νά μπορούμε ἐπιτέλους νά ὑπερασπιστοῦμε συνολικά ὡς κόσμο, δηλαδή ὡς σύνολο ἀξιών γιά τίς ὁποῖες καί μέ τίς ὁποῖες θά ζοῦμε, ἢ θά ἐξακολουθήσουμε νά ἐπιδιώκουμε σ' ἕναν κόσμο, ὅπως εἶναι ὁ σημερινός, ὅπου ἡ παρατεινόμενη ρήξη μας μ' αὐτόν, μέ τὸν μηχανισμό ἱστορικῆς συντέλειας πού ἐκπροσωπεῖ σέ οἰκουμενικὲς διαστάσεις, μειώνει τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ καί λιγοστεύει θανάσιμα ὅλα τὰ δημιουργικὰ τῆς ἀποθέματα; Καί κάτι ἀκόμα: μπορεῖ ἄραγε ὁ ἄνθρωπος — καταλύτης ἀξιών τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος ἀναπόφευκτα δημιουργεῖ — νά πραγματοποιήσῃ ἐκείνο τὸ ὁποῖο δέν θά ἐπηρεάζεται καταστροφικά, οὔτε θά κινδυνεύει νά ἐναιρεθεῖ, μέ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ἀπὸ τίς πλευρὲς ἐκείνες τοῦ ψυχισμοῦ του οἱ ὁποῖες ἐπιφέρουν πάντα κι ἀπὸ πάντα τίς μεγαλύτερες διαφύσεις; Μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά δημιουργήσῃ ἐκείνο πού δέν θά εἶναι ποτέ σέ θέσῃ ὁ ἄνθρωπος νά τὸ ἐξοντώσει, καί πού ἡ διάσωσή του θά διέσωζε καί τὸν ἄνθρωπο, μέσα στό θαθὺ κύμα τῶν ἀλλεπάλληλων καταστροφῶν τῆς ἱστορίας του;*

Τὸ ἐρώτημα τίθεται καί ὡς δυνατότητα καταφατικῆς ἀπάντησης καί ὡς δυνατότητα ἀπόρριψῆς της, ἐάν δοθεῖ.

Ρίλκε, Κάφκα, Μαλλαρμέ, Χέλντεριν..., ὀνόματα ἀνθρώπων καθημαγμένων ἀπὸ τὴν παγωνιά καί τὴν μικροψυχία τῶν Νέων χρόνων, ἐγείρονται μέσα σ' αὐτὲς τίς σελίδες σάν τὴν χρυσὴ καί σκοτεινὴ σκόνη πού σηκώνουν τὰ πέλματα τοῦ ἀκαταπόνητου στρατοκόπου μιᾶς νυχτερινῆς καί καταυγάζουσας διαδρομῆς τὴν ὁποῖα *κάθε ἄνθρωπος* καλεῖται νά κάνει μέ τὸν τρόπο τὸν δικό του κάνοντας δικό του ὅλον τὸν χώρο τῆς λογοτεχνίας.

‘Ο Κάλβος, από τήν προοπτική του χρόνου*

ή νεκροφάνεια καί ή επαναλειτουργία τών «Ήδων»

Κράτει λοιπόν, ὦ γέροντα,
τήν ἐπιτύμβιον πλάκα.
Τό πεπαλαιωμένον σου
τραγοῦδι κράτει. Φύγε,
παραίτησόν μας.

Κ. Γ. Καρυωτάκη, *Εἰς Ἀνδρέαν Κάλβον*

Ἡμεῖς ὁμως χηρεύομεν

Ἄ. Κάλβου, *Ἡ Βρεττανική Μοῦσα*

τοῦ Γιάννη Δάλλα

1

Μιά δημιουργία πνευματική δέν ἀρχίζει ταυτόχρονα μέ τή σύλληψη καί δέν τερματίζει ποτέ μέ τή συγγραφή της. Γεγονός, πού στήν προέκτασή του σημαίνει, πώς ή γονιμότητά της δέν ἐξαντλεῖται μέ τή βιολογική ήλικία της καί δέν περιορίζεται μέσα στήν ἐποχή της. Ἀμορφη στήν ἀρχή πρωταπόχτησε τότε σχῆμα καί φωνή, ἀλλά πίσω ἀπό τό σχῆμα καί διαρκῶς πέρα ἀπό τή φωνή της ἀπλώνονται οἱ μείζονες χρόνοι καί ήλικίες της. Εἶναι διαδοχικά οἱ χρόνοι

α' τών καταβολών,

β' τῆς συγγραφῆς,

γ' τῆς πνευματικῆς διάρκειας τοῦ ἔργου.

Ἀπ' τούς χρόνους αὐτούς, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συνήθως πιστεύεται, τό βάρος πέφτει ἀποφασιστικότερα στήν καταβολή καί στή διάρκεια, δηλαδή στίς ἀθέατες καί διπλά κρίσιμες – γιά τόν συγγραφέα, ἀλλά καί γιά τόν κριτικόν ἐρμηνευτή του – ήλικίες τοῦ ποιητικοῦ φαινομένου. Δύο χρόνοι, ὁ γενεσιουργός καί ὁ ἀναπαραγωγικός του· καί δύο ὀρίζουσες, τοῦ καταγωγικοῦ βάθους καί τῆς ἀνοιχτῆς προοπτικῆς τῆς μνημειωμένης μορφῆς του. Δύο λοιπόν καί οἱ πρωταρχικοί στίχοι κάθε σπουδῆς:

α' ή πνευματική στρωματογραφία· καί

β' ή ἐπενέργεια τοῦ ποιητικοῦ φαινομένου.

Στήν πνευματική στρωματογραφία – καί θά γίνει στή συνέχεια γι' αὐτήν ἀναλυτικός λόγος – σπουδάζομε συστηματικά τό ὑπέδαφος του: τίς πηγές καί τά ρεύματα τῆς ἐποχῆς. Καί πίσω ἀπό τήν ὅποια ἐπίδρασή τους, μελετοῦμε τή δύναμη γιά ἀφομοίωση – ή – τήν ἀντίσταση τοῦ δημιουργοῦ. Διακρίνομε ἐκεῖ τήν ἐπενέργεια ἀναγνωρίζομε τή βιωσιμότητα καί τή δυναμικότητα κάθε δημιουργίας. Μ' ἄλλα λόγια, σπου-

δάζομε καί μελετοῦμε ἀντίστοιχα τήν ἐσωτερική καί τήν ἐξωτερική πολιτική ἐνός ἔργου: ὅ,τι ἀκριβῶς συντελεῖ στή γένεση καί στή σταδιοδρομία του. Ἡ σταδιοδρομία του κρίνει τελικά καί τή δική μας ἐπάρεια. Τήν κρίνει καί κρίνεται: Γιατί ὁ μετέπειτα χρόνος μετρά καί τήν ἀντοχή τῆς δημιουργίας καί τήν ἀντοχή τῆς κριτικῆς μας διάνοιας. Μετρά τή λειτουργικότητά του ἀλλά καί τή δεκτικότητά μας.

Τελικά κάθε δημιουργία δικαιώνεται ὀριστικά, χάρις στή ζωντανή παρουσία καί συμβολή της στήν τρέχουσα κίνηση τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι μιά συμβολή αὐτοτελῆς καταρχήν καί σ' ἐξαιρετικές περιστάσεις μέ γενικότερη ἀπήχηση: Σημαίνει δηλαδή βασικά τήν ἱκανότητά της νά δημιουργεῖ μιά παράδοση, νά γονιμοποιεῖ μιά συνέχεια, νά ἐπιδρά ἀπό γενιά σέ γενιά στήν ποιητική τῶν καιρῶν καί στή μαθητεία τῶν δόκιμων τῆς λογοτεχνίας. Καί σ' ἐξαιρετικές περιστάσεις, νά σπάζει τό φράγμα τοῦ εἰδικοῦ καλλιτεχνικοῦ της ρόλου καί μέ κοινολογήματα, τοῦ τύπου:

• *Ἦσυχτοι γιά τή γνώμη τους, ἀλλ' ὄχι γιά τή μοῖρα,*

ή:

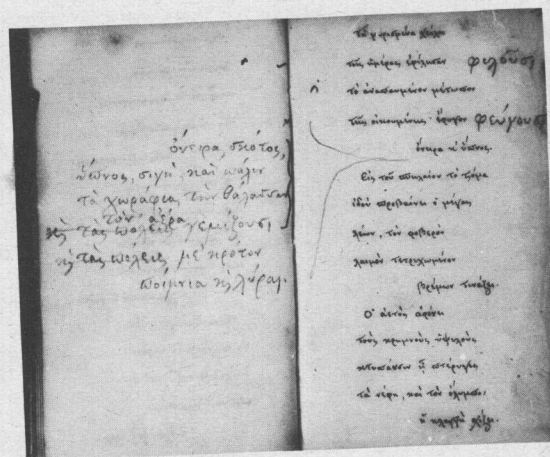
• *Καί τώρα τί θά γένομε χωρίς βαρβάρους;*

ή:

• *Στρατηγέ
τί ζητοῦσες στή Λάρισα
σὺ
ἕνας
Ἰδραῖος;*

ή ὅπως ἀλλιῶς, νά ρίχεται καί νά κυκλοφορεῖ ἐλεύθερα καί στήν εὐρύτερη κοινωνική ἀγορά. Σημαίνει, συνδυάζοντας καί τούς δύο ρόλους (τόν αὐτοτελή ἀλλά καί τόν κοινωφελή), τήν ἱκανότητα νά ἐγκαθιδρύει ἀνάμεσα στή θεωρία καί τήν πράξη τό καθεστῶς τῆς δικῆς της εὐαισθησίας, σάν ἀλληλέγγυης ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ. Καί τέλος σημαίνει κάποτε τήν

* Εἰσαγωγή πλατύτερης μελέτης πού τιτλοφορεῖται Ἀνδρέας Κάλβος, ή πνευματική στρωματογραφία καί ή τεχνική τῶν ὠδῶν του.

ἀκραία δυνατότητα, ὁ ποιητής, κατά τό «στρατήγημα» τῆς γνωστῆς ἐλεγείας τοῦ Σόλωνα:

• *κόσμον ἐπέων ἀντ' ἀγορῆς θέμενος,*

νά κινητοποιεῖ ἢ νά προκαθορίζει τήν ἴδια τήν Ἱστορίαν.

2

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ἡ ποίηση τοῦ Κάλδου ὑπῆρξε καί εἶναι μιά ποίηση πού ἡ δυναμική της ἀνάκαθεν ἐκκρεμεῖ. Ἐκκρεμεῖ στή συγκρότηση καί τίς συγκαιρίες της καθώς προβάλλει καί δέν κρύβει τό γεγονός πῶς ἀρθρώνεται μέ φανερές ἐπάνω της τίς ἀντιροπές τοῦ καιροῦ: τοῦ πουριτανισμοῦ καί τοῦ φιλελευθερισμοῦ, τῆς ἀρχαιολατρίας καί τοῦ διαφωτισμοῦ, τοῦ κλασικισμοῦ καί τοῦ ρομαντισμοῦ. Καί ἐκκρεμεῖ ἐξακολουθητικά στή σταδιοδρομία της, καθώς κινδύνεψε νά ἀχρηστευτεῖ, μακριά ἀπό ὅποιαδήποτε ἐπενέργεια. Δοκιμάστηκε δηλαδή καί στήν ὀργανική καί στήν κοινωνική της ὑπόσταση, στίς πιό κρίσιμες στιγμές καί διαδικασίες πού εἶναι:

α' ἡ γένεση καί

β' ἡ λειτουργικότητα ἑνός ἔργου.

Καί πρῶτα σχετικά μέ τή γένεση ἡ δοκιμασία φαίνεται νά προϋπῆρχε στήν ἴδια τή φύση του. Ἡ συνείδηση συγκεκριμένα τοῦ Κάλδου ὑπῆρξε γιά πολύ διάστημα πυκνή καί ἀδιευκρίνιστη. Μέσα της ἐκκρεμοῦσε τό δίλημμα: Θά μείνει στή θεωρία, θά καταλήξει στή δράση, ἢ θά ἐκφραστεῖ μέ τήν ποίηση; Ἡ μαθητεία του, μαθητεία γραμμάτων καί γενικῆς παιδείας τυπικά κλασικιστική, τόν ἐσπρωχνε πρὸς τή θεωρητική κατάρτιση καί σπουδή. Καί μολταῦτα εἶχε τήν πρόθεση καί τή φλόγα ἑνός διαφωτιστή: νά χρησιμοποιήσῃ αὐτή τήν παιδεία «εἰς κοινήν ὠφέλειαν», στή διδακτική καί μάλιστα στήν ἐπαναστατική δράση. Ἡ ποίηση, προϊόν τοῦ ρομαντισμοῦ, πυροδοτημένη ἀπό τήν προσωπική καί φυλετική ἐμπειρία του καί τά γεγονότα τῆς ἐποχῆς, παίρνει τελικά τήν πρωτοβουλία· προλαβαίνει τίς ἄλλες ροπές καί γιά μιά ἐλάχιστη διάρκεια χρόνου, τή μόνη βαρύνουσα στή ζωὴ του, λύνει τή φύση του. Καί πάλι ἡ

λύση δέν ἐρχεται ἐρήμην τῶν ἄλλων ροπῶν του. Ἐτσι ἐξηγεῖται, γιὰτί ἡ ποίησή του ἔχει συχνά τά κενά της: τήν ἀδιαφάνεια τῆς λογιουσύνῃς ἢ τήν κραυγή τοῦ κηρύγματος. Μοιάζει νά εἶναι μιά ἐκφραση προεξαγγελτική γιά τή δράση. Ἐχει λοιπόν ἐκ προοιμίου τή σημασία καί τή θέση ἑνός ὑποκατάστατου. Καί ἐνόσω πλησιάζει στή δράση, ἡ ἐκφραση φυσιολογικά ἀποσύρεται:

*Τρέξατε, ἀδελφία, τρέξατε
συμμέτρως ἐχορεύσαμεν
σύμμετρα ἄς ἀποθάνωμεν
διά τήν πατρίδα.*

Ὅταν μάλιστα καί ἡ συμμετοχή του στήν ἐπανάσταση ἐξοστρακίζεται, ἡ ποίηση ἀναιρεῖται στήν ἴδια τήν πρόθεσή της. Ἡ ἔμπνευσή του στερεοῦν καί ἡ φύση του ὑποχωρεῖ στά πιό ἄμουςα πεδία λογισμοῦ καί ζωῆς. Ὁ ποιητής ὀριστικά παροπλίζεται: (Ξανα)γίνεται ὁ σχολαστικός δάσκαλος καί ὁ δογματικός θεολόγος.

Στήν ἐκκρεμότητα τῆς δημιουργίας συντελεῖ καί ἡ κοινωνική καί ψυχολογική του ταυτότητα: Κυκλοφορεῖ σέ μιά κοινωνία κλειστοῦ ταξικοῦ κυκλώματος· ἀνάμεσα σέ προσωπικότητες τοῦ πνεύματος καί ἐπιφανεῖς Εὐρωπαίους. Καί δέν εἶναι παρά ἕνας ἐπαρχιώτης καί ἕνας ἀνώνυμος, μέ τήν ἀνασφάλεια τοῦ κνηνημένου καί τήν πτωχαλαζονεία τῆς περιούσιας τάχα ράτσας του. Ἀπόδειξη, ἡ δράση καί ἡ ἀντίδραση τῆς δημιουργίας του: Μιλᾷ παραπονετικά καί μέ φυσικότητα γιά τήν ταπεινή κοινωνία ἀπ' ὅπου προέρχεται: τούς ναῦτες καί τούς ποιμένες, τά ὄρφανά καί τούς γέροντες, τήν «πικρᾶν ξενητεῖαν» καί τά ἔργα τῶν φιλοπόνων ἀνθρώπων:

*Ἥμεῖς κατεδικάσθημεν
ἄθλιοι, κοπιασμένοι,
πάντα νά κατατρέχωμεν,
ἀλλά ποτέ δέν φθάνομεν
τήν εὐτυχίαν*

Μιλᾶ ἐπιθετικά – ἡ ἀντίδραση καί τό πλέγμα του! – κατά τῶν παντοειδῶν ἰσχυρῶν, ὄχι ἀποκλειστικά τῶν τυράννων, ἀλλά καί τῶν κάθε εἶδους κατεστημένων πού κλείνονται καί ἐπαναπαύονται στήν εὐδαιμονία τους:

*Ἵψιστοι αὐτοί! – λαμπρότεροι
αὐτοί τῶν ἄλλων! – μόνοι!
– Λαμπροί κ' Ἵψιστοι οἱ δίκαιοι,
καί μόνον τῶν ἀνθρώπων
οἱ εὐεργεταί.*

Καί μιλᾶ μέ εὐλάβεια γιά τήν ὑπεροχή μιᾶς ἠθικῆς καί πνευματικῆς ἀξιοκρατίας. Σ' αὐτή τήν ἀνώτερη τάξη πιστεύει πῶς δικαιούται νά ἐνταχθεῖ. Πῶς μέ τήν ποίηση θά μπορούσες σπάζοντας τήν κακοδαιμονία τῶν συνθηκῶν καί τόν φράχτη τῶν διακρίσεων, νά ξεπεράσει τήν κοινωνική του ἀφάνεια καί ν' ἀνέβει νά μή μείνει, ἀτομικά καί φυλετικά, περιθωρίως.

*Ἰδοῦ τῆς μουσοτρόφου
Εὐρώπης τά ὑπερέχοντα
ἔθνη ἀκόμα προσμένουσιν
ἀκόμα τήν φωνήν σου
ἐπιθυμοῦσιν.*

Καί ὁμως διαπιστώνει πῶς μένει καί ἀπ' αὐτή τήν τάξη ἐξώβλητος. Μέ καινούρια κενά καί "νεκρούς χρόνους" στήν ἔκφρασή του, μέ μισή τήν κοινωνική του προσπάθεια. Ἀκόμα καί στήν πατρίδα του παραγκωνισμένος ἀπό τοὺς φαναριώτες στιχουργοὺς τῆς νοστορίας τοῦ Σούτσου καί ἀπό τή δυτική ἀριστοκρατία τοῦ πνεύματος (τῆ νόμπιλους τῆς σχολῆς Σολωμοῦ). Καί σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ὡς Ἕλληνας, ὡς πολίτης, ὡς ποιητής, τελικά παραιτεῖται.

3

Ἔτσι δοκιμάστηκε ἐν τῇ γενέσει ἡ δημιουργία του. Καί σχετικά μέ τῇ δοκιμασία τῆς λειτουργικότητάς της στίς ἐπόμενες ἐποχές – τό θέμα πού στή συνέχεια μιᾶς ἀπασχολεῖ – ἔχομε ἔργα λειτουργικῆς διάρκειας καί ἔργα ἐπαναλειτουργίας μετά τῆ μερική ἀφάνεια ἢ τῆ νεκροφάνειά τους. Ἡ τελευταία εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Κάλβου.

Ἀπομονωμένος βίαια ἀπό τό περιβάλλον του καί ὄχι τάχα ἀπό ἔμφυτη ροπή μοναχικός, ὅπως καταχρηστικά τονίζεται, γιά λόγους ἀντίθετους ἀπ' τῆ θέλησή του ἀπουσίασε χαρακτηριστικά ἀπό τήν πνευματική ζωὴ καί τήν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ μας: Καταδικάστηκε σέ ὀλική ἀπουσία καί ἄρα, κατά τοὺς ὅρους πού προαναφέραμε, δέν ἐξελίχθηκε καί δέν ὀλοκληρώθηκε μέσ στή συνείδηση τῶν μεταγενεστέρων. Αὐτός πού ἔσφυζε, δυνάμει, ἀπό προοπτική καί διάρκεια θεωρήθηκε κατά καιροῦς, γιά διαφορετικούς λόγους, συντηρητικός, ἀναχρονιστικός, παράχρονος. Ἀπό τῆ μιά γενιά στήν ἄλλη, ὁ συρμός ξένων ρευμάτων, μεταφυτεμένων στά κλειστά μας περιβάλλοντα γιά δόκιμη διασταύρωση ἢ πῶς συχνά γιά μαζική ἀναπαραγωγή, ἀδυνατοῦσε νά διακρίνει τῆ λανθάνουσα πρωτοβουλία καί πρωτοτυπία σ' αὐτή τήν ποίηση: Πρωτοβουλία, πού εἶχε τῆ δύναμη ἐπάνω στήν παλμικότητα μιᾶς ἱστορικής στιγμῆς νά κάνει νά συνηχῆσει, μέσα ἀπό προσωπικῆς ἐμπειρίας, μιά

πλούσια διακλαδισμένη παράδοση· καί πρωτοτυπία, πού κάνοντας τίς δυσκολίες συντυχία καί τίς ἀντιροπές σύνθεση, πέρασε πέρα ἀπό τῆ συμβατική τεχντροπία τοῦ καιροῦ καί μέ τήν ἀντιφορμαλιστική καί διαλειπτική του – τῆ σχεδόν ἑλλειπτική – γλώσσα μπόρεσε, πρὶν ἀπό μᾶς, νά φτάσει σ' ἓνα σταυροδρόμι σύγχρονων ἐκφραστικῶν ἀναζητήσεων.

Καί μολαπαῦτα, ὁ αἰώνας πού ἀκολούθησε μέ καθλωμένη τήν ἱστορική δομή του καί στήν περιοχὴ τῆς τέχνης θύμα μορφολογικῶν προκαταλήψεων, τόν καταδίκασε σχεδόν σ' ὀλοκληρωτική ἀφάνεια: Ὁ (μετα)κλασικισμός τῆς ἐποχῆς του πρῶτος φάνηκε σάν νά τόν ἀποκλήρωνε, συνεργώντας ἔτσι καί στήν πρόωρη πνευματική του παραίτηση. Ὁ ρομαντισμός ἔπειτα, στήν ἑλληνική παρερμηνεία του ἀνόργανος, αὐτός πού διαχύθηκε χωρὶς νά τό ὑποψιάζεται στούς προδρομικούς χώρους ἐκείνου, δέν εἶχε κἄν τήν πρόνοια νά χειραγωγηθεῖ ἀπό τό παράδειμά του. Ἔπρεπε τέλος νά περάσει καί τό κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ, μ' ὅλη τήν ὄργανική του ζωτικότητα ἀλλά καί τήν ἀκαμψία τοῦ τόνου του, πού σφράγισε μιά διαδοχική σειρά ποιητικῶν ρευμάτων, ὅπως ὁ παρνασισμός, ὁ πρῶτος συμβολισμός, ὁ ὕστερος νεορομαντισμός, γιά ν' ἀνοιξοῖ ὁ κριτικός ὀρίζοντας καί νά φανεῖ – «ὡσάν χαρᾶς ἰδέας» – ἡ ποίησή του. Ὁ Παλαμάς πού τόν ἀνάσχε ἀπό τήν ἀφάνεια, ἔδωσε πρῶτος τό σύνθημα γιά τήν ἐπαναλειτουργία του. Καί γιά τρία τέταρτα τοῦ αἰῶνα, ὅσα περίπου ἀπέχει ἡ συλλογὴ τοῦ Παλαμά «Ἰαμβοὶ καί ἀνάπαιστοι» ἀπό τό «Ἄξιόν ἐστι» τοῦ Ἐλύτη καί τό «Ἐν Πάτμω» τοῦ Δ.Π. Παπαδίτσα ἀργότερα, ἡ ἐπαναλειτουργία του ἄρχισε δευρῶς νά δοκιμάζεται: Νά δοκιμάζεται στή λογοτεχνική τῆς ἐπανάληψη λ.χ. ὅταν περιορίζεται σέ «ξανα(παρα)τονισμοὺς» τοῦ τύπου «Κάλβεια μέτρα» τοῦ Σκίπυ. Ἡ στή φιλοδοξία της, ὅταν ἀνακαλεῖται γιά τήν κάλυψη τῆς ἐπιτηδευμένης ἀγωνίας μιᾶς συντροφιάς ἢ μιᾶς γενιάς, μέ ἐπικλήσεις τοῦ τύπου «Ὁ γέρος ἀετός» τοῦ Θεοτοκά. Καί τέλος σάν ἰχνηλασία ἐδάφους γιά μιά ριζικότερη ἀνασύνδεση, ὅταν καλεῖται ν' ἀνταποκριθεῖ σέ κρίσιμες ὥρες τῆς Ἰστορίας. Λχ. μέσα ἀπό τό χάος τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς, μέ τήν ὑπόκρουση τοῦ Καρυωτάκη:

*Τίς δάφνες τοῦ Σαγγάριου
ἢ Ἐλευθερία φορέσασα
γοργά ἀπό μίαν χεῖρα
σ' ἄλλην περὶνᾶ καί σύρεται
δούλη στρατώνος,*

ἢ μέσα ἀπό τῆ δοκιμασία τῆς ἰταλογερμανικῆς κατοχῆς, μέ τόν Τηλεβόα τοῦ Σικελιανοῦ:

*Στῆς καρτερίας σου ἀποσύρθηκες τῆ σφαῖρα
κι ἐκεῖ σ' ἀκραῖα τοῦ λόγου σύνορα στημένους,
αἰῶνα ὀλόκληρο τά θάραθρα ἐποπτεύεις
τά ἑλληνικά κι ἀπ' τήν ἀπάτητη σκοπιὰ Σου
φρουρεῖς ἀκοίμητος
φρουρεῖς καί περιμένεις.*

Μιά ἐπαναλειτουργία, πού συσχετίζει, συμπτωματικά ἀκόμη, τήν Ποίηση καί τήν Ἰστορία. Καί πού δείχνει, πῶς ὁ πολιτισμός μας ἀργεῖ νά ἐνσωματώσει τήν κρυμμένη λειτουργικότητα τοῦ Κάλβου.

Ἄλλ' ὅς δοῦμε, στήν ἀφετηρία καί στήν ἀνάπτυξή του, τό σύμπτωμα. Ὁ Κάλβος κρῖθηκε καί κατακρί-

θηκε και στά δυό κέντρα τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ διαδοχικά, στήν Κέρκυρα και στήν Ἀθήνα. Καί ἐδῶ και ἐκεῖ καταδικάστηκε σέ λειτουργική ἀναστολή και ἀπομόνωση. Σέ ἀπομόνωση, γιατί ἡ ποιητική ἀρνησιχυρία του προκαλοῦσε τήν παγιωμένη αἰσθητική –καί– αὐταρέσκεια τῶν δύο κέντρων. Ἐνῶ ἡ εἰκονοκλασία του ποτέ της δέν κατανοήθηκε, μά θεωρήθηκε ἐξαιρετής:

α) προσβολή τοῦ εἶδους

Κινημένος δηλαδή ἀπό τή θεωρητική του βάση και παιδεία, ἔδινε τήν ἐντύπωση πῶς δέν ἔγραφε ἀπλῶς μιὰ ποίηση ἀντιλυρική, ἀλλά – μέ τά κριτήρια τῆς ἐποχῆς – ἐξωποιητικῆς κατηγορίας. Ὁ ὀρθολογισμός, τό πλέγμα τῶν ιδεῶν και τῆς γνωμολογίας του μ' ὅλα τά ρητορικά σχήματα λόγου και γενικά ὁ λογοκρατικός μηχανισμός και ἡ τετράγωνη δομή του – λ.χ. καθῶς παρακινεῖ τή λύρα του νά λάβει «ἦθος νοός» – ἦταν, ἀντικειμενικά γιά τούς πολλούς, στοιχεῖα ξένα πρὸς τήν ἴδια τήν αἰσθητική, τήν ἴδια τήν ποιητικότητα. Γιά τούς συγχρόνους του λοιπόν ἔγραφε ἀπλούστατα ἕνα εἶδος ἄλλου γένους, μιὰ θεωρία λόγου πού ὑποδέχεται τήν ποίηση· και ἡ ὑπόδυση ἀκριβῶς αὐτή ἀποτελοῦσε παραχάραξη και προσβολή τοῦ εἶδους.

β) ἀνασκευή τῆς φόρμας

Δέν ἔφταιγε παρ' ὅλα αὐτά ὁ κόσμος τῶν ιδεῶν παρά ἡ ποιητική συσκευασία τους, δέν ἐνοχλοῦσε βασικά ἡ γλώσσα παρά, θά λέγαμε, ἡ ρυθμική τους ἐγκιβώτιση. Ὁ ἴδιος κόσμος ιδεῶν και μύθων κυκλοφοροῦσε και στά θέματα τῆς ἑφτανησιακῆς σχολῆς, ἡ ἴδια καθαρολογία στήν ἐκφραστική τῆς ἀθηναϊκῆς σχολῆς. Οὔτε τόν ἔσωσε ἀπό τήν ἀ-φάνεια και τή λειτουργική του ἀπομόνωση ἐκεῖ ἡ κλασικιστική του συστοιχία, ἐδῶ ἡ προρομαντική πρωτοπορία του. Ἀλλά κι ἐκεῖ κι ἐδῶ ὑπῆρχε ἕνας «τύπος» ἀπαράβατος γιά τό φορμάρισμα τῆς ὑλικῆς ιδέας τοῦ ποιήματος: Ὁ ἴδιος «τύπος» πάντα, ἀπό καταβολῆς τοῦ νεοελληνικοῦ ποιητικοῦ μας λόγου, ἀκόμη και στήν παραχώρησή του πρὸς τή δυτική – τήν ἰταλική ἢ τή γαλλική ὡς τότε – μορφοποίηση. Ὅποια καινοτομία ἢ ἀλλαγὴ τεχντροπίας, ἀλλάζε ἀπλῶς τό σχῆμα τῆς μορφῆς· ὁ ἀρχικός – και νοητός – ἐκεῖνος «τύπος» ἔμεινε ἀπαράβατος. Ἐνῶ ὁ Κάλδος σκόπευε ἄλλου: δέν μεταρρυθμιζε τό σχῆμα, ἀνασκεύαζε τή «μήτρα» τοῦ ποιήματος.

γ) ἐξάρθρωση τῆς ἀρμονίας

Τέλος ἔγραψε ἐρήμην τοῦ ποιητικοῦ του περιβάλλοντος, ἐρήμην τῆς εὐαισθησίας τοῦ κοινοῦ του. Ὅχι πρωτοποριακά, οὔτε – καθῶς τονίζεται – ιδιόρρυθμα. Παρά ὑπῆρχε ἀνέκαθεν μιὰ συμφωνία, ἀγραφή, μεταξύ τῶν ποιητῶν και τοῦ κοινοῦ τους. Ὑπῆρχε μιὰ κοινὴ συχνότητα ἀρμονίας, ἕνας συνειρμὸς συναισθημάτων και ρυθμῶν κι ἕνας μουσικός χρωματισμός και τονισμός τῆς γλώσσας, σέ στενὴ ἀνταπόκριση μέ τήν ἀκουστική τοῦ περιβάλλοντος. Ἐνῶ αὐτὸς καταστρατήγησε τή συμφωνία. Ἀγνόησε τούς κανόνες τοῦ παιγνιδιοῦ και ἄρα ἀγνοήθηκε ἀπ' τούς ὑποχρεωτικούς συμπαίχτες: τούς ἀναγνώστες τοῦ

καιροῦ του. Ἀποδόμησε τήν ποίηση ἀπό τή γνώριμη συμβατική τῆς ἀρμονία – τή «βαρβαρότητα τῶν ὁμοιοκαταλήξεων» ἢ «τό μονότονον τῶν κρητικῶν ἐπῶν» – και, καθῶς χαρακτηριστικά τονίστηκε, νικήθηκε στήν ἴδια «τὴ Μέκκα τῆς ὀρθῆς ἀκουστικῆς», τήν Κέρκυρα. Νικήθηκε σάν ἀκρόαμα πρῶτα στά – τυπικά – μουσικότητα Ἐφτάνησα και μετά σάν ἀνάγνωσμα στήν ἀτυπη διανοητική Ἑλλάδα.

Ἡ πίεση ὄλων αὐτῶν τῶν ἀντιδράσεων δέν τόν ὀδήγησε ἀπλῶς στήν ἀπομόνωση. Ἀλλά, καθῶς ζοῦσε εἴκοσι ἑπτὰ περίπου χρόνια, τά πιό ὄριμα, στήν ἴδια πόλη δίπλα στήν ἀντίπαλη και καθιερωμένη πιά ποιητική τοῦ Σολωμοῦ, αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεση κι ἡ διαρκὴς συνωμοσία σιωπῆς τοῦ περιβάλλοντος ποιεῖ και αὐτὴ νά συντέλεσε, μαζί μ' ἄλλους παράγοντες, στήν πρόωγη ἀνακοπή τοῦ δημιουργικοῦ του ἔργου και τελικά στήν πλήρη του παραίτηση.

4

Ἄλλ' ἂν ὁ προηγούμενος αἰώνας τόν καταδίκασε σ' ὀλοκληρωτική σχεδόν ἀφάνεια, ἡ σύγχρονη ἐποχὴ ἀνοιξε, καθῶς εἶδαμε, και συνεχίζεται μέ τήν προοπτική τῆς ἐπαναλειτουργίας του. Ὁ Κάλδος γίνεται και πάλι πρόβλημα και δείκτης τῆς διχασμένης νεοελληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς.

Ὁ διχασμός παλιότερα τόν εἶχε ἀφήσει ἀπέξω ἀπὸ τή διαλεκτική του. Ἐδειχνε ἄλλου· και διαφορετικά τά διεστῶτα του: Ἀπὸ τό νά σκέλος οἱ λαϊκῆς μαζεῖς, ἡ δημοτικὴ παράδοση ἀτόφια λ.χ. μέ τό Μακρυγιάννη ἢ ἀνεβασμένη ὡς τὴν Εὐρώπη μέ τή χειραγώγηση τοῦ Σολωμοῦ. Ἀπὸ τήν πλευρὰ τοῦ ἄλλου σκέλους ἡ λογία παράδοση, ἀπὸ τήν ἀρχουσα ιδεολογία ἀτυπα, καθῶς εἶδαμε, και τεχνητὰ συντηρημένη· τουλάχιστον ὡς τόν Καβάφη. Κι αὐτὸς – ὁ προβληματικός, γιά τά μέτρα τῆς ἐποχῆς τοῦ Κάλδου – ριγμένος στά περιθώρια, ἐκτός τῆς διαλεκτικῆς, ἀχρηστευμένος. Τώρα ἀκριβῶς πηγαίνει νά περάσει ἀπὸ τά περιθώρια στὸν ἄξονα τοῦ διχασμοῦ, νά μπεῖ και νά ἐπαναλειτουργήσει μέσα ἀπὸ τή (δια)κίνηση τῆς Ἱστορίας.

Ἡ θέσι κι ἡ ἄρση αὐτοῦ τοῦ διχασμοῦ στά διαδοχικά τους στάδια εἶναι:

α) ἐπίσημη ἀποκατάσταση

Ἡ ἐπαναλειτουργία του καθιερώθηκε και γενικεύτηκε μέ τήν ἐπίσημη ἀπὸ καθέδρας προβολή του. Ἀλλά και ἐδῶ δέν ἔλειψε ἡ ἀντιδιαστολή: Ἀπὸ τίς δύο ἑδρες τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας στά πανεπιστήμιά μας μεταπολεμικά ἢ νεωτερικῆ Θεσσαλονικῆ συντήρησε και πλούτισε τήν κληρονομημένη παράδοση τοῦ «ἱεροῦ τέρατος» τῶν γραμμάτων μας, τοῦ Σολωμοῦ. Ἐνῶ ἡ ἀκαδημαϊκὴ Ἀθήνα σταδιοδρόμησε μέ τήν ἐπιφάνεια και τήν ἐπαναπροβολή τοῦ «μεγάλου ἀγνωστοῦ» τῆς γραμματείας μας, τοῦ Κάλδου. Ἄς ὑποθέσουμε ὑπερβάλλοντας: ἕνας ἀριστοκράτης ἰδεαλιστῆς μέσα στά πλούτη του και ἕνας πληβείος θετικιστῆς μέσα στή φτώχεια και τὴ δυστυχία του, πονήματα και σπουδές – ἀντίστροφα! – μιᾶς φιλοπρόοδης και μιᾶς συντηρητικῆς σχολῆς. Ἀκόμη μιὰ ἀντινομία, πού πολλά μπερδεύει νά μᾶς διδάξει γιά τή σύγχυση πού ἐξακολουθεῖ νά ἐπικρατεῖ στή διχα-

σμένη νεοελληνική μας σκέψη. Ο Κάλβος έτσι, μονόπλευρα καθιερωμένος απ' την επιστήμη, μπορεί να αποκαταστήθηκε συμβολικά μέσ στην αρχαία πατριδα του, αλλά εξακολουθεί να στέκει διχασμένος μέσ στον νου των νέων φιολόγων και στη διψασμένη σχολική πραγματικότητα. Χωρίς να λείπει, μοιάζει πάντως μέ την έκλειψη του φεγγαριού.

β) κριτική αναθεώρηση

Πρόκειται για την κριτική που έσπασε τό φράγμα της ψυχρής φιολογίας που τον κατακάλυπτε· και ευαισθητοποίησε, για χάρη μας, τό σώμα του ποιητικού του λόγου. Τά σχετικά δοκίμια, τρία οδοιπορικά της ευαίσθητης σκέψης του Σεφέρη και μία σύλληψη του κριτικού αίσθηματος του Έλύτη, είναι άπλως μία προκατάθεση: Είναι μία πρώτη, έξωτερική και έσωτερική, προσπάθεια για υπέρβαση του κριτικού διχασμού, από τή βάση και τήν όπτική γωνία αντίστοιχα μιας κάτοψης ή μιας ανατομίας τώρα του προβλήματος. Έξωτερική υπέρβαση, γιατί ανάκτησε τό έδαφος και περιόρισε στά όρια του ιστορικού της χαρακτήρα τή Φιολογία. Και έσωτερική, γιατί μάχεται τή γλώσσα και τής αισθαντικότητας και του θεωρητισμού μέσ στους κόλπους της και συναιρεί ταυτόχρονα τά συμπεράσματα από αντίθετες ιδιοσυγκρασίες ή σκοπιές. Στη συμβολή των δύο σκοπιών τους, έχομε μία σύμπτωση της λόγιας σοφίας του ενός μέ τήν πηγαία άφέλεια του άλλου. Ένώ ό Δημαράς, ό θεωρητικός της γενιάς, εξακολουθεί να βλέπει από τό δάθος του χωριστή τήν έκβολή των δύο ρευμάτων του νεοελληνικού πολιτισμού: παιδεία – Κοραΐς, λογοτεχνία – Σολωμός. Παρατρέχοντας αυτόν, που άνεξάρτητα από τό επίτευγμα και τίς δυσκολίες του στάθηκε, μέ τήν ποιητική του πράξη, ό μόνος συναιρέτης μέσα του των δύο ρευμάτων: και του λογίου διαφωτισμού και του πνεύματος του λυρισμού στην Ιστορία των γραμμάτων μας.

Ο Κάλβος πάντως, έτσι ή άλλως γραμματολογημένος και διαρκώς διχάζοντας ή συνενώνοντας, μέ τά ζητήματα που θέτει ή ποιήσή του, τή θεωρία και τήν κριτική, μάς καλεί τώρα σε μία πνευματική αναθεώρηση των στόχων και των μεθόδων της εφαρμοσμένης αισθητικής και των κριτηρίων της.

γ) ή επαναλειτουργία του στην τέχνη

Φαίνεται να σημαίνει ή ώρα και για τήν επαναλειτουργία του στην τέχνη. Γιατί και στον τομέα αυτόν έχει ξεπεραστεί ή προκατάληψη: ποίηση λυρική και όχι (ιδεο)λογική· ό Καβάφης, μέ τή διανοητική συγκίνηση που καθιέρωσε, μάς έδγαλε απ' αυτή τή χρόνια αταπάτη. Έχει ξεπεραστεί ή απαγόρευση – ταμπού: νεωτερισμοί στό σχήμα, αλλά σεβασμός στην «μήτρα» της ιδέας και της ύλης του ποιήματος· ή μοντέρνα ποίηση, μέ τήν κατάργηση ακριβώς της φόρμας και της στιχουργίας, μάς άπάλλαξε απ' αυτή τή σύμβαση. Τέλος έχει ξεπεραστεί τό δίλημμα: άρμονία ή δυσαρμονία· ό υπερρεαλισμός άνάτρεψε κάθε συνέπεια και συμμετρία κι έδειξε πώς και χωρίς αυτά τό ποίημα στέκει θαυμάσια στά πόδια του. Έτσι κι ή ποιήσή του, είχε δομηθεί έρήμην του συνηθισμένου τρόπου έκφραστικής. Θεωρητικά άκολουθώντας ίσως ξένα πρότυπα, αλλά στην πράξη δείχνοντας πώς

έκοβε τίς γέφυρες μέ τή στενά ελληνική και κάθε προηγούμενη ποιητική παράδοση. Άρα δέν θα μπορούσε καν να συνηχίσει μέσα στα ένδιάμεσα κινήματα, δηλαδή στην τεχντροπική γραμμή: ρομαντισμός – παρνασισμός – συμβολισμός. Γι' αυτόν, αυτά είν' άλλαγές φρουράς μπροστά σε μία σκοπιά που έμεινε άμετάθετη. Έπρεπε να καταρρεύσει όλη ή παραδοσιακή ποιητική, για να κατανοηθεί και να συλλειτουργήσει και ή δική του άποδόμηση. Του ταίριαζε ό έλεύθερος θηματισμός του στίχου, ή άμεση μεταφορά, ή τολμηρή εικονοπλασία, ή έκρηκτική όρμη του λόγου μ' όλα τά νοηματικά και φραστικά υπερχατά. Άπόμακρα, του ταίριαζε ό υπερρεαλισμός.

Και μάλιστα στην δεύτερη ώρα, του άποστάγματός του και της περισυλλογής. Τήν ώρα όχι του άπομονωτισμού, αλλά του διαμορφωμένου του κοινού· όχι του ψυχικού ή του λεκτικού αυτοματισμού του αλλά της προβολής του άλλου μέσα στην φαντασία ενός μεγάλου πάθους ή ενός ύψηλου φρονήματος. Τήν ώρα, που ό υπερρεαλιστής του μεσοπολέμου περνούσε τή φάση της σοφής κατασκευής του, γράφοντας:

*Έπποι πέτρινοι μέ τή χαίτη όρθή
και γαλήνιοι άμφορείς
και λοξές δελφινιών ράχες
ή Ίος ή Σίκινος ή Σέριφος ή Μήλος,*

σάν να συνέχιζε τό δράμα εκείνου:

*Μούσα τό Ίκάριον πέλαγος
έχεις γνωστόν. Νά ή Πάτμος
νά οί Κορασσίαι και ή Κάλυμνα
που τρέφει τάς μελίσσας
μ' άθήριστα άνθη.
Νά τής άλόης ή νήσος—*

ένώ ό υπερρεαλιστής του μεταπολέμου, μπαίνοντας σε μυστικές ζώνες, μέ φαιότερους τόνους συνέχιζε:

*Στά νησιά οί άμέτρητοι
θάνατοι κι οί νηστείες
που τής διάνοιας πότιζαν τή ρίζα
μά έσένα σκόνη άνάλαφρη
στά νησιά πάλι σ' έριχναν
κύκλοι άστραπής*

Ή

*Κι απ' των κρανίων τά ήχεϊα
της κτίσης οί άνεπαίσθητοι
χτύποι γιγάντιοι φεΰγαν
μά εϋθύς τούς ήπιε ή άχόρταγη
ματαιότητα.*

Ή ποιητική του άντίληψη και γλώσσα άρχισε κιόλας να πυροδοτεί τίς φαντασίες και να άπασχολεί τήν προβληματική των νεότερων.

5

Δέν μένει τώρα παρά ή επαναλειτουργία του και μέσα στην ιστορική ζωή. Έπαναλειτουργία δύσκολη, που μολαταΰτα έχομε, τά τελευταία χρόνια, μερικά σποραδικά της δείγματα. Πχ. λόγοι καθημερινής

προσόδου, ὅπως «ἡμεῖς ὁμῶς χηρεύομεν», ἢ κοινῆς ἐπιταγῆς, τοῦ τύπου «θέλει ἀρετὴν καὶ τόλμην ἢ Ἐλευθερία», ἢ φράσεις-συνθήματα, πού τίς εἶδαμε καὶ σάν προμετωπίδες ἄρθρων, ὅπως «παρὰ προστά-
τας νά ἴχωμεν»· ἀλλὰ καὶ ὠδὲς ὀλόκληρες ἀναγωγῆς στὴν Ἱστορία ἐνός σύγχρονου συμπτώματος, ὅπως λ.χ. σχετικὰ μέ τὴν ἐξάρτησή μας ἀπ' τοὺς ξένους ἢ ὠδή του «Αἰ Εὐχαί» ἢ σχετικὰ μέ τὴ βία τῆς ἀπολυταρχίας ἢ ὠδή του «Εἰς Ἀγαρηνοὺς» – «Εἰς τυράννους» ἦταν ὁ ἀρχικός διαγραμμένος γιὰ πολιτικὴ του προφύλαξη τίτλος – ὅπου ἀκούγονται οἱ ἐπίκαιροι καὶ πάλι στίχοι:

• Ἀτάρακτον
ἔχω τό βλέμμα, ὁπότεν
τό καταβάσω εἰς πρόσωπον
ἐνός τυράννου

ἀκόμη καὶ εἰκαστικές ἀναπαραστάσεις φράσεων ἢ ιδεῶν του ἢ μελοποιήσεις τονισμένες σάν ἀντίδραση σέ κάθε συλλογικὴ δοκιμασία.

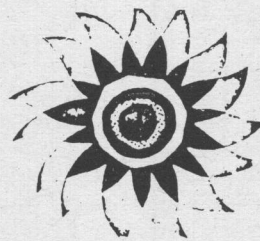
Ὅλα μαζί, δημιουργώντας μέ συνδυασμούς καὶ ἀμοιβαῖες ἀνταποκρίσεις τῆς ἐμπειρίας μας καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ ποιητῆ, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος, τῆς ποίησης καὶ τῆς δράσης, μιά μικτὴ πραγματικότητα. Μιά πραγματικότητα σχεδόν ὕλική, σέ ἴση ὑπόσταση, ἀπὸ μᾶς καὶ ἀπὸ τὸν ποιητῆ, ἀλλὰ καὶ μέ κοινὴ μετοχὴ τῆς ἐποχῆς του καὶ τῆς ἐποχῆς μας, μέ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἐμπειριῶν καὶ τοῦ φρονήματός μας· σάν ἕνας ὑπόγειος μετρητὴς πού μετρᾷ χαμηλὰ στὴ βάση τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη καὶ τὴ συνέχεια τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Ἄλλ' αὐτὰ δὲν εἶναι παρά λίγα, χωρὶς ἀκόμη μεγάλη δυνατότητα γιὰ ὀλοκληρωτικὰ ἀνοίγματα μέσα στὴν Ἱστορία. Νά εἶναι ἄραγε μεγαλύτερη ἢ ἀνάλογη παρουσία καὶ ἀνταπόκριση στὴ ζωὴ μας ποιητῶν ἐξαρχῆς λειτουργικῶν καὶ ἐξακολουθητικὰ «δουλεμένων» μέσα στὴ σχολικὴ ἢ ἐλεύθερη, καθημερινὴ ἢ δημόσια, παιδεία καὶ πραγματικότητα, ὅπως λ.χ. τοῦ Σολωμοῦ ἢ τελευταῖα τοῦ Καβάφη; Στὴν περίπτωσή του πάντως σημασία σπουδαιότερη ἔχει ἢ ὑπέρβαση ἐνός ἄλλου συμπτώματος. Ὡς χτές αὐτὸς ἦταν ὁ

ποιητὴς τῆς πατριωτικῆς ιδέας: τῆς μάχιμης Ἐλευθερίας, τῆς γενναίας Ἀρετῆς, τῆς ἐπίζητης Δόξας. Ἡ ποίησή του τώρα ἀντιπροσφέρεται σάν δείκτης τῆς πολιτικῆς σκοπιᾶς, σάν δείκτης τῆς ιδεολογικῆς δομῆς τῆς Ἱστορίας. Νά, γιατί αὐτὴ ἢ ἐπαναλειτουργία του ἔχει καὶ παρὸν καὶ μέλλον. Ὁ Κάλβος ἐπιτέλους βγαίνει διαδοχικὰ ἀπὸ τὴ πνευματικὴ ἀφάνεια, τὴν ἐκφραστικὴ συντήρηση, τὴν ἐθνικὴ σκοπιμότητα – καὶ καπηλεία –, ὅπου τὸν καταδίκασε ἢ παραδοσιακὴ νοοτροπία ἐνάμιση σχεδὸν αἰῶνα. Βγαίνοντας δείχνει καὶ τὰ ἀνενεργὰ πεδία του: τὴ ρητορικὴ του φύση, τὴ θεωρητικὴ σκευὴ του, τὴ λογιότητα στὰ ἐκφραστικά του μέσα. Ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ, ἔχομε ὀριστικὰ ξεχάσει τὴν κληροδοτημένη ἀπὸ παλιὰ εἰκόνα ἐνός ποιητῆ γραμματολογικοῦ ἀπλῶς ἐνδιαφέροντος, ἀρχαιστῆ στίς δοξασίες καὶ τὴν ἐκφραση, προορισμένου νά ἀπαγγέλλεται στίς ἐθνικὲς γιορτὲς καὶ ἐπετείους.

Μένει τώρα νά ἀξιοποιηθεῖ ἢ ἀποθεματικὴ δυναμικότητα τοῦ ἔργου του: Νά ἐκτιμηθεῖ καὶ ἡ δική του γλωσσικὴ λύση, μιά λύση ἀντίρροπη πρὸς τὴ λύση Σολωμοῦ, ἀλλὰ ὁμόλογη – κι ἄς μὴ φαίνεται – πρὸς τὴ λύση Καβάφη. Ἀντίρροπη πρὸς ἐκείνη, γιατί ψηλαφᾷ τό πρόβλημα πίσω ἀπ' τὴ δημοτικὴ παράδοση. Καὶ ὁμόλογη πρὸς τὴ λύση Καβάφη, γιατί τό ψηλαφᾷ καὶ τό λύνει πέρα ἀπ' τό σύμπτωμα τῆς διγλωσσίας, ξεκινώντας ἀπ' τὴ σύγκλιση τῆς «κοινῆς». Εἰκονοκλαστικὰ ὁ Καβάφης, ὀρθόδοξα ὁ Κάλβος. Ἀλλὰ ἐξίσου ἀντισυμβατικὰ, γιατί καὶ ἡ δική του γλώσσα «ἀποξενώνεται» ἀπ' τοὺς τύπους τῆς καὶ λειτουργεῖ ποιητικὰ. Ἐκβάλλει ὀλόσωμη στὴν ἐκφραση, ὑπηρετεῖ τό ἐκφράζεσθαι. Νά ἀφομοιωθεῖ λοιπὸν καὶ νά ἀξιοποιηθεῖ ἀπ' τοὺς νεότερους καὶ ὁ δικὸς του προβληματισμὸς στὴν ἐκφραση, ἢ δική του πρωτοτυπία στὸ ὕφος.

Τώρα τὸν φανταζόμαστε νά μελετᾶται σοβαρὰ στὰ σπουδαστήρια, νά ἐμπνέει τὴν ἐκφραστικὴ πρωτοπορία, νά συζητεῖται καὶ νά λειτουργεῖ σέ κάθε κρίσιμη περίσταση τοῦ τόπου: Νά γονιμοποιεῖ τὴ σκέψη, τὴν εὐαισθησία, τὴν προβληματικὴ, τέλος νά συμπορεύεται μέ τὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορικὴ μας περιπέτεια. Χρέος τῆς κριτικῆς νά δείξει αὐτὴ τὴν πολλαπλὴ συνάρτηση.

Κώστας Μόντης ὁ «ἐνοχλητικός» ποιητής

τοῦ Μιχάλη Πιερῆ

στόν Γιώργο Σαββίδη

1. Γεννημένος στήν Ἀμμόχωστο τῆς Κύπρου στίς 18 Φεβρουαρίου 1914, ὁ Κώστας Μόντης, «ὁ πρῶτος μέγας ποιητής ἐνός νεότερου ἀνεξάρτητου κράτους»¹, ἀποτελεῖ, κατά γενική ὁμολογία, τή σημαντικότερη ποιητική φυσιογνωμία τῆς Κύπρου τίς τελευταῖες δεκαετίες.

Μέσα στό ἔργο του ἀντανακλῶνται τά σπουδαιότερα ἱστορικά (πολεμικά-πολιτικά) γεγονότα πού σφράγισαν τήν κυπριακή πραγματικότητα τό χρονικό αὐτό διάστημα: ἀγγλοκρατία, ἐθνικοαπελευθερωτικός ἀγώνας 1955-59, πολιτικά καί πολεμικά δρώμενα τῆς δεκαετίας '60-'70, πρᾶξικόπημα τοῦ Ἰουλίου τοῦ '74 καί τουρκική εἰσβολή, ἐξελίξεις μετά τό 1974.

Ἐπίσης, δίπλα σ' αὐτά τά σπουδαία καί τά ἐξέχοντα, ἀποτυπώνονται καί πολλές ἀπό ἐκεῖνες τίς ἐμπειρίες πού παρουσιάζουν τήν ἄλλη ὄψη τῆς κυπριακῆς πραγματικότητας (αὐτῆς πού δέν θρῖσκειται κάθε μέρα στή διεθνή ἐπικαιρότητα) καί πού συνήθως θεωροῦνται ἀσήμαντες, χαρακτηρίζουν ὁμως τόν ιδιαίτερο τρόπο ζωῆς καί σκέψης τοῦ σύγχρονου Κύπριου, ὅπως διαμορφώθηκε τό δεύτερο μισό τοῦ αἰῶνα μας καί πῆρε ἀναπόφευκτα, κάτω ἀπό τό βάρος κυρίως τῶν συνεχῶν καί ποικίλων πολιτικῶν περιπετειῶν (καί βέβαια ὄχι μόνο αὐτῶν) τό δικό του χαρακτήρα – ἀρκετά διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνον τοῦ ὑπόλοιπου ἑλληνισμοῦ.

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ, πῶς γιά τήν ἀποτύπωση αὐτῆς τῆς «ἄλλης ὄψης» τῆς κυπριακῆς πραγματικότητας, τῶν πραγμάτων δηλαδή «πού κάποτε ξενίζουν τόν ἑλληνισμό»², ὁ Μόντης πολύ σωστά πιστεύει πῶς μπορεῖ νά συμβάλει σέ μεγάλο βαθμό καί ἡ καλλιέργεια τῆς ἐντεχνῆς ποιητικῆς γραφῆς στό κυπριακό ἰδίωμα. Γιατί, ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει, «εἶναι μερικά πράγματα πού περιέργως δέν μπορεῖς νά τά δώσεις σ' ἄλλη γλώσσα ἀπ' τή γλώσσα πού πρωτομίλησες, πράγματα πού ἀξίζουν τόν κόπο νά λεχθοῦν καί πού θά χαθοῦν ἂν δέν τούς δώσουμε τό γλωσσικό ἔνδυμα πού ἀνεξήγητα ἀπαιτοῦν ἀπό μόνα τους»³. Ἡ ἀκόμη: «Ἡ μουσειακή διάσωση τοῦ κυπριακοῦ ἰδιώματος τίποτα συναφές δέν ἔχει νά προσφέρει οὔτε κἀν τίς δυνατότητες νά μελετηθεῖ σωστά καί

κατά βάθος ὁ χαρακτήρας, ὁ πολιτισμός κι ἡ Ἱστορία, ἡ ἄλλη, ἡ ἀθέατη ὄψη τῆς Ἱστορίας τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ»⁴.

Αὐτή του ἡ ἔγνοια γιά τήν ἱστορική τύχη τοῦ λαοῦ του, πού, ὅπως σημείωσα, δέν σταματᾷ μόνο στά χτυπητά καί τά «σπουδαία», ἀλλά ἐπεκτείνεται καί στά ἀθέατα καί «ἀσήμαντα», εἶναι πού ὀδήγησε τόν κύριο ποιητή νά δώσει τόση μεγάλη σημασία (μέσα στό ἔργο του) στή στάση τοῦ ἀτόμου κατά τή διάρκεια τῆς δοκιμασίας, στή συγκεκριμένη πράξη του τήν ὥρα ἀκριβῶς πού αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη καί ἀναγκαία. Γι' αὐτό ἴσως καί δέν φαίνεται νά δέχεται κανένα εἶδος ἰδιωτικῆς ἢ καί δημόσιας προφύλαξης. Κανένα εἶδος παραίτησης ἀπό ὁποιαδήποτε μικρή ἢ μεγάλη εὐθύνη. Ἀντίθετα, θεωρεῖ ὅτι ἡ ριψοκίνδυνη στάση ἢ ἡ ἀνάληψη καί ἡ παραδοχή εὐθυνῶν πρέπει νά φτάνει ἀκόμη στό βαθμό τῆς πρόκλησης. Γιατί ὅλα αὐτά πού γιά ἄλλους τόπους ἀποτελέσαν προσωρινή ἴσως δοκιμασία, στήν Κύπρο μεταβλήθηκαν πιά σ' ἕνα μόνιμο ρυθμό ζωῆς πού ὁ καθένας ὀφείλει νά τόν ἀντιμετωπίσει κι ὄχι νά προσπαθεῖ νά τόν παρακάμψει ἢ νά τόν ἀποφύγει.

Δέ θά προχωρήσω ὁμως πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση, στίς σχέσεις δηλαδή καί τίς ἀνταποκρίσεις τοῦ ἔργου τοῦ Μόντη μέ τήν ἱστορική καί κοινωνική πραγματικότητα ἀπό τήν ὁποία ἀντλήσε τό ἐμπειρικό ὕλικό πού ὑποβαστάζει τήν ποίησή του. Ἐξάλλου ἡ φιλοδοξία τοῦ σημειώματος αὐτοῦ δέν εἶναι νά ἐξετάσει ἱστορικά ἢ κοινωνιολογικά τό ἔργο αὐτό, θέμα πού χρειάζεται συστηματική μελέτη ἀπό κά-

1. Γιώργος Κεχαγιόγλου, Πρόλογος στή συλλογή τῶν ἰδιωματικῶν ποιημάτων τοῦ Κώστα Μόντη μέ γενικό τίτλο *Στή γλώσσα πού πρωτομίλησα*, Λευκωσία 1980, σ. 11.

2. Βλ. Κ. Π. Καβάφης, *Ἀνέκδοτα Ποιήματα 1882-1923*, Ἰκαρος 1968, σ. 159.

3. Κώστας Μόντης, «Γιατί οἱ κύπριοι ποιητές πρέπει νά γράφουν καί στό κυπριακό γλωσσικό ἰδίωμα», στόν τόμο *Συμπόσιο ποίησης καί κριτικῆς*, ἔκδοση τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν Κύπρου, Λευκωσία 1980, σ. 51.

4. Ὁ. π., σ. 50.

ποιον ειδικό: Θά προσπαθήσω ἀπλῶς νά καταγράψω μερικές ιδέες μου γιά βασικά θέματα τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Μόντη τά ὁποῖα μέ περιορίζουν μέσα στά ἴδια τά κείμενα τοῦ ποιητή. Σκοπεύω μάλιστα νά περιορίσω τά παραδείγματά μου (ἐκτός ἀπό ἐλάχιστες περιπτώσεις) στό μοναδικό ποιητικό βιβλίο τοῦ Μόντη πού βγήκε στήν Ἀθήνα (ὄλες οἱ ἄλλες ποιητικές συλλογές του τυπώθηκαν στή Λευκωσία) – ἐννοῶ τήν Ἀνθολόγησιν ἀπό τίς «Στιγμές», ἕνα βιβλίο πού τό θεωρῶ, ὅπως θά προσπαθήσω πολύ συνοπτικά νά δεῖξω ἀμέσως πιά κάτω, σημαντικό ἀπό πολλές ἀποψεις.

2. Κώστα Μόντη, Ἀνθολόγησιν ἀπό τίς «Στιγμές», 1958-1975, Κέδρος 1978⁵. Ἔστω καθυστερημένα (ἡ ἔκδοσις κοντεύει σχεδόν νά ἐξαντληθεῖ) πιστεύω πῶς πρέπει νά εἰπωθῶν δυό λόγια γιά τήν ἀνθολόγησιν αὐτή πού κάποιες ἀρετές της μέ κάνουν νά διαισθάνομαι πῶς θά εἶναι ἀποφασιστική γιά τήν τύχη τῆς ποίησης τοῦ Μόντη (εὐχομαι καί γιά τήν ποίηση τῆς Κύπρου γενικότερα). Ἡ ἀνθολόγησιν εἶναι, κατά τήν κρίση μου, ἀπόλυτα ἐπιτυχημένη τόσο στήν ποσότητά της ὅσο καί στήν ποιότητά της: εὐσύννοπτο βιβλίο, μέ σοφή παράταξη καί ἰσορροπία τῶν μερῶν πού τό συναπαρτίζουν (πού τό καθένα τους ὀρίζει καί παρουσιάζει μιά ξεχωριστή ἀποψη, κάποτε καί ὀλόκληρη περιοχή, τοῦ πολύπλευρου αὐτοῦ ἔργου)· τέλος «πληρότητα», μέ τήν ἔννοια ὅτι περιέχει σ' ὄλο τό ἀναγκαῖο βάθος της τίς βασικότερες πλευρές καί ἐκδηλώσεις τῆς ποίησης τοῦ Μόντη⁶. Δέν ἀποτελεῖ δηλαδή τό βιβλίο αὐτό ἀπλά καί μόνο ἕνα μέσο κι ἕναν εὐκόλο τρόπο γιά νά πάρει μίαν ἰδέα τό ἀναγνωστικό κοινό τῆς Ἑλλάδας ἀπό τήν ποίηση τοῦ Μόντη. Πρόκειται γιά μιά πολυπλευρική παρουσίαση, γιά μιά διεισδυτική εἰσαγωγή σ' ὄλες τίς περιοχές αὐτῆς τῆς ποίησης. Μάλιστα, μέ τό γεγονός ὅτι ἐπιλέγονται γιά τήν ἀνθολόγησιν οἱ Στιγμές (τά «σύντομα» δηλαδή «στιγμιαῖα ἐπιτεύγματά του»⁷), ἔχουμε ἀμέσως καί μιά σωστή εἰσαγωγή στήν ὠριμη φάση τῆς ποιητικῆς τοῦ Μόντη, μιά πού μέ τή σειρά τῶν Στιγμῶν φτάνει σ' ἕνα καθαρά προσωπικό ἴδιωμα, σέ μιά καθαρά δική του ἐκφραστική μορφή, γίνεται δημιουργός ἑνός «νέου ποιητικοῦ εἴδους»⁸.

Τό βιβλίο ἀποτελεῖται ἀπό 147 σελίδες. Σύνολο ἐνοτήτων 20. Σύνολο Στιγμῶν 624. 467 εἶναι ἀτιτλες καί 157 ἐντιτλες. Σέ κάθε ἐνότητα προηγούνται οἱ ἀτιτλες καί ἀκολουθοῦν οἱ ἐντιτλες Στιγμές. Ἀνάμεσα τους ὑπάρχει τό διακριτικό χῶρισμα τῆς μῆσης (κάποτε περισσότερο ἢ λιγότερο – ἀνάλογα μέ τίς τυπογραφικές ἀνάγκες) λευκῆς σελίδας, χῶρισμα πού χρησιμοποιεῖται καί γιά τή διάκριση τῆς μιάς ἐνότητας ἀπό τήν ἄλλη. Ἄς μή νομιστεῖ βέβαια πῶς πρόκειται γιά ἐντελῶς αὐτόνομες ἐνότητες. Πρόκειται γιά προσπάθεια νά τιθασενεῖ ἕνα ὄλιγό πού ἀπό τή φύση του ἀρνεῖται τήν ἔνταξη σ' ὁποιοδήποτε σύστημα· γιά προσπάθεια νά δοθεῖ μέ μιά κάποια τάξη ἕνα σύνολο Στιγμῶν πού θεωρήθηκε πῶς συγκροτοῦν μιά ὅσο τό δυνατόν πληρέστερη εἰκόνα τοῦ ἔργου τοῦ Μόντη.

Στόν πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ βιβλίου, σημειώνεται συντομογραφικά ἕνας τίτλος γιά τήν κάθε ἐνότητα. Πολύ σωστά ὅμως οἱ τίτλοι τῶν ἐνοτήτων εἶναι πολύ γενικοί (π.χ. Φίλος. –σκέψεις, Φίλος. –τῆς Μοίρας, Φίλος. –Διάφορα, Προσωπ. –Ἀμφιβολ. –Σκέψεις, Διάφ. –ἐρωτικά, Διάφ. –Ἀνθρώπ./Ἀντιπολ., κτλ.), δέν ἔγινε δηλαδή προσπάθεια γιά εἰδικότερες κατατάξεις καί τιτλοφορήσεις, κάτι πού σίγουρα θά ὀδηγοῦσε σέ ἀντιφάσεις. Γιατί ἕνας ἀπό τοὺς βασικότερους χαρακτήρες τοῦ ἔργου τοῦ Μόντη, εἶναι πῶς ἀρνεῖται νά μπεῖ σέ καλοῦπια, εἶναι ἔτσι καμωμένο γιά νά μένει ἔξω ἀπό κάθε σχῆμα, νά ἀντιστέκεται σέ κάθε ἐτικέτα ἢ τίτλο. Γι αὐτό ἴσως καί χαρακτηρισμοί ὅπως π.χ. πολιτικός, ἐρωτικός, προοδευτικός, ἀναρχικός, ἀνθρωπιστής, κ.ο.κ. πού κάποτε εὐκολύνουν τή γνωριμία μέ ἄλλους ποιητές (μιά πού δηλώνουν τήν πιά βασική πλευρά τους) εἶναι ἀνεπαρκεῖς γιά νά χαρακτηρίσουν τήν πολύπλευρη ποιητική προσωπικότητα τοῦ Μόντη. Μποροῦν ἴσως νά τοῦ ἀποδοθοῦν ὄλοι μαζί (καί ἄλλοι πολλοί τέτοιοι), ἀλλά ἕνας ἀπό αὐτούς μόνο δέν μπορεῖ νά φωτίσει ἐντελῶς τήν ποιητική του ἰδιοσυγκρασία. Ἀντίθετα, τή μικραίνει καί τή συσκοτίζει.

3. Ἔνα ἀπό τά βασικά θέματα τῆς ποίησης τοῦ Κώστα Μόντη, εἶναι τό θέμα τῆς ἀξιοπρέπειας πού φανερώνει ἡ ἀπροκάλυπτη, ἡ χωρίς προσχήματα ἐκθεση τοῦ πραγματικοῦ ἑαυτοῦ μας, ἡ ντόμπρα ἀνάληψη τῶν εὐθυνῶν μας, ἡ ἀδίστακτη δημόσια ἢ ἰδιωτική παραδοχή τοῦ χαρακτήρα τῆς φύσης μας: ἡ ἀξιοπρέπεια πού δείχνει ἡ ἄδολη, ἡ εἰλικρινής (πού κάποτε φτάνει ὡς τήν ἀφέλεια) διάθεση γιά πράξη, πράξη ὑπαγορευμένη ἀπό μίαν ἐσωτερική παρόρμηση νά ἐξωτερικευθεῖ ἡ πραγματική ταυτότητά μας, ιδιαίτερα ὅταν ἡ διάθεση αὐτή ἀντιβαίνει πρὸς τήν τρέχουσα ἀντίληψη γιά τό σωστό καί τό καθῶς πρέπει, ὅταν παίρνει τελικά τό χαρακτήρα μοναδικότητας καί ἐξαιρέσεως:

5. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι, καθώς διευκρινίζεται ἀπό τόν καθ. Γ. Π. Σαββίδη ἡ ἀνθολόγησιν δέν εἶναι δική του, ὅπως λανθασμένα ἀναφέρεται στό βιβλίο, ἀλλά «ἔχει γίνει ἀπό τόν ἴδιο τόν ποιητή σέ φιλική συνεργασία μέ τόν (...) Γιώργο Κεχαγιόγλου» (Βλ. Γ.Π. Σαββίδης, *Πολυχρόνιο γιά τόν Μόντη*, περιοδ. «Πνευματική Κύπρου», ἀρ. 224-225, Μάης-Ἰούνιος 1979, σ. 200).

6. Ἔχω τή γνώμη πῶς ἂν ὑπῆρχε καί μιά ἐνότητα ἀπό Στιγμές τοῦ Μόντη γραμμένες στό κυπριακό γλωσσικό ἴδιωμα, ἡ παρουσίαση θά ἦταν πληρέστερη. Ἔστω κι ἂν ἡ ἀνθολόγησιν ἀπευθύνεται κυρίως πρὸς τό ἀναγνωστικό κοινό τῆς Ἑλλάδας. Οἱ τυχόν δυσκολίες του μέ ὀρισμένες ἰδιωματικές λέξεις θά μπορούσαν νά ξεπεραστοῦν μ' ἕνα γλωσσάρι.

7. Βλ. Γιώργος Κεχαγιόγλου, *Κώστα Μόντη, «Μιά λέξη στήν Κακοπετριά»: μιά ἀνάγνωσις*, Ἐπιστημονική ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. ΙΖ', Θεσσαλονίκη 1978 (καί ἀνάτυπο), σ. 142.

8. Βλ. Γ. Π. Σαββίδης, ὁ.π. σ. 198.

Δέν θέμε τή στέγη σου, Κύριε,
κάνε μιὰ ρωγμή νά θγάνουμε ἔξω τό κεφάλι!
(37)⁹

Ἄν μποροῦσε νά κρατήσῃ ὡς τό τέλος
αὐτό τ' ἄχρηστο «ὄχι» π' ἀγάπησα,
αὐτό τ' ἄχρηστο «ὄχι» πού περιεστράφηκα
γύρω του,
πού τ' ἀναπέτασα ὅταν πρωτίστως περιίττενε
πού τ' ἀναπέτασα ὅταν πρωτίστως διετάραιτε.
(38)

Θέλετε νά μιλήσουμε ειλικρινά;
Ἔλοιπόν «ὄχι» καί σ' αὐτό καί σ' ἐκεῖνο
καί σ' ὅλα σας,
σ' ὅλα σας!
(39)

Δέν ξέρω, βρέ παιδιά, δέν τοποθετούμεθα,
ἀπ' ἄλλο λόγο εἴμαστε.
(65)

Κ' ἐσύ ἀπαράδεκτος καί πετροβολημένος;
Γνωρίζω.
(66)

Ζωή δέ γίνεται παιδιά, μέ τίς ἀναστολές τῆς
θητείας,
ζωή δέ γίνεται μέ τά μετόπισθεν
καί τίς ἐπικουρικές ὑπηρεσίες.
(10)

Ο ΕΑΥΤΟΣ ΣΑΣ

Ἐπιμένετε νά σᾶς ἀπαντήσῃ,
μήν τοῦ ἐπιτρέπετε ὑπεκφυγές.
(27)

Θ' ἀπαντήσω μιὰ μέρα στοὺς στίχους μου, μή
νομίζετε!
(71)

Ἐπιβάλλεται λοιπόν, μεγαλύτερη ἀνωριμότητα;
(72)

Πιστεύω πὼς ἡ δυνατή αὐτή καί ριζωμένη βαθιά
μέσα στό ἔργο του θέσῃ, εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς λόγους
πού ὀδήγησαν —ἐσυννεϊδητα ἢ ἀσυννεϊδητα δέν ἔχει
σημασία— τόν ἰδιόρρυθμο αὐτόν ποιητὴ τῆς Κύπρου.

9. Στὸ ἐξῆς ὁ ἀριθμὸς στῆν παρένθεση πού συνοδεύει
κάθε παράθεμα, παραπέμπει σέ σελίδα τῆς ἀνθολόγησῃς.

10. Βλ. Γ. Π. Σαββίδης, ὁ.π., σ. 199.

11. Πρβλ. ἀνάλογη πρόθεση, ἐπίσης ποιητικά ἀποτυπω-
μένη: «Ὁ τρόπος μας νά κινδυνεύουμε εἶναι ὁ τρόπος μας
σάν ποιητές» (Ἐλένη Βακαλό, ὁ τρόπος νά κινδυνεύουμε,
Ἀθήνα 1966, σ. 12).

στὴν ἀνάγκη νά ἐκφραστῆ μ' ἕναν τέτοιο τρόπο (ἐν-
νοῶ τὸν τρόπο πού συστηματικά καλλιέργησε στίς
Στιγμές), ἑνός τρόπου λιτοῦ πού μᾶς εἰσάγει ἀπευ-
θείας, χωρίς περιστροφές, στὴν οὐσία τοῦ πράγματος,
πού δέ λοξοδρομεῖ, δέν περιδιαβάζει, δέν καμαρώνει
μέσα σέ μουσικά ἢ ἄλλα λογοτεχνικά περιδλήματα.

ΠΡΟΣ ΚΑΡΔΙΑΝ Ι

Μή μοῦ χτυπᾶς. Ξέρω.
(87)

Τόσο μόνο. Τίποτε ἄλλο. Ἐνα κουκούτσι πού τό
ζουμερό περιδλήμα του ἔχει ὅλο ἀφαιρεθεῖ —ἢ τε-
χνική τοῦ ὑπαινιμοῦ μέ τή μέθοδο τῆς ἀφαίρεσῃς
καί τῆς συμπύκνωσῃς φτάνει μέ τὴν ποιητική προσ-
πάθεια τοῦ Κώστα Μόντη στό ὑψηλότερό της σημείο.
Σχεδόν τὰ πάντα καταργοῦνται: στροφές, ἐνότητες,
συστήματα. Δέν ἀπομένει ὅμως οὔτε κἀν καί ἡ παρα-
μικρότερη εὐκαιρία στό δέκτη ν' ἀμυνηθεῖ. Ἡ τό δέχε-
ται καί μένει κεραννόπληκτος ἢ τό ἀπορρίπτει καί τό
ἀρνεῖται κατηγορηματικά.

Ἡ «οὐσία» δηλαδή τῶν ποιημάτων τοῦ Μόντη δέ
δρῖσκειται ἐγκλωβισμένη (ὅπως συνήθως συμβαίνει
στὴν ποίησῃ) μέσα σέ γεωμετροημένους ἢ ἀγεωμετροη-
τους γλωσσικούς λαβύρινθους. Δέ χρειάζεται νά δια-
νύσεις μιάν ὀλόκληρη διαδρομή, νά κυκλώσεις ἢ νά
δυθομετρήσεις (μέσα στό ἴδιο τό ποίημα) γιὰ νά φτά-
σεις στό σκληρό κουκούτσι, τὴν κρυμμένη δηλαδή
οὐσία. Ἀντίθετα, ἡ διαδρομὴ ξεκινᾶ πάραυτα μέσα
σέ σένα τόν ἴδιο. Ἡ ἀνάγνωσῃς τῆς Στιγμῆς ἐξαντλεῖ-
ται προτοῦ ἀκόμη πάρεις καλά-καλά τὴν πρώτη
ἀνάσα. Τό θέμα εἶναι τί ἐκκένωση ἔχει ἀμέσως διοχε-
τεῖται, μέ αὐτὴ τὴν πρώτη ἀνάγνωσῃς, στό σῶμα, τό
νοῦ καί τίς αἰσθήσεις σου. Τό μόνο πού προβάλλει
«αὐτό τό ἔλλειπτικό, ἀκέραιο καί ἀκαριαῖο εἶδος
ποίησης»¹⁰, εἶναι τὴν ὅποια «οὐσία» του. Χωρὶς κἀν
νά τηροῦνται κάποτε τὰ ἀναγκαῖα ἀπὸ τίς λογοτεχνι-
κές συμβάσεις προσοχήματα. Ἔτσι, ὁ ἔκθετος αὐτὸς
λόγος (ἔκθετος, ἀφοῦ ὁ δημοσιογός του δέν ἐνδια-
φέρθηκε νά τόν περιβάλλει μέ ὅποιοδήποτε κάλυμμα,
δέ φρόντισε καθόλου νά καμουφλάρει τίς ὅποιες-δή-
ποτε προθέσεις του, ἀλλὰ ἔτσι γυμνὸ καί διαφανὴ τόν
ἔστειλε νά πάρει τό δρόμο του) ταιριάζει στὴ βασικό-
τερη θέση τοῦ Μόντη, ὅτι δηλαδή ἐκτεθειμένοι, χωρὶς
κανένα προστατευτικό κάλυμμα πρέπει νά περπα-
τοῦμε στὴ βροχή, ἀλλιῶς δέν ἔχει κανένα ἀπολύτως
νόημα πού βρέχει:

Ἔσα νερά τζ' ἂν ἔσιη
ἂν ἦταν νά φοοῦμασιν,
ἂν ἦταν νά προσέχουμεν νά μέδ βρεχοῦμασιν
ἔντα 'μ' πού βρέσειει;
(Κ. Μόντη, Καί τότε' ἐν εἰναλίη Κύπρω, Λευ-
κωσία 1974, σ. 98)¹¹

Ἡ ποίησῃς εἶναι δηλαδή γιὰ τόν Μόντη ἕνας τρόπος
πού ἀναγκάζει σέ μιὰ τέτοια «ἐκθεση», ἀφοῦ εἶναι
ἕνα μέσο πού ἐπιτρέπει στόν ποιητὴ ν' ἀνακαλύψει

καί ν' ἀποκαλύψει τόν πραγματικό ἑαυτό του. Γι' αὐτό καί αἰσθάνεται πώς πολλοί ἀπό τούς στίχους του ἔχουν μιά περιέργη δική τους αὐτοτέλεια, μιά περιέργη δική τους ἐλευθερία.

*Εἶναι κάτι σίχοι
πού μᾶς πιάνουν ἀπ' τὸ χέρι
μ' ἕνα «πᾶμε» καί τίποτ' ἄλλο.
Κ' ἐμεῖς περιέργως ἐμπιστευόμεθα,
κ' ἐμεῖς περιέργως μαζί τους κι' ὅπου μᾶς θγάνη
μαζί τους κι' ὅ,τι θγάη.*

(84)

*Κάθησε πλάι μου ἕνας σίχος
καί κάτι μοῦ λέει στ' αὐτί καί δέν καταλαβαίνω,
κάτι μοῦ λέει.*

(72)

*Μπορεῖ πραγματικά αὐτά νά ἐννοοῦσαμε
ὅμως οἱ λέξεις τί εἶπαν,
ὅμως οἱ λέξεις δταν πῆραν τήν ἐξουσία στά χέρια
τους τί εἶπαν;*

(24)

4. Στό σημεῖο αὐτό, θεωρῶ σκόπιμο νά παρουσιάσω κάπως διεξοδικότερα ἕνα ποίημα τοῦ Κώστα Μόντη, τό «Ἀμυγδαλιά»¹², ποίημα στό ὁποῖο διακρίνεται καθαρά ἡ βασική θέση τοῦ ποιητῆ πού προσπάθησα νά περιγράψω πιό πάνω καί ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικό θέμα (τό θέμα τῆς ἀξιοπρέπειας κατά τήν ἀνάληψη τῆς εὐθύνης ἢ τοῦ κινδύνου) πού διατρέχει ὁλόκληρο τό ποιητικό του ἔργο.

ΑΜΥΓΔΑΛΙΑ

- 1 Καθ' ἦν στιγμήν ἐμεῖς συζητᾶμε ἀκόμα
- 2 ἡ ἀμυγδαλιά ἀναψε ἤδη ντόμπρα τά κεράκια
της.
- 3 κι' ἀνήρτησε σέ κοινή θέα τίς προθέσεις της.
- 4 ὦ, ναί, τοῦλάχιστο οἱ ποιητές
- 5 ἄς μὴν τή λέμε «τρελλή»
- 6 πού πῆρε τήν ἀπόφαση,
- 7 τοῦλάχιστο οἱ ποιητές ἄς μὴν τή λέμε
«τρελλή».
- 8 πού ἐπωμίσθηκε τίς εὐθύνες της,
- 9 πού διεκινδύνευσε τή νοημοσύνη της
- 10 στά ὄμματα τῶν δειλῶν,
- 11 πού διεκινδύνευσε τή νοημοσύνη της
- 12 στά ὄμματα τῶν ἀνιδέων,
- 13 στά ὄμματα τῶν θερμοκηπίων.

Τό ποίημα μποροῦμε νά τό χωρίσουμε σέ δύο μέρη. Μᾶς ὑποδοθηοῦν σ' αὐτό τόσον ἡ στίξη του ὅσο καί τό συντακτικό του σχέδιο. Τό πρῶτο μέρος τό ἀποτελοῦν οἱ στίχοι 1-3, μέχρι δηλαδή τήν πρώτη καί μοναδική τελεία τοῦ ποιήματος (ἐκτός βέβαια ἀπό αὐτήν τοῦ τελευταίου στίχου). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι σ' αὐτό τό μέρος δέν ἔχουμε κανένα ἄλλο σημεῖο στίξης, ἐνῶ ἀπό πλευρᾶς σύνταξης βλέπουμε πώς ἀποτελεῖται

ἀπό δύο κύριες προτάσεις καί μιά δευτερεύουσα χρονική, πού ἡ πρόταξη τῆς ὁμως (ἀνοίγει τό ποίημα), τῆς δίνει μιάν ιδιαίτερη ἔμφαση. Ἀντίθετα στό δεύτερο μέρος (στ. 4-13) παρατηρεῖται μιά αὐξημένη παρουσία τοῦ κόμματος (πέντε συνολικά κόμματα) καί μιά αὐξημένη παρουσία ἐξαρτημένων προτάσεων (στ. 6, 8, 9-10, 11-13), ἐνῶ ἔχουμε μιά μόνο κύρια πρόταση (στ. 4-5) πού ὁμως, μέ τήν τεχνική τῆς ἐπανάληψης (τή δεύτερη φορά περιορίζεται σ' ἕνα μόνο στίχο, τόν 7, πού ἀποτελεῖ ἀκριβῶς καί τό κέντρο τοῦ ποιήματος) κατορθώνει καί διατηρεῖ, ἔστω κι ἂν θρίσκειται μέσα σέ σωρεία ἐξαρτημένων προτάσεων, μιάν ιδιαίτερα σημαντική θέση, μέ πρόσθετες βέβαια σημασιολογικές ἐπιπτώσεις.

Ἄς προσέξουμε τώρα, ὅτι ἡ μοναδική ἐξαρτημένη πρόταση τοῦ πρῶτου μέρους εἰσάγει στό ποίημα τό θέμα τοῦ Λόγου (ἐδῶ σέ μιά «ἐκφυλισμένη» μορφή τοῦ —μιά καλοκαθούμενη συζήτηση), θέμα πού στό δεύτερο μέρος τό συνεχίζει ἡ μοναδική κύρια πρόταση, τό προεκτείνει (μιά ἐπιφανειακή καί εὐκολη ποιητική καταγραφή) καί τό ὑπερτονίζει μέ τήν ἐπανάληψή της. Ἀντίθετα, τό θέμα τῆς Πράξης εἰσάγεται στό πρῶτο μέρος μέ τίς δύο κύριες προτάσεις (ἐγκαιρη πράξη —ἄς προσεχτεῖ ιδιαίτερα τό χρονικό ἐπίρρομα «ἤδη» στό στ. 2 καί ἡ ἀντιθετική λειτουργική του σχέση μέ τό χρονικό προσδιορισμό πού ἀνοίγει τό ποίημα— καθώς καί δημόσια ἔκφραση καί προβολή τῶν προθέσεων) καί συνεχίζεται στό δεύτερο μέρος μέ τίς ἐξαρτημένες προτάσεις (προσδιορισμός τοῦ πλάτους καί τοῦ βάθους τῆς συμμετοχῆς καί τοῦ κινδύνου). Ἔτσι, ἂν καί εἶναι φανερό πώς τά δύο μέρη τοῦ ποιήματος δέν εἶναι ἰσοδύναμα ποσοτικά (3 στ. τό πρῶτο, 10 τό δεύτερο), ἐντούτοις ἐπέρχεται τελικά μιά «ποιοτική» ἰσοδυναμία, μέ τή συντακτική κυρίως «ἰσορροπία» πού διακρίναμε στόν τρόπο πού μεταλλάσσουν τή συντακτική ἔκφρασή τους οἱ δύο πυρῆνες τοῦ ποιήματος (ἡ ἐγκαιρη πράξη καί ὁ ἀνώφελος λόγος —ὁ ἕνας μέ τή θετική κι ὁ ἄλλος μέ τήν ἀρνητική του ὄψη).

Πέρα ἀπό τήν παραπάνω προσπάθεια προσέγγισης τοῦ ποιήματος, πού βασικά στηρίχτηκε σέ μιά πρώτη ἀνίχνευση τοῦ συντακτικοῦ σχεδίου του, νομίζω πώς τό ποίημα προσφέρει κι ἄλλες «λαβές» γιά κάποιον πού θά θελήσει νά τό προσεγγίσει μέ διαφορετικό τρόπο. Θά μπορούσε νά ξετάσει κανεῖς τή λειτουργία:

α) Τῶν καθαρουσιάνικων τύπων τοῦ ποιήματος. Γιά παράδειγμα, ἔχω τήν ἐντύπωση πώς ὁ καθαρουσιάνικος τύπος στήν ἀρχή τοῦ ποιήματος «Καθ' ἦν στιγμήν» δέν μπορεῖ νά ἀντικατασταθεῖ μέ ὅποιοδήποτε τῆς δημοτικῆς, χωρίς νά χάσει τό ἀνοιγμα τοῦ ποιήματος κάτι ἀπό τόν ὀξύ καί κάπως σαρκαστικό του τόνο. Ἡ κάπως ξερή καί κοφτή πα-

12. Μεταφέρω ἐδῶ σημεῖα ἀπό μιά παλαιότερη παρουσίαση τοῦ ποιήματος αὐτοῦ πού ἔκανα στό περιοδικό Νεοελληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Σίδνεϋ, «Τό Γιοφύρι», τεύχ. 5, Sydney, Ἀπρίλης 1979, σσ. 29-31.

ρήγηση του -ην (δεύτερη και τέταρτη συλλαβή του στίχου) είναι τόσο ευεργετική για τό ήθελημένα απότομο και κάπως βίαιο άνοιγμα του ποιήματος (σάν νά θέλει ο ποιητής μέ μιάν απότομη κίνηση νά διαχωρίσει τή δική του θέση από μιάν άνώφελη κατάσταση), ώστε ο όποιοσδήποτε αντίστοιχος τύπος τής δημοτικής (π.χ. καθώς, ένω, τήν ώρα πού..., κτλ) θά έξουδετέρωνε, μέ τόν όμαλότερο ήχο του, τή δύναμη πού έχει ή έναρξη του ποιήματος.

β) Τών παρονομασιών και τών επαναλήψεων πού υπάρχουν στό ποίημα¹³.

γ) Η λέξη «τρελλή» (ή μόνη μέ εισαγωγικά στό κείμενο) δείχνει πώς ο ποιητής ή τό ποίημα αυτό, ένσυνειδήτητα διαλέγεται μέ κάποιο συγκεκριμένο ποιητικό κείμενο (τήν «Άνθισμένη Άμυγδαλιά» του Δροσίη) ή μέ κάποια ίσως λογοτεχνική παράδοση πού θέλει τήν άμυγδαλιά σύμβολο άνωριμότητας, άνοησίας και άστοχασιάς¹⁴. Μιά συνανάντηση λοιπόν του ποιήματος αυτού μέ άλλα ποιήματα, μέ βάση τίς θεματικές μονάδες και τά μοτίβα πού μάς δίνει, θά έχει πολλά νά προσφέρει για μιá συστηματικότερη ανάγνωσή του.

Άν θελήσουμε νά περιοριστούμε στό έργο του Μόντη, άνεκτίμητη είναι ή προσφορά του Γιώργου Κεχαγιόγλου ο όποιος στην έξαντλητική και διεισδυτική χαρτογράφηση πού έκανε για τά «βασικά σημήματα» του ποιήματος *Μιά λεύκα στην Κακοπετριά*, μέ βάση παράλληλες ανάγνώσεις άλλων ποιημάτων του Μόντη, συμπεραίνει πώς ή λέξη «τρελλή» ύποδηλώνει, γενικά στην ποίηση του Μόντη, δυό πράγματα: ή «παιχνίδι», «έρωτισμό», ή «θάρος, άνάληψη κινδύνου και ευθύνης»¹⁵. Ο ίδιος μελετητής, στό ίδιο σημείο τής εργασίας του, παραπέμπει σέ άλλα τρία ποιήματα, εκτός από τή *Λεύκα* και τήν *Άμυγδαλιά*, στα όποια απαντά τό μοτίβο αυτό, όχι σέ μιάν στατική επανάληψή του, αλλά, όπως εύκολα μπορεί νά διαπιστώσει κανείς από τά παραθέματα πού ακολουθούν και μέ τά όποια κλείνω τήν παρουσίαση τής *Άμυγδαλιάς*, σέ μιάν όλοένα συνθετότερη επαναφορά του.

σάν τό μικρό τρελλό κλαδί τής λυγαριάς
πού τή μιá στιγμή αποσπάται και λυγίζει
έδωθε,

και λυγίζει ενάντια έδωθε
μεσ' στίς τσιριξιές και τά χειροκροτήματα τών
σπουργιτιών,
τριγυρισμένο απ' τίς τσιριξιές και τά χειροκρο-
τήματα τών σπουργιτιών,
και τήν άλλη στιγμή σμίγει στην κατεύθυνση
των λοιπών,

και στην άλλη στιγμή σμίγει στην ύπακοή τους,
σμίγει στην ενότητά τους
και δέ διαφωνεί
και «τ' είχαν και τσιρίζαν τά σπουργίτια»;
και «τ' είχαν και χειροκροτούσαν τά σπουργί-
τια»;

σάν τό μικρό τρελλό πουλί

πού ξαφνικά ξεκόβει και λές άλλου τραβά,
και λές σίγουρα άλλου τραβά
και μπράβο του,
μά ίδια ξαφνικά ύστερα πίσω τρεχάλα, νά
φτάξη τ' άλλα,

κ' έσύ δέν ξέρεις πιά
άν έστω κι' απ' αυτή τή δειλή μεταμελημένη
άπόπειρα

δγήκε κάτι
ή άν χειρότερα τώρα.

(Δεύτερο γράμμα στή μητέρα, Λευκωσία 1972,
σ. 22)

Αυτή ή τρελλή λεύκα
πού θά κρεμαστή τό χειμώνα άπάνω της ή έλ-
πίδα τής χαράδρας,

αυτή ή τρελλή λεύκα
πού θ' απογυμνωθή τό χειμώνα
για νά μπορη νά λήη «όχι» στους χιονιάδες του
Τροόδους,

πού θ' αποβάλη τόν έρωτα και τά συναφή
και θά μείνει γυμνή ψυχή,
και θά μείνη γυμνή κάθετη ψυχή
για νά πη τ' «όχι»
τώρα πού είν' ανάγκη νά τό πη,
τώρα πού δέν υπάρχουν πιά περιθώρια για
παιγνίδισμα,

για νά πη τ' «όχι»
τώρα πού τό χρειάζεται ή χαράδρα.
(«Μιά λεύκα στην Κακοπετριά», Και τότε' εν
εϊναλή Κύπρω... Λευκωσία 1974, σ. 39, σ.
15-26)

ΤΟ ΣΤΙΓΜΑ

Ώς σπάθιζε ξυστά σά βόλι
τό χελιδόνι στ' Άπριλιάτικο περδόλι
του κόλλησε έτσι στό γινάτι
ένας τρελλός λεμονανθός στην πλάτη.
Άπότομες στροφές και παιγνιδίσματα
κ' έννευρισμένα ψαλλιδίσματα
και Σουηδική γυμναστική

13. Για μιá συστηματική (σχολαστική, αλλά συγχρόνως λεπτή και ευαίσθητη) φωνητική έξέταση στό έργο του Μόντη, μέ βάση τό ποίημα «Μιά λεύκα στην Κακοπετριά», βλ. Γιώργος Κεχαγιόγλου, δ.π. σημ. 5, σσ. 145-151.

14. Πρβλ. τήν ακόλουθη άνάλογη παρατήρηση του Γιώργου Κεχαγιόγλου: «Εϊδικότερα, ο συνδυασμός τρελή λεύκα (...), άποτελεί συνδυασμό-κλειδί, ο όποιος, σέ ευρύτερο πλαίσιο ανάγνωσης, οδηγεί άνετα σέ όμώνυμους κοινούς τόπους τής νεοελληνικής τουλάχιστον ποίησης, [Έτσι, π.χ.: «τρελή» άμυγδαλιά (Δροσίης), «τρελή ροδιά» (Έλύτης)] και διευρύνει τά απαιτούμενα συναναγνωστικά συμφραζόμενα.» (δ.π., σ. 152. Στίς άγκύλες ένσωμάτωσα ύποσημείωση).

15. Βλ., Γιώργος Κεχαγιόγλου, δ.π., σ. 158.

μά ὁ ἀνθός ὁ καθάλλαρης πάντα ἐκεῖ.
Καί τ' ἄλλα πιά χελιδονέλια
τσοῦρμο καί ξεκαρδίζονται στά γέλια
μ' ἀνάσα καί φτερό πιασμένο
πίσω ἀπό τό σημαδεμένο.

Η ΚΑΛΑΜΙΑ

(*Ο.π.*, σ. 46)

Ἄπ' τῶν ἐφηβικῶν ἐρώτων μας τή ζύμη
τήν τρέλλα κάποιος καλαμιᾶς μου ξαναφέρει
ἢ μνήμη

πού μιά τά κρόσσια ἀνέμιζε στόν οὐρανό
τ' ἄσπρα του συγνεφάκια νά τρομάξη
καί μιά ἔγερνε ὡς χάμον λυγερή
χορτάρι κι' ἀγριολούλουδα ν' ἀδράξη.
Ἔστερα πάλιν ὡς τ' ἀγέρι τραγουδοῦσε
μέσ στίς κλειστές φλογέρες της
ξάφνου τίς λησμονοῦσε
τίς ἀψηλές φοβέρες της
κι' ἀναίτια τὰδανε μ' ἐμᾶς
κι' ἄνοιγε τόν κρυψώνα μας
νά δῆ νά πέφτουμε ἔντρομοι στό χῶμα
μ' ἀτέλειωτο φιλί στό στόμα
μήπως μᾶς πάρη ἔτσι ξυστά τό μάτι
κάποιου ἀπ' ἀντίκρυ ζευγολάτη.

(*Ο.π.*, σ. 60)

5. Ἄπό τά ρητορικά μέσα ἐκεῖνο πού κατέχει τήν πρώτη θέση στήν ποιητική ἔκφραση τοῦ Μόντη καί παίζει, νομίζω, ἕνα πολύ σοβαρό καί σπουδαῖο ρόλο στήν ὄλη λειτουργία τῆς ποίησής του, εἶναι ἡ προσωποποίηση. Ὅπως πρῶτος ἐπισήμανε ὁ Γ. Κεχαγιόγλου, «Ἐνα ἀπό τά μόνιμα εἰκονοποιητικά μοτίβα τῆς ποίησής αὐτῆς εἶναι ἡ μεταφορική χρήση τῆς προσωποποίησης»¹⁶. Δέν εἶναι μόνο ἡ ποσοτικά μεγάλη παρουσία τοῦ ἐκφραστικοῦ αὐτοῦ μέσου πού μέ κάνει νά τό σημειῶνω ἰδιαίτερα. Εἶναι γιατί ἔχω τή γνώμη πῶς μέσα στό ἔργο τοῦ Μόντη τό σχῆμα αὐτό ἀνανεώνεται σέ τέτοιο σημεῖο ὥστε νά μεταδίνει καινούρια πράγματα πού ὁποσοδήποτε δέν τά εἶχαμε προηγουμένως –ἰδιαίτερα στήν κάπως ἀπλοϊκή παλαιότερη χρήση του. Καί δέ μοῦ φαίνεται καθόλου περίεργο πού ὁ Μόντης ὀδηγήθηκε σ' ἕνα σχῆμα σάν αὐτό (κάπως ἀγνοημένο ἀπό ἀρκετούς «σοβαρούς» συγγραφείς, ἀφοῦ θεωρεῖται τό κατ' ἐξοχήν σχῆμα τῆς λαϊκῆς ἢ ἀκόμη τῆς παιδικῆς λογοτεχνίας –στήν καλύτερη περίπτωση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ) γιά νά στηρίξει ἐπάνω του ἕνα μέρος τῆς ἐκφραστικῆς του προσπάθειας. Ἴσως αὐτό νά ἔχει σχέση μέ τό πάθος τοῦ Μόντη νά στέκεται σέ πράγματα καί θέματα πού γιά νά τούς δώσει κανεῖς σημασία χρειάζεται νά ἔχει μιά δόση «παιδικότητας» (μέ τήν ἔννοια τῆς γνήσιας, τῆς παρθένιας, τῆς γεμάτης θάμβος, ἀλλά συγχρόνως καί ἐρευνητικοῦ πάθος, δράσης καί ἐπαφῆς) στίς σχέσεις του μέ τά πράγματα καί τά φαινόμενα τοῦ κόσμου.

Αὐτό φαίνεται καθαρά στίς ἐντελῶς ἀπροσδόκητες κάποτε προσωποποιήσεις του, ὅταν μιλά γιά ἄψυχα πράγματα καί ἀφηρημένες καταστάσεις σάν νά ἔχουν

νοῦ καί καρδιά ἢ ἀκόμα στίς ἀπρόβλεπτα ἀπλοϊκές (μά ἀπόλυτα φυσιολογικές γι αὐτόν) «συνομιλίες» του μαζί τους.

Σοῦ ἔχει ἕνα πείσμα ὁ χρόνος,
σοῦ ἔχει ἕνα «ὄχι»!

(14)

ΧΩΜΑ (ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ)

Κι' ἐκεῖνο ἐν τῇ ἀφελείᾳ του μᾶς ἀποσυνθέτει.
(30)

ΖΩΗ VIII

Ἄς μή τή λέμε ἔτσι ἀνεξέλεγχτα «σκληρή»,
ἔχει κι' αὐτή τίς εὐθύνες της.
(48)

Μέ μιά καρδιά πού ἄλλα τῆς λές
κι' ἄλλα καταλαβαίνει.

(65)

Αὐτή ἡ Κυριακή πού χτενίστηκε
καί κάθησε ἀνύποπτη πλάι μας,
αὐτή ἡ Κυριακή πού μᾶς κοιτᾶ ἔτσι στά μάτια.
(77)

Ἄγαπήστε τό πρωί τῆς Κυριακῆς ὅπως τ' ἀγαπήσαμε ἡμεῖς

μῆ νιώση τήν ἔλλειψή μας,
μῆν ἀντιληφθῆ.

(79)

Δέν ἤξερε ὁ Ἀπρίλης τί μεσολάδησε
κ' ἤρθε μέ τό παλιό θάρρος,
κ' ἤρθε μέ τήν παλιά αὐτοπεποίθηση.
(84)

Διεξερχόταν τά χειρόγραφα τῆς ἡ ἀγάπη,
ξανάγραφε τήν ἀρχή, διόρθωνε τό τέλος,
παρενέβαλλε.

(93)

Μιά ἀσήμαντη, μεταχειρισμένη μέρα,
μιά διπλο-τριπλοφορεμένη μέρα!
(98)

Μιά λιγνή, ξερακιανή μέρα,
σχεδόν ἰδιότροπη,
σχεδόν ὑστερική.
Ὅτ' ἐκᾶν τῆς μίλησε ἡ νύχτα ὅταν ἀναλάμβανε.
(98)

Ἦταν μιά ἀπρόσπεκτη ἄνοιξη
πού ἄφηνε ὅπου τύχαινε τά πράγματά της.
(98)

16. Βλ. δ.π., σ. 160, ἀλλά καί ἔως σ. 162 ὅπου τό θέμα ἐξειδικεύεται καί ὁμαδοποιεῖται μέ τρόπο συστηματικό.

ΓΑΛΗΝΗ

Τελείωσε ἡ θάλασσα τίς δουλειές της
καί κάθησε στό παράθυρο νά διαβάσει ἕνα δι-
βλίο.

(100)

Τί γρήγορα πού κατάλαβε αὐτό τό καλοκαίρι
πὼς ἦταν περιττό
καί τὰ μάζεψε κ' ἔφυγε στίς μύτες τῶν ποδιῶν!

(120)

6. Ἐχει εἰπωθεῖ ἐπανελημμένα ὅτι δίπλα σέ ἄλλα πράγματα πού ἐπιτελεῖ ἡ ποίηση, εἶναι καί τοῦτο: ὅτι δηλαδή «καινούριώνει» τίς λέξεις, ὅτι κατορθώνει καί τούς μεταδίνει μιά νέα πνοή, ξαναθυμίζει κάποτε μιά ξεχασμένη τους ἔννοια ἢ καί τίς «καθαρίζει» ἀπό ἐντελῶς ἐπίπλαστες καί γιά τοῦτο ξένες πρὸς τήν πραγματική τους ὑφή ἀποχρώσεις πού τείνουν νά πάρουν σέ μιά συγκεκριμένη ἐποχή. Ἔτσι μιά λέξη μπορεῖ στήν καθημερινή της τετριμμένη χρήση νά ἔχει πάρει μιά ἀπόλυτα ἀρνητική σημασία. Κι ὅμως, ἂν καλοκοιτάξει κανεῖς τὰ πράγματα στό δάθος τους, ἂν σκεφτεῖ γιά λίγο μιά τέτοια λέξη πέρα ἀπό τήν πρώτη πρόχειρη καί τυπική ἐπαφή μαζί της, μπορεῖ ν' ἀνακαλύψει ὅτι στήν πραγματικότητα θά μπορούσε νά εἶχε ἀκόμα καί τήν ἐντελῶς ἀντίθετη ἀπό τή συνήθισμένη της σημασία: ἕνα θετικό, δηλαδή, περιεχόμενο. Ὅμως, συνήθως, δέν ἀντιλαμβάνεται κανεῖς εὐκόλα πόσες τέτοιες, «ἐκφυλισμένες» θά ἔλεγα λέξεις κυκλοφοροῦν ἄνετα στήν καθημερινή μας ζωή, στόν καθημερινό μας λόγο, χωρίς νά μᾶς ἐνοχλοῦν καθόλου, ὥσπου ἐρχεται ξαφνικά ἕνας ποιητής καί μ' ἕνα καλό ποίημα, ἢ μιά σειρά ἀπό ποιήματα, ἐπιβάλλει μιά χρήση τῆς λέξης αὐτῆς ἐντελῶς ἀντίθετη ἀπό τήν καθημερινή, δίνοντάς της ἕνα καινούριο νόημα (πού συνήθως βέβαια τό εἶχε ἡ λέξη παλαιότερα, ἀλλά τό ἔχασε μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου —κυρίως μέ τήν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν συνθηκῶν, γιὰ τὴν «ἱστορία» τῶν λέξεων εἶναι ἀπόλυτα ἐξαρτημένη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ χρόνου καί τῶν ἀνθρώπων πού τίς χρησιμοποιοῦν γιά νά ἐπικοινωνήσουν μεταξύ τους).

Τό φαινόμενο αὐτό, πού ἀπλουστεύοντας κατά πολύ τό περιέγραψα ἔτσι σχηματικά, ἄς μὴ θεωρηθεῖ πὼς εἶναι μιά εὐκόλη ἢ ἀπλή διαδικασία. Θέλω νά πῶ πὼς πρόκειται γιά μιά λειτουργία τῆς ποίησης πού δέν μπορεῖ ν' ἀποκοπεί ἀπὸ τίς ἄλλες καί νά τεθεῖ ἔτσι ἀπὸ μόνη της σέ ἐφαρμογή· τό ἀποτέλεσμα θά ἦταν ἀστεῖο. Ἀντίθετα, τίς προϋποθέτει. Ἡ δουλειά τοῦ ποιητῆ θά γίνει βέβαια τελικά μέ τίς λέξεις. Ἀπ' ὅπου κι ἂν ξεκινήσει, ἐκεῖ θά καταλήξει. Ὅμως ἔχει βαρύνουσα σημασία τό ὅ,τι, γιά νά φτάσει στή φάση ὅπου θά προσπαθήσει νά θέσει σέ «ποιητική» λειτουργία τίς λέξεις (ὅπου θά τίς «ἐνοχλήσει», ὅπως προτιμᾷ νά λέει ὁ Μόντης), πρέπει νά προηγηθοῦν μερικά ἄλλα πράγματα (π.χ. ἐμπειρίες ἀπὸ τήν οὐσιαστική τριθῆ μέ τή λογοτεχνική παράδοση, ἐμπειρίες ἀπὸ τήν οὐσιαστική σχέση μέ τή ζωή), πρέπει νά περάσει ἀπὸ μιά κλίμακα καταστάσεων τέτοια πού νά

τοῦ ἐξασφαλίζει τὴ δυνατότητα νά ἐκφράσει κάτι τό οὐσιαστικό. Διαφορετικά, ὅ,τι καί νά δώσει θάνα «κούφια» λόγια.

ΠΡΟΣ ΠΟΙΗΤΗΝ

Δέν εἶχες τίποτα νά πῆς, κύριε.
Γιὰ τὴν ἠνώχλησες τίς λέξεις,
γιὰ τὴν ἠνώχλησες;

(28)

Θά πρέπει δηλαδή ὁ ποιητής (ἀφοῦ αὐτός εἶναι καί ὁ ἐνδεδειγμένος) ν' ἀσκηθεῖ πολύ μέ τὴ γλώσσα (τὴ λογοτεχνικά ἀπονημειωμένη, ἀλλά καί αὐτὴ πού μιλοῦν οἱ καθημερινοὶ ἄνθρωποι γύρω του), νά δουλέψει μαζί της ἐξαντλητικά, σέ τέτοιο βαθμὸ πού νά γίνει πραγματικός ἀφέντης της (νά τὴν «κυριέψει» ὅπως θά ἔλεγε ὁ Σολωμός). Αὐτὴ τὴ λειτουργία θά τὴν ὀνόμαζα: λειτουργία τῆς πλήρους καί σωστῆς ἀφομοίωσης τῆς γλωσσικῆς καί λογοτεχνικῆς παράδοσης, καθὼς καί τῆς οὐσιαστικῆς σχέσης καί ἐπαφῆς μέ τὴ ζωντανή γλώσσα. Ἀλλά, ταυτόχρονα, θά πρέπει νά ἐπιτευχθεῖ κατὰ τὴν ποιητικὴν πράξη, μιά ἀφάνταστα μεγάλη ἀπόσταση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο πού γράφει καί τὰ γραφτά του. Θέλω νά πῶ πὼς στίς καλές ὥρες τῆς ποίησης συμβαίνει ἡ συσώρευση ἐμπειριῶν (πραγματικῶν καί λογοτεχνικῶν) στό μυαλό τοῦ πραγματικά προικισμένου ποιητῆ νά εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἀπὸ ὅ,τι καί ὁ ἴδιος μπορεῖ νά ὑποψιαστεῖ. Ἔτσι κερδίζεται τελικά ἡ σωστὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα σ' αὐτὰ πού μπορεῖ νά ἀντιλαμβάνεται ὁ ποιητής κατὰ τὴν ποιητικὴν πράξη (ἢ κάποτε καί ἀργότερα) καί σ' αὐτὰ πού δείχνει ἢ ἔχει τίς δυνατότητες νά δείξει στό μέλλον τό ἴδιο τό κείμενο. Γι αὐτό ἐξἄλλου συνήθισαμε νά μιλοῦμε (λανθασμένα ἢ σωστά δέν ξέρω) γιά ποιητικὴ ἐμπνευση.

Δέν ξέρω, κάποιος ἄλλος τὰ ἔγραφε κρυφὰ τὴ
νύχτα.

(71)

Τὴν παρέκδραση αὐτὴ δέν τὴν ἔκανα χωρίς λόγο. Πιστεύω πὼς μπορῶ νά ὑποστηρίξω ὅτι τό ἔργο τοῦ Μόντης συγκεντρώνει ὅλα αὐτὰ πού ἀνάφερα πῶς πάνω κι ἔτσι πρέπει νά τύχει μεγαλύτερης προσοχῆς καί πῶς προσεχτικῆς μελέτης ἀπ' ὅ,τι ἐγινε ὡς τώρα. Πράγματι, ἐκεῖνο πού εὐκόλα διαπιστώνει κανεῖς, ἀκόμα καί στήν πρώτη ἐπαφή μαζί του, εἶναι αὐτὴ ἡ διπλὴ βάση πάνω στήν ὁποία πατὰ γερά καί στερεῶνεται αὐτό τό ἔργο: πλούσιο καί πολυδιάστατο ἐμπειρικό ὕλικό (οἱ τίτλοι τῶν ἐνοτήτων τῆς ἀνθολόγησής δίνουν μιά πρώτη εἰκόνα του). Ἐνσυνείδητη προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς γλώσσας καί τῆς ἐκφρασης. Ἔτσι, ὁ ποιητής αὐτός, κατορθώνει καί δημιουργεῖ μιά δική του ποιητικὴ προσωπικότητα μέ πλατιεῖς φιλοδοξίες, πού νομίζω πὼς τίς πετυχαίνει μιά πού κατορθώνει καί φέρνει ἕνα «καινούριο ἄερα», καί προσθέτει ἔτσι κάτι στήν παράδοση τῆς γλώσσας καί τῆς λογοτεχνίας μας, ἐνῶ παράλληλα

κατορθώνει νά κλείσει μέσα στό ἔργο του τίς ἔμπειριες, ἀγωνίες καί λογῆς ἔγνοιες – τίς στενά προσωπικές του, ἀλλά καί αὐτές τοῦ τύπου του.

Μιά συστηματική μελέτη τοῦ ἔργου του ἀπό τήν ἀποψη τῆς γλώσσας καί τῶν ἐκφραστικῶν τοῦ τρόπου θά μᾶς φανερώσει ἐνδιαφέροντα πράγματα:

α) Θά μπορούσε νά καταμετρήσει κανεῖς πόσες λέξεις καί μέ ποιό τρόπο *ἀνανεώνονται* μέσα στό ποιητικό ἔργο τοῦ Μόντη. Θά μπορούσα π.χ. νά σημειώσω πρόχειρα πώς λέξεις ὅπως «ἐχτίθεται», «ἀνωριμότητα», «ἀφέλεια», «ἀπελπισία», ἔχουν μέσα στό ἔργο τοῦ Μόντη θετική σημασία, τήν ἀντίθετη δηλαδή ἀπό τήν καθημερινή τους. Νομίζω πώς ἀξίζει τόν κόπο νά ἐξετάσει κανεῖς γιά ποιό λόγο συμβαίνει αὐτό.

β) Θά μπορούσε, ἐπίσης, νά ἐξετάσει κανεῖς πόσες ἀπό τίς λέξεις πού στήν καθημερινή μας ἐπικοινωνία περιορίζονται σ' ἕνα τυπικό ἐπιφανειακό ρόλο, κρατώντας φιλόργυρα κρυμμένη τήν συνταρακτική κάποτε «οὐσία» τους, βρῖσκουν μέσα στό ἔργο τοῦ Μόντη τήν ἀληθινή τους ὑπόσταση. Θά μπορούσα νά φέρω γιά παράδειγμα πώς ἀκόμα καί λέξεις πού τίς γνωρίσαμε σάν ψυχρούς *γραμματικούς ὄρους* καί ἀπόκτησαν ἔτσι μιάν ἐντελῶς τυπική συμπεριφορά πού μᾶς ἀποπροσανατολίζει ἐντελῶς ἀπό τήν οὐσιαστική σχέση τους μέ τήν πραγματική ζωή μας, βρῖσκουν μέσα στό ποιητικό ἔργο τοῦ Μόντη κάτι ἀπό τήν ἀληθινή τους οὐσία:

*Μᾶς δίδαξε καμιά φορά ἡ γραμματική
πότε τό «καί» δέν εἶναι «καί»;*
(25)

*Φτιάξαμε τά ρήματα ν' ἀρχίζουν μέ τό πρώτο
πρόσωπο,
φτιάξαμε τίς γραμματικές ν' ἀρχίζουν μέ τίς
προσωπικές ἀντωννίμες.*
(33)

*Δέν κατανοήσαμε τί ἦταν οἱ ἀναδιπλασιασμοί
στούς παθητικούς παρακειμένους
καί τούς καταργήσαμε ἐλαφρά τῆ καρδιά.*
(35)

*Ἄν ξέραμε πόσοι μειδιοῦν στίς κτητικές μας
ἀντωννίμες,
ἂν ξέραμε πόσοι μειδιοῦν στούς ἰσχυρισμούς
τῶν προσωπικῶν.*
(41)

*Ποῦ βρήκαμε αὐτό τό «ἀνώτεροι ἄνθρωποι»,
πού βρήκαμε αὐτό τό ἄνευ θετικοῦ βαθμοῦ
ἐπίθετο;*
(105)

γ) Κάτι ἐπίσης πού νομίζω πώς θά μπορούσε νά βοηθήσει στή μελέτη τῆς ποιητικῆς ἐκφρασης τοῦ Μόντη θά ἦταν μιὰ λεπτομερῆς ἐξέταση τῶν *σύνθετων λέξεων* πού ἀπαντοῦν στό ἔργο του – ἰδιαίτερα πώς ἐπιτελοῦν μιάν ἰδιαίτερη λειτουργία στή γλώσσα τοῦ Μόντη. Ἐξάλλου ὁ ἴδιος ὁ ποιητής ὑπαινίσσεται πώς κάτι ἰδιαίτερο συμβαίνει μέ τά σύνθετα ρήματα στή ζωή μας.

*Ἀρχίσαμε νά συγχύζουμε τά σύνθετα ρήματα,
ἀρχίσαμε νά συγχύζουμε τήν ἀλλοίωση
πού προκαλοῦν οἱ προθέσεις.*
(23)

Δυστυχῶς δέν ἔχω περιθώρια σ' αὐτό τό σημείωμα (χρειάζεται ἐξάλλου ξεχωριστή μελέτη) νά ἐπεκταθῶ περισσότερο πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Εἶμαι βέβαιος ὅμως πώς οἱ λέξεις «συγχύζουμε» καί «ἀλλοίωση» τῆς προηγουμένης *Στιγμῆς* πού παρήθεσα, δείχνουν τό ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ ποιητῆ σχετικά μέ τήν τύχη καί τήν δραστικότητα τῶν λέξεων. Ἄν μάλιστα ἕνας σοβαρός λόγος γιά τή «σύγχυση» εἶναι συχνά ἡ σύγχυση τῆς «ἀλλοίωσης» πού δημιουργεῖται ἀπό τήν ποικιλία τῶν προθέσεων πού μπορεῖ νά δεχτεῖ ἕνα ρῆμα σάν πρῶτο συνθετικό του (π.χ. βάλλω, ἀποβάλλω, διαβάλλω, ἐπιβάλλω, καταβάλλω, ὑποβάλλω, κ.ο.κ.) τότε δέν εἶναι χωρίς σημασία πού ὁ Μόντης ἐπιμένει τόσο πολύ στήν συστηματική, ἀλλά προσεκτική χρήση τῶν σύνθετων ρημάτων μέ προθέσεις (κάποτε μάλιστα δημιουργεῖ καί μερικά δικά του): π.χ. *πρωτοαγαπῶ, πρωτοκατηφορίζω, συννασύρω, ὑποκοιμοῦμαι, ὑποξυπῶ, ὑποσκέφτομαι, κτλ.*

Τελειώνω τίς σημερινές μου σημειώσεις γιά τό ποιητικό ἔργο τοῦ Κώστα Μόντη, ἔχοντας πλήρη συναίσθηση ὅτι ἡ ἐργασία αὐτή ἀποτελέσε περισσότερο (γιά μένα) ἀνιχνευτική ἀπόπειρα, ἰδιαίτερα μέ τίς ἐπιλογικές της προτάσεις, καθὼς ἡ προσοχή συγκεντρώθηκε στό νά κατατεθοῦν κάποιοι γενικότεροι προβληματισμοί.

Μένει λοιπόν ἀνοιχτός λογαριασμός ἡ συστηματική ἐπιστροφή στό ἔργο τοῦ κύριου «τεχνίτη τοῦ ἁρμονικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος», κατά τό δίκαιο λόγο τοῦ καθ. Γ. Π. Σαββίδη, «μέ ταπεινοφροσύνη καί ἐπιμονή ἀδευτέρωτη ἐμπλούτισε τήν ἑλληνική λογοτεχνία μέ τό ἀπόσταγμα τῆς πείρας πολυκύμαντης ζωῆς καί ἔθνικων ἀγῶνων, μέ προσωπικότητας τόνους σχεδόν ἀφατῆς εὐαισθησίας εἴτε βελονοθεραπευτικῆς εἰρωνείας, καί μέ ὀργανικά νεότερικες μορφές»¹⁷.

17. Βλ. Γ. Π. Σαββίδη, ὁ.π., σ. 197.

‘Η κριτική καί ὁ Μίλτος Σαχτούρης

‘Ενας «περίπατος» ἀπ’ ἀφορμή τήν «Εἰσαγωγή
στήν ποιητική τοῦ Μίλτου Σαχτούρη»
τοῦ Γιάννη Δάλλα

τοῦ Χρήστου Μπράβου

‘Ο Μίλτος Σαχτούρης ἀνήκει σέ μιά, λίγο ὡς πολύ, «μυθική» ποιητική γενιά – αὐτήν πού ἐκθράσθηκε ἀπ’ τόν κρατήρα τῆς κατοχῆς καί τοῦ ἐμφύλιου κι ἐκφράστηκε καταγράφοντας τόν ἐφιάλτη τους. Κι ἂν στό ἔργο τῶν περισσότερων ἐκπροσώπων τῆς διακρίνουμε τό πρόσωπο τῆς Ἱστορίας, στήν ποίηση τοῦ Μ. Σαχτούρη μόνο νά τό ἀνακαλύψουμε μπορούμε. Τό αἴτιο ὑπερκαλύπτεται ἀπ’ τό αἰτιατό, πού δέν εἶναι παρά ἡ προβολή (στή γεωμετρική τῆς ἔννοια) τῆς βιωματικῆς ἐμπειρίας στήν εὐαισθησία τοῦ ποιητῆ. ‘Η ἀντίδραση ‘Ατομο+’Εποχή, μέ καταλύτη τόν ψυχισμό τοῦ Σαχτούρη, ὠθεῖ τό προϊόν τῆς στήν πιά ἀπροσδόκητη ἐκδοχή του: Δέν εἶναι αὐτός ὁ πραγματικός κόσμος. ‘Εδῶ ἔχει, πιστεύω, τήν ἀφετηρία του τό ποιητικό παράλογο τοῦ Μίλτου Σαχτούρη· πού, ὠστόσο, ἀποκτᾶ τούς λογικούς του ἄρμους, ἂν ψηλαφήσουμε τίς δομικές προδιαγραφές του:

‘Ο ποιητής ἀπορροθμίζει τή γλωσσική μας τάξη κι ἐπιβάλλει ἕνα καινούριο «ἀλφαθητάρι» ἀπό περιγράμματα λέξεων καί γόμωση ἕνα νέο, ἰδιογραμματικό κάποτε, φορτίο – πού ἀχρηστεύει τά λεξικά καί τίς ἐμπειρίες μας. Γιά νά μπείς στήν ποιητική περιοχή του, χρειάζεται νά ἐπαναβαφτιστεῖς στή βρεφική σου παρθενικότητα καί ν’ ἀρθρώσεις τόν κόσμο σέ λόγο ἀπαρχῆς. Κόσμο πού ἡ δημιουργία του δέν καλύπτεται ἀπό Φυσικές ἢ μεταφυσικές δοξασίες. ‘Ο Σαχτούρης προβάλλει τή δική του «κακή εἰκόνα» μιάς τερατογονικῆς ἀφετηρίας¹: Τήν ἀναγκαῖα (καί ἱκανή) συνθήκη γιά νά δειχτεῖ, πᾶς ὁ ἀσυνήθιστος, τό λιγότερο, μηχανισμός πού κινεῖ τά στοιχεῖα τῆς ποίησής του ἀποτελεῖ συνέπεια πρὸς τούς ὄρους τῆς δημιουργίας τους – καί συνέχειά τους.

Τραγικός προφήτης ὁ Μ. Σαχτούρης, ντυμένος τή φρίκη τῶν καιρῶν, κρατᾶ τούς σπάγγους μιάς σύγχρονης «Ἀποκάλυψης» καί τροχιοδρομεῖ τά ἔμβια, καί μή, τῆς βιογεωγραφίας του πάνω σέ κώδικες συμπεριφορᾶς πού ἀνατρέπουν τίς θεσμοθετημένες προκατασκευές ἡθους.

Αὐτό τό αὐτόνομο ποιητικό σύμπαν, πού δέν προσφέρει καταφύγιο σέ ὠραιοποιήσεις κανενός εἶδους, εἶναι ὁ πραγματικός, ὁ «ἄλλος κόσμος»² τοῦ Μίλτου Σαχτούρη. Πλιθιά κι ἀσθέστης του: ‘Η λησμονημένη 1945, Παραλογαῖς 1948, Μέ τό πρόσωπο στόν τοῖχο 1952, ‘Οταν σᾶς μιλῶ 1956, Τά φάσματα ἢ ἡ Χαρά στόν ἄλλο δρόμο 1958, ‘Ο περίπατος 1960, Τά σίγματα 1962, Σφραγίδα ἢ ‘Η ὄγδοη σελήνη 1964, Τό σκεῦος 1971³, Χρωμοτραύματα 1980.

1981: ‘Ο Σαχτούρης λογίζεται, ἀπ’ τούς μανιακούς τῆς ἱεράρχησης, ἀνάμεσα στούς Πρώτους τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιάς καί τό «σπέρμα» του εἶναι ὄρατο

διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ σέ σύγχρονα ποιητικά ἔμβρυα· ποιητικές φωνές, ἂν θέλετε, πού τό πνευματικό μας marketing βάφτισε «ἔγκυρες».

‘Αλλά δέν ἦταν πάντα ἔτσι τά πράγματα. Ταυτόχρονα σχεδόν μέ τή συγκεντρωτική ἐκδοση τῶν ποιημάτων του ὁ Σαχτούρης θά πεῖ (οἱ τονισμοί δικοί μου):

«Μερικούς ἀνθρώπους τούς ἐγγίζει ἡ ποίησή μου κι αὐτό εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογο μέ τή μόρφωσή τους. ‘Ο πρῶτος θαυμαστής μου ἦταν ἕνας τσαγγάρης στό Μαρούσι, ὁ ὁποῖος εἶχε γνώσεις τετάρτης Δημοτικῆς. Φαίνεται ὅτι συγγενεύω μέ ὀρισμένους ἀνθρώπους. Αὐτό ὅμως εἶναι ἕνα μικρόβιο πού μεταδίδεται, γιατί τώρα ὄλο καί περισσότεροι θγαίνουν. Μέχρι πού δυσπιστῶ καί διερωτῶμαι: Καταλαβαίνουν τήν ποίησή μου ἢ ἀρχίζει καί γίνεται μόδα ὁ Σαχτούρης; ‘Εχω κουρασθεῖ. Καλύτερα ἢ ἀναγνώριση νά ἔρθει ὅταν εἶσαι νέος ἢ μετά τό θάνατό σου». (Συνέντευξη στήν Καθημερινή, 15-1-78).

Δέν ξέρω ἂν «ὁ τετάρτης Δημοτικῆς τσαγγάρης ἀπ’ τό Μαρούσι» εἶναι ὑπαρκτό πρόσωπο. ‘Αλλά, ἐφευρημένος ἔστω θετικός πόλος, ὑπο-σημαίνει τόν ἀρνητικό ἀντίποδά του, πού ἀποφεύγει νά ὀνομάσει ὁ ποιητής: Τούς ταγούς πού «ὑψηλά τριγύρω του ἔκτισαν τείχη».

– Δέ μου ἀρέσεις
δέ μου ἀρέσει – λέγαν ἡ φωνή σου
– Δέ μου ἀρέσουν τ’ ἀγρία ζῶα πού
μπαίνουν θγαίνουν καί οὐρλιάζουν
μέσ’ στό στόμα σου.

(«Τά λόγια», Τό σκεῦος)

‘Ο παραγνωρισμός τοῦ Σαχτούρη δέν ἔμεινε χωρίς συνέπειες: Οἱ νέοι τῆς προηγούμενης δεκαετίας ἀγνοοῦν τήν ὑπαρξή του ἢ κι ὅταν τήν ἀνακαλύπτουν, ἀρκοῦνται σέ ἀνάπηρη γνωριμία μέ τό ἔργο του – κι αὐτή μέσ’ ἀπό διαδικασίες περίπου συνωμοτικῆς. ‘Η Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου μαρτυρεῖ σχετικά: «Τίς ποιητικές συλλογές του ἢ γενιά μου δέν τίς γνώρισε ἀπό τά τυπωμένα βιβλία, ἐξαιρετικά δυσεύρετα μέχρι τή συνολική τους ἐκδοση (Κέδρος 1977), ἀλλά ἀπό χειρόγραφες ἐπιλογές ποιημάτων του πού κυκλοφοροῦσαν ἀπό χέρι σέ χέρι, ἀπόκρημα πολύτιμο» (περ. ‘Η Λέξη, τεῦχος 4, Μάιος 1981).

Στό ἴδιο τεῦχος τῆς Λέξης δημοσιεύεται σύντομη συνομιλία τοῦ Σαχτούρη μέ τούς ἐκδότες τοῦ περιοδικοῦ.

Ὁ ποιητής θά διαγράψει μέ σαφήνεια τό πρόβλημα καί τά δεδομένα του:

«Δέν είναι ἡ πρώτη φορά πού ἕνας ποιητής ἀργησε νά ἐπικοινωνήσει μέ τούς κριτικούς καί μέ τό κοινό. Πολλῶν μάλιστα ποιητῶν ἡ ἐπικοινωνία αὐτή ἐγινε ὅταν δέν θρῖσκονταν πιά στή ζωή. Ἄπ' τήν ἄλλη μεριά, ἐπί πολλά χρόνια τά βιβλία μου δέν ὑπῆρχαν στήν ἀγορά κι ἔτσι ἡ νεότατη γενιά δέν μπορούσε νά βρεῖ τά ποιήματά μου γιά νά διαβάσει».

Ἐδῶ ὁ ἀρνητικός πόλος, πού ἔγραφα παραπάνω, κατονομάζεται: Οἱ κριτικοί ἄπ' τή μιά, πού «ἀργησαν νά ἐπικοινωνήσουν» μέ τή Σαχτούρηκή ποίηση· οἱ ἐκδότες ἄπ' τήν ἄλλη, πού τήν ἀγνόησαν ὡς μή καταναλώσιμο, φαίνεται, προϊόν. Τό ἐμπόριο διέπουν νόμοι πού ἀγνοῦν καί πού, πάντως, ὑποστηρίζουν τό δίπτυχο «κέρδη-ζημιές» (οἱ ἀποκλίσεις ἐπιβεβαιώνουν τόν κανόνα καί ἴσα πού ἐπιβιώνουν σέ σοφίτες – οἰκοί, ἐντούτοις, ἐκδοτικοί!). Περιορίζονται λοιπόν στήν κριτική καί τό διαμετακομιστικό ρόλο της ἀνάμεσα στό δημιουργό καί τόν ἀναγνώστη.

Τά δύο κείμενα πού θά παραθέσω εὐθύς ἀμέσως, ἔχουν διαφορά ἡλικίας 31 ἀκριβῶς χρόνια. Μέ ὄχημα τό ἴδιο ποίημα τοῦ Σαχτούρη, φτάνουν σέ διαμετρικά ἀντίθετες διαπιστώσεις. Τό πρώτο ὑπογράφει ὁ περιάνυμος Ἄλκης Θρύλος· τό δεύτερο μιά ἐκπρόσωπος τῆς νεότατης κριτικῆς γενιάς, ἡ Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου. Τό ποίημα είναι ἄπ' τίς *Παραλογαίς* καί συστεγάζεται μέ ἄλλα πέντε κάτω ἀπό τόν τίτλο «Ἐξι στιγμές»:

Ὁ ζωγράφος ἔχει μέσα στήν καρδιά του
μιά ζωγραφιά
ἔχει μέσα στό κεφάλι του ἕνα μαχαίρι
θέλει νά βγάλει τή ζωγραφιά
θέλει νά βγάλει τό μαχαίρι
νά σκίσει τή ζωγραφιά

Ὁ Α.Θ. χρησιμοποιεῖ τό ποίημα, «στιχούρημα» τό ἀποκαλεῖ, γιά νά δείξει «ἀνάγλυφα, πόσο ἡ δῆθεν αὐτόματη γραφή δέν είναι στήν πραγματικότητα τίποτε ἄλλο παρά ἕνα πολύ θελημένο, πολύ ἐσκεμμένο, καί πολύ εὐκολο κι ἐντελῶς κενό ἀπό νόημα σύμπλεγμα ἀντιθέσεων» (*Ἀγγλοελληνική Ἐπιθεώρηση*, τεύχος 10, Ἀπρίλιος 1950)· ἡ Φ.Α. γιά νά στηρίξει τήν ἀποψη, πῶς «στά ποιήματα τοῦ Μίλτου Σαχτούρη οἱ εἰκόνες διαθέτουν ἕναν ἰδιαίτερο χαρακτήρα καί πιστεύουμε πῶς σ' αὐτόν χρωστούν τήν ἐνταση καί τήν ἀλήθεια τους [...]. Οἱ σχέσεις πού προκύπτουν ἀπό τίς εἰκόνες αὐτές ἀνίσως ἀρχικά μάς ξαφνιάζουν, εὐθύς ἀμέσως πείθουν σάν κάτι τό ἀπολύτως φυσικό, σάν κάτι πού εἶχε λησμονηθεῖ κι ὁ ποιητής τό ἀνέσυρε ἀπό τή λήθη, φανερώνοντάς το στήν ἀλήθεια του» (Λέξη, τ. 4, Μάιος 1981).

Ὁ Α.Θ. είναι 55 χρόνων ὅταν ὑπογράφει τό κείμενό του καί ἀντιμετωπίζει τήν ποίηση περίπου σάν κατάπλασμα: «Νά τραγουδεῖ στό νοῦ καί στήν ψυχή». Γιά τήν Φ.Α., ἀπεναντίας, «βασική προϋπόθεση γιά νά ὑπάρξει ποιητικός χῶρος είναι ἡ ὑπέρβαση κι ἡ ἀνατροπή τῆς γλωσσικῆς σύμβασης, ἡ ἀπαγκίστρωση τῶν λέξεων ἀπό τή χρηστική σημασία τους, ἡ μετάπλάσή τους σέ μορφές πού συνιστοῦν εἰκόνες».

Πρόκειται (κι ὄχι μόνο γιατί τά διαμόρφωσαν κριτήρια ἀπόστασης μισοῦ αἰῶνα) γιά ὀριακά κείμενα: Τό πρώτο σημαδεύει τή γέννηση τῆς ποιητικῆς τοῦ Σαχτούρη· τό δεύτερο τήν ὀλοκλήρωσή της.

Στό μεσοδιάστημα συντελεῖται ἡ μετάβαση τοῦ Σαχτούρη πρὸς ἕνα προσωπικό ποιητικό χῶρο. Χῶρο πού

κατακτᾷ καί περιχαράκωνει. Ἐκεῖ θά στήσει τά παρατηρητήριά του. «Ἄπ' ὅπου, αὐτός ὁ ἀμέτοχος ἀλλά διόλου ἀναχωρητής, οὔτε στιγμὴ δέ στρέφει τά νῦτα καί δέ χάνει ἄπ' τή θέα του τήν ἀγωνία καί τόν γάνα τοῦ δρόμου. Παρά συσπειρωμένος ἐκεῖ, μέ τά μάτια διστοαλμένα καί τή γενική του αἴσθηση ἐκτεταμένη, παγιδεύει, εἰκόνα τήν εἰκόνα, τό κρεοῦργημα τῆς ἐποχῆς» (Γιάννης Δάλλας: *Εἰσαγωγή στήν ποιητική τοῦ Μίλτου Σαχτούρη*, Κείμενα 1979).

Στό ἴδιο διάστημα ἡ ἀδυναμία τῆς κριτικῆς νά ἐπικοινωνήσει μέ τό Σαχτούρηκό ἐργο είναι ἐκδηλῆ. Κρίνοντας τή συλλογή *Μέ τό πρόσωπο στόν τοῖχο* ὁ Αἰμίλιος Χουρμούζιος γράφει μέ περιπαικτική συγκρατάβαση: «Ἐξέρω ὅτι οἱ νέοι μας ποιηταὶ ἀντιμετωπίζουν πάντοτε μέ πολλήν περιφρόνηση τούς ἀνθρώπους πού τούς λένε μέ εὐλικρίνεια ὅτι δέν συγκινοῦνται ἀπό... «τούς σπάγγους – φέρ' εἰπεῖν – πού διασχίζουν τό δωμάτιο ἄπ' ὅλες τίς πλευρές καί πού σπρώχνουν τά σώματα στόν ἔρωτα». Αὐτά τά πράγματα τά πιστεύουν ὡς εὐρήματα γνησίως ποιητικά» (*Νέα Ἑστία*, τ. 613, 15.1.1953). Τό ποιητικό σπάραγμα πού παραθέτει, ἀποκολλήθηκε ἄπ' τή «Σκηνή». Γιά ὅποιον θυμάται ἡ διαβάσει τούς στίχους της, ἡ ἀποστροφή τοῦ Χουρμούζιου φανερώνει τή σύγχυση τῶν ἄμα βρέθηκε στήν «ἐπικίνδυνη» σφαῖρα τοῦ ποιήματος. Ὅπου, κάτω ἀπό ἐφιαλτικούς γιά ἐρωτική στέγη ὄρους, τελετουργοῦν ἐρωτικά χάρτινες φιγοῦρες, πού κινεῖ κάποιο ἀόρατο χέρι. Κάποιοι ἄπ' ἔξω (κυνηγεμένοι; πεινασμένοι;) γδέρνουν τήν πόρτα γυρεύοντας, θαρρεῖς, καταφύγιο.

Ἄπ' τήν ἄλλη μεριά, ἡ ματιά τοῦ Ἀλέξη Ἀργυρίου φαίνεται πῶς διακρίνει τό πέλμα τῶν καιρῶν στό σῶμα τῆς ἴδιας ποιητικῆς συλλογῆς. Θελῶναι, ὡστόσο, τήν εἰκόνα τοῦ βιβλίου, ἀποδίδοντάς του (τονίζει ὁ ὑπογράφόμενος) «ἐρήμην ἰσως τοῦ ποιητῆ, προθέσεις» (*Ἀγλοελληνική Ἐπιθεώρηση*, τ. 7, Χειμῶνας 1954-55). Ὁ ἴδιος διαταγμός τόν κάνει νά δεῖ στόν τίτλο τῆς συλλογῆς τό καδράρισμα μιάς στάσης ἀποφυγῆς τῆς πραγματικότητος ἀπό μέρος τοῦ Σαχτούρη. «Μέ τό πρόσωπο στόν τοῖχο – γιά νά μή θλέπει» θά διασαφηνίσει, εἰσηγούμενος γιά τό ἐργο τοῦ Μ.Σ. στό καλλιτεχνικό-Πνευματικό Κέντρο ὉΡΑ (8. 3. 1977).

Ἐκῶν τυφλός ὁ Σαχτούρης, λοιπόν; Ἡ θεώρηση αὐτή, παγιωμένη καί ὡς θεωρία, ἀπολεπίζει τήν ποίησή του ἄπ' τ' ἀντικρίσματά της στήν ἱστορική πραγματικότητα – μιά κι ὁ Σαχτούρης τῆς ἔχει, τάχα, γυρίσει τήν πλάτη καί δέ συγκρούεται μετωπικά μέ τά δρώμενά της. Τοῦ Ἀνδρέα Καραντάνη καμιά δέν τού περισσεύει ἀμβολία γι' αὐτό: «Τόν ἔχει πλάσει ὁ Σαχτούρης τόν κόσμο του μέ καιρό καί μέ ποιητικό αἷμα, μέ πίστη καί μέ ἀφέλεια, μέ ὠραία ἀγνοία τῆς πραγματικότητος καί βαθύτερη γνώση τοῦ μυστικοῦ της [...] μέ λέξεις φειδωλωμένες μά λαγαρές, πού πέφτουν μιά-μιά στό χαρτί σάν πλατιές κόκκινες σταλαγματιές ἀπό σκοτωμένα κόκκινα λουλούδια» (*Καθημερινή*, 8.11.1962).

Κι ἡ κάτασπρη κοπέλα μέσα στά γαρύφαλα
συνάζει στάλα-στάλα τό αἷμα
ἀπ' ὅλες τίς σημαίες πού πονέσανε
(«Ἡ πληγωμένη ἄνοιξη», *Παραλογαίς*)

Ἐξι χρόνια νωρίτερα ὁ Καραντάνης, ἐπισκοπώντας τή συλλογή τοῦ Σαχτούρη ὅταν σᾶς μιλῶ, θά γράψει: «Ἐνα ἄλλο ποίημα πῶς χαρακτηριστικό τῆς νεότροπης συμβολιστικῆς τεχνοτροπίας τοῦ Σ. είναι «Τό περιστέρι». Μιά θαμπή ἱστορία κι αὐτό. Ἀνθρωποὶ μέ σαδιά ἀναμμένα, παιδιά μέ σημαίες κάτω ἀπό τίς δενδροστοιχίες, περιμένουν νά περάσει τό περιστέρι. Μά ἡ νύχτα πέφτει, τό περιστέρι δέ φαίνεται, βρέχει. Καί τότε τό περιστέρι, τό σύμβολο αὐτό τῆς ἀγνότητος καί τῆς ἀσπρης ὁμορ-

καί γράμματα γνωρίζω

φιάς, τής παρθενιάς τής ζωής, άκούστηκε νά ούρλιάζει μέσα στή νύχτα, δείχνοντας τ' άγρια δόντια του. Αυτό τό περιστέρι τό μεταμορφωμένο σέ τέρας, είναι τό πικρό σύμβολο τής ήθικής καί πνευματικής παραμόρφωσης τών μοντέρνων ετούτων καιρών» (Νέα Έστία, τ. 670, 1.4.1956).

Έδώ τό (άναμενόμενο) περιστέρι, ένα μοναδικής καθαρότητας σύμβολο (οί δάσκαλοί μου μ' έμαθαν νά τό ταυτίζω πρωταρχικά μέ τήν ειρήνη*) ύποβάλλεται σέ άφρόλουτρο, γιά νά μή θυμίζει σέ τίποτα τό ιδεατό σύστοιχό του. Κι όλόκληρο τό ποίημα βαφτίζεται «θαμπή ιστορία».

Έχω τή γνώμη, πώς (μεταστοιχειωμένος ποιητικά - όχι φωτογραφισμένος άρα) βοά εδώ ό Ιστορικός χρόνος πού τό βλάστησε, συμπυκνωμένος συγκλονιστικά στή μεταιχμιακή ώρα του. Τότε πού ό ένας δείχτης του ρολογιού άκουμπά στό προσδοκώμενο (1945) κι ό άλλος τρέχει - ώσπου σκοντάφτει στή θρυαλίδα (1946). Συγχαρηστε μου τήν άδυναμία μπρός στον πειρασμό νά θυμίσω τό ποίημα - 'Υπάρχει θράση, άς μή λείψει τό σίερο:

ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ

Άπό δώ θά περνούσε τό περιστέρι
είχαν ανάψει δαδιά γύρω στους δρόμους
άλλοι άνθρωποι φυλάγαν στίς δενδροστοιχίες
παιδιά κρατούσαν σά χέρια σημαιούλες
περνούσαν οι ώρες κι άρχισε νά βρέχει
έπειτα σκοτεινίασε όλες ό ούρανός
μιά άστραπή ψιθύρισε κάτι φοβισμένα
καί άνοιξε ή κραυγή στό στόμα του ανθρώπου

τότε τό άσπρο περιστέρι μ' άγρια δόντια
σά σκύλος ούρλιαξε μέσα στή νύχτα.

Άπ' άλλο άνάχωμα, ή ποιητική του Σαχτούρη θά σημανθεί ως ροπή, έξαργυρωτική τύψεων, μιάς έμφορτης συνείδησης. Ό χορός καλά κρατεί καί τόν σέρνει αυτή τή φορά ό Τάκης Σινόπουλος. Νά ή διάγνωσή του: «Μέσα από λέξεις καί εικόνες, πού από φορείς έννοιών γίνονται ένιοτε στίγματα άποκαλυπτικά πτυχώσεων καί ταραχών τής ύπαρξης, μέσα από συνεχείς μετατοπίσεις άνάμεσα ούρανού καί κόλασης, τό τελικό διάγραμμα του Σαχτούρη νομίζω πώς είναι τούτο: Παράπτωμα-αίσθημα ένοχής-άγχος-άπομόνωση-αίτημα αυτοτιμωρίας-έξαγορά. 'Η έξαγορά δέν ήρθε ακόμα. 'Ισως μπορεί νά συντελείται άθόρυβα στό βάθος, ίσως κάποτε ξαφνικά καταλήξει στήν αυτοκαταστροφή. Τή σιωπή π.χ.» (Περ. Έποχές, τ. 64, Άπρίλης 1965).

...καί σύ μου είπες φέματα
στον τόπο αυτό του κόκκινου γελαστού
κρανίου μέ ξεγέλασε

γι' αυτό κι έγώ σέ γέλασα
καί μέ πιστέψατε

κατάρα μέ τίς έφτά σκιές

πάντα θά γράφω ποιήματα

(«Τά γράμματα» - Χρωμοτραύματα)

Καί βέβαια, στήν ποίηση του Σαχτούρη ύπάρχουν στοιχεία πού άνάγονται σέ χώρους καθαρά ιδιωτικούς. Θυμίζοντας εκείνο τό ένα κλειστό δωμάτιο του πύργου τών παραμυθιών πού φυλάει καλά τό μυστικό του. Μόνο πού στήν έρμηνευτική πρόταση του Σινόπουλου ή ύπαρξή του άποκτά διαστάσεις όριακές: 'Η μονάδα άνάγεται σέ όλο κι ό Σαχτούρης μετονομάζεται - σέ

'Αδάμ, Δαυίδ ή Σαούλ, δέν έχει σημασία. Θυμηθείτε ένα προγενέστερο ποιητικό δράμα του Μ.Σ. ('Η μεταμόρφωση - Μέ τό πρόσωπο στον τοίχο) κατοικία του διδύμου «άθώος-παγώνι». 'Ο άθώος καί τό παγώνι. 'Ο ποιητής; τάχα, κι ό κριτικός του;

Άς άκουστεί εδώ ό καιρίος λόγος του Γιάννη Δάλλα, πού ύποκίνησε αυτή μου τήν περιδιάβαση σέ κείμενα, παραμορφωτικά κατά τή γνώμη μου, τής ποιητικής δψης καί κάτοψης του Σαχτούρη: «'Ο Σαχτούρης τονίστηκε καταχρηστικά πώς είναι ποιητής ύπαρξιακής άγωνίας καί ύπερρεαλιστικής γραφής. Καί οι δύο ισχυρισμοί χρειάζονται ριζική επανεξέταση: Γιατί ό ύπερτονισμός τους αυτός έγινε καί γιά νά άποκλειστεί άκριβώς ό άλλος συντελεστής, του κοινωνικού προβληματισμού καί τών ιστορικών προσδιορισμών στήν ποίησή του» (Εισαγωγή στήν ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη). Ν' άποκλειστεί γιατί; Άς μείνει τό έρώτημα μετέωρο.

Μετέωρη καί άσυνεχής έμεινε καί ή πρώτη καθαρή άντιμετώπιση τής Σαχτουρικής ποίησης, από μιά νηφάλια γυναικεία φωνή. Στά 1960 ή Νόρα Άναγνωστάκη πραγματοποιεί τόν πρώτο «περίπατο» διαρκείας στον ποιητικό κόσμο του Μίλτου Σαχτούρη. Μετρά τήν περιεκτικότητά του σέ (μεταποιημένο) Ιστορικό χρόνο καί άποδίδει τόν ποιητή στήν εποχή του, άποκαλύπτοντας τίς σταθερές πού εδραϊώνουν τή συνάρτηση αυτή. «Μελετώντας τήν ποίησή του» θά γράψει «διαπιστώνει κανείς μέ βαθιά ίκανοποίηση, ότι τό μοναχικό άτομο μπορεί νά έχει κοινωνική συνείδηση καί νά τήν προβάλλει, όχι μέ λυσσαλέες κραυγές, αλλά μέ μιάν ύποβλητική σεμνότητα σ' έναν όξύ καί διαθρωτικό τόνο [...]. 'Ο κόσμος του Σαχτούρη φαίνεται κλειστός καί σέ μερικούς, ίσως στενά άτομικός. Κι όμως συνεχώς ύπάρχει μιά εύαισθητη άκοή πού άφουγκράζεται κι ένα μάτι πού βλέπει άγρυπνα ό,τι γίνεται άπ' έξω... [...]. 'Υπάρχει ό άνθρωπος-ποιητής πού θρίσκει σ' ένα κοινό παρανομαστή μ' όλους τους άλλους καί ιστορεί ποιητικά τίς περιπέτειες τής εποχής όπως χαράσσουν τά βαθιά τους ίχνη στήν ψυχή του σύγχρονου ανθρώπου [...] 'Η γενιά μας πρέπει νά ύπερηφανεύεται πού έβγαλε ένα ποιητή σαν τόν Σαχτούρη» (Περ. Κριτική, τ. 10, 'Ιούλιος-Αύγουστος 1960). Τό νήμα, καθώς είδαμε, κόπηκε. 'Η κριτική άγνόησε τή συνάρτηση πού πρότεινε ή Ν.Α. καί προτίμησε δρόμους μάλλον σκοτεινούς.

Τό 1979 είναι σημαδιακή χρονιά. Για τό Σαχτουρικό έργο άπ' τή μιά' γιά τό γόητρο τής μεταπολεμικής κριτικής άπ' τήν άλλη. Έ' άποκατασταθούν καί τά δύο άπ' τόν Γιάννη Δάλλα πού τυπώνει στή «Κείμενα» τή μελέτη του Εισαγωγή στήν ποιητική του Μίλτου Σαχτούρη. Έργο μεγάλης άνάσας ενός μάστορα τής φιλολογικής έρευνας (καί μονάδας διακεκριμένης - μέ τήν άλγεβρική έννοια - τής μεταπολεμικής μας ποίησης) όρίζει μιά καί καλή τίς συντεταγμένες του ποιητή καί του ιδίομορφου κόσμου του.

Ό κότινος θά προσφερθεί στό Δάλλα από ένα συνοδοιπόρο, τόν καθηγητή Δημήτρη Μαρωνίτη, πού τήν ίδια, πάνω κάτω, εποχή έχει καταδυθεί καί μελετά τό ύπόγειο σύστημα του Σαχτουρικού σύμπαντος: σκάθοντας, κατά τή μέθοδό του, καί δοκιμάζοντας τήν άντοχή τών υλικών του.

(Πάντα γυρίζει καί ξαναγυρίζει μέσα μου ό παραλληλισμός τών δυό φιλόλογων-κριτικών μέ πρωταθλητές δρόμων: 'Ο Δάλλας τρέχει στίς μεγάλες άποστάσεις: Μαραθώνιο, άς πούμε. 'Ο Μαρωνίτης στά 100 ή 200 μέτρα. Δρομέας άντοχής ό ένας, ταχύτητας ό άλλος. Ζήτημα, καθαρά, ιδιοσυγκρασίας. Μέ τήν άπαραίτητη σημείωση, πώς οι άντιστοιχήσεις άφορούν στίς έπίδοσεις τους τίς σχετικές μέ τό έργο του Μίλτου Σαχτούρη). Γράφει, λοιπόν, ό Δ.Ν. Μαρωνίτης - δίνοντας μάθημα

ήθους στην άγρια πνευματική μας κοινότητα: «'Ασφαλώς ο Δάλλας αφιέρωσε, ανάμεσα σ' άλλους κριτικούς των μεταπολεμικών μας γραμμάτων, τόν μεγαλύτερο και έντατικότερο μόχθο για τήν αποκρυπτογράφηση του ποιητικού κώδικα του Μίλτου Σαχτούρη, μιάς μορφής απ' τίσ πίο σημαντικές και τίσ περισσότερο αίνιγματικές τής νεότερης ποίησής μας. Τόσο οί εύκαιριακές βιβλιοκρισίες όσο και τά δύο δημοσιευμένα κεφάλαια τής μονογραφίας του Δάλλα δείχνουν αναγνωστική έμβριθεια κοπιαστική και φιλόδοξη, και είναι, πιστεύω, θέμα φιλολογικής δικαιοσύνης νά στοιχηθεί όλη ή σχετική βιβλιογραφία στό δικό του άξονα» (έφ. *Τό Βήμα*, 29.7.78).

Ξαναγυρίζω στό βιβλίο του Δάλλα – γιά νά σταθώ μονιμότερα. Είναι μιά όφειλή πού λογαριάζω νά ξεπληρώσω: 'Απ' τή μιά, τό κείμενο πού ύπογράφω στίς δικές του πλάτες στηρίχτηκε απ' τήν άλλη, μου 'δωσε πυξίδα, νά περπατήσω, χωρίς νά χαθώ, στόν ποιητικό κόσμο του Μίλτου Σαχτούρη. Πρόκειται γιά γοητευτική κατασκευή και θιάζομαι νά σημειώσω τήν έντύπωσή μου πώς ή δόμησή του είναι κινηματογραφική. 'Η τεχνική του:

1) Φλάς-μπάκ στό παρελθόν τοή ήρωά του ('Αποφλοιώστε τή λέξη απ' τούς συνειρμούς πού ύποβάλλει τό φορτωμένο ένδοξες μνήμες έπάνωμο «Σαχτούρης»).

2) 'Ο ήρωας ανάμεσα στό πλήθος. 'Ο φακός παρακολουθεί, συσχετίζει και μέ ξαφνικά ζούμ τονίζει τίσ ιδιαίτερότητές του.

3) Γκρό-πλάν. 'Ολη ή όθόνη ένα πρόσωπο. 'Υστερα ή κάμερα πλησιάζει σιγά-σιγά: 'Οχι πιά τό πρόσωπο του ήρωα, μά οί λεπτομέρειές του.

4) Κάποτε ή κάμερα άκίνητη σέ μικρή απόσταση απ' τόν ήρωα, πού συνδιαλέγεται μέ τό χειριστή της. 'Ακούγεται μόνο ή φωνή του ήρωα.

Νά πώς μεταπλάθεται ή τεχνική αυτή σέ (γραπτό) λόγο. 'Η μελέτη του Δάλλα

α) Άνιχνεύει τίσ γενεαλογικές καταβολές και χαράζει τίσ βιαματικές συντεταγμένες του Σαχτούρη δίχως συμβατικούς ώραισμούς.

β) 'Ιχνηλατεί έκτεταμένα τή μεταπολεμική μας ποίηση, γιά νά καταδείξει τά στοιχεία πού διαφορίζουν τόν Σ. απ' τούς όμότεχνους τής έποχής.

γ) Τέμνει κάθετα τό ποιητικό πέτρωμα του Σαχτούρη γιά ν' ανακαλύψει τή διαστρωμάτωσή του και, στή συνέχεια, τή μοριακή σύσταση των φλοιών του.

Σηματοδοτεί τήν ποιητική ένηλικίωση κι ώρίμανση του Μ.Σ. ανατρέποντας τήν αντίληψη τής κριτικής πώς πρόκειται γιά άνεξέλικτη πορεία.

δ) 'Αφήνει ν' άκουστεί, σέ κρίσιμα σταυροδρόμια της ή φωνή του ποιητή, πού μέ όμολογίες κι έξομολογήσεις στηρίζει τίσ έπιλογές του άνιχνευτή-κριτικού.

(Γιά διαρκέστερη στάθμευση σ' αυτούς τούς δείχτες πορείας τής μελέτης του Δάλλα, παραπέμπω στό σημαντικό γιά τήν ένέργειά του κείμενο του Σπύρου Τσακνιά «'Επιστήμη όχι των νεκρών αλλά και των ζωντανών» – περ. *Διαβάζω*, τ. 41, 'Απρίλιος 1981).

Θά σταθώ στην αίχμηρότερη, κατά τή γνώμη μου, «στιγμή» τής μελέτης του Δάλλα: όπου άνιχνεύεται ή φυσιολογία και ή καταγωγή του παράλογου στην ποιητική του Σαχτούρη. 'Απομονώνω τούς άξονές της:

'Αν ό ύπερρεαλισμός και τό θεατρικό παράλογο προϋποθέτουν τή λογική – γιά νά τήν ύπερβούν και νά τήν ύπονομεύσουν, αντίστοιχα – ή ποιητική του Μ.Σ. προηγείται τής λογικής και, πάντως, τήν άγνοεί. Τά πάντα μπορεί νά συμβούν στην ποιητική κοινωνία του, πού έκπορεύεται από προλογικές νοητικές μητρες. Μέ προπάτορες τίσ παραλογές και τά παραμύθια, τά Σαχτούρικό παράλογο διακινεί σά ύπόγεια ρεύματά του τούς σπόνδυλους τής χαρακτηρόλογίας του: Τά άρχέ-

τυπα και τίσ σπαστικές φιγούρες τής ζωής. 'Αγέλαστος ό Σαχτούρης κινεί σπαστικά και τά άρχέτυπα του.

'Ο Δάλλας θά προεκτείνει τή συλλογιστική του ως τήν αντίστροφή της: 'Οχι μετατροπή των ανθρώπων κι άρχετυπικών μορφών σέ άνδρειακα: αλλά ρόλοι ανθρώπων παιγμένοι από κατασκευές παιδικής φαντασίας. 'Ετσι πού ή ποίηση του Σαχτούρη ν' αναβλύζει, θαρρείς, απ' τήν «ιδέα» ενός πραγματικού παιδότοπου έν λειτουργία. «Κι απ' τή σκοπιά αυτή», καταλήγει, «σκοπιά των παιγνιδιών, φωτίζεται πιστότερα ό ποιητικός μηχανισμός του. 'Εξηγείται προπαντός ή άνεξαρτησία των φανταστικών κατασκευών του, από τή συνείδηση: 'Οπως γίνεται κατά τήν τέλεση του παιγνιδιού – και μάλλον με τήν ένπνευση τής άγριας έποχής – μπορεί κι αυτός νά έξαρθώνει, ν' άποκεφαλίζει, νά σκορπά και ν' άνασυγκολλεί τά μέλη, νά γκρεμίζει και ν' άνακατασκευάζει τήν πραγματικότητα [...]. 'Η έννοχή του είναι μεταφυσική έφεύρεση τής κριτικής: κι ή άπαισιοδοξία του, εύκολία αισθηματική τής σημειωματογραφίας. [...]. 'Η παρουσία του στή ρεαλιστική ζωή, τή φρίκη και τή λάσπη των πραγμάτων, είναι δεδομένη. Ξεί όπως αισθάνεται στην φαντασία του και αισθάνεται όπως γράφει στην ζωή».

Βλέπω τό μελλοντικό έρευνητή «παγιδευμένο» στα έρμηνευτικά μοντέλα του Δάλλα: πού μέ όμιλίες και συμπληρωματικές έγγραφές ('Ο *Πολίτης*, τ. 32, 'Ιαν.-Φεβρ. 1980) έπιχματώνει εξακολουθητικά τόν κριτικό του περίβολο.

'Αν, απ' τήν άλλη μεριά, δέν έχουν κλείσει και οί λογαριασμοί πού άνοιξε ό Δημήτρης Μαρωνίτης μέ τό Σαχτούρικό ύπέδαφος, ή παραπληρωματική δράση των δυό φιλόλογων-κριτικών μέλλει νά έπιτελέσει έργο σπάνιο.

'Ας τονιστεί έπιλογικά ή κατορθωμένη αποκατάσταση του Μίλτου Σαχτούρη (προδρομικά απ' τή Νόρα 'Αναγνωστάκη, όριστικά απ' τό Γιάννη Δάλλα και τό Δημήτρη Μαρωνίτη) πού ή μεταπολεμική κριτική έμφάνισε, από άδυναμία ή σκοπιμότητα, ως φυγάδα απ' τήν ιστορική πραγματικότητα και έκπτώτο ενός μεταφυσικού, τάχα, δράματος. 'Η νεότερη αναγνωστική γενιά τούς τό χρωστά.

1. Βλέπε ποίημα «'Η κακή εικόνα» ('Ο *Περίπατος*, 1960).

2. Βλ. ποίημα «'Η άποκρία» (*Μέ τό πρόσωπο στον τοίχο*, 1952).

3. Οί δέκα, απ' τή *Λησμονημένη* ως τό *Σκευος*, ποιητικές συλλογές του Σαχτούρη τυπώθηκαν σ' ένα τόμο απ' τόν Κέδρο και κυκλοφόρησαν στα 1977 κάτω απ' τό γενικό τίτλο *ΠΟΙΗΜΑΤΑ* (1945-1971).

4. Βλ. και Γιάννη Δάλλα «'Αναφορά στίς πρώτες πηγές και στην ποιητική γλώσσα του Μίλτου Σαχτούρη» ('Ο *Πολίτης*, τ. 32, 'Ιαν.-Φεβρ. 1980).

‘Ο ποιητής Δ.Ι. ‘Αντωνίου

του ‘Ιάκωβου Βούρτση

Τό εισαγωγικό αυτό σημείωμα και ή βιβλιογραφία πού ακολουθεί έχουν σκοπό νά τονίσουν ξανά τό σημαντικό ποιητικό έργο του καπετάνιου ‘Αντωνίου πού μένει σίς μέρες μας λησμονημένο.

Γενήθηκε στήν παλιά άποικία τής Πορτογαλίας, τή Μοζαμβίκη, στή Ν.Α. ‘Αφρική, τό 1906. Οί καταβολές του ξεκινούν από τή δωδεκανησιακή Κάσο και όπως φανερώνει ό ίδιος «του δόθηκε νά κινηθεί κληρονομικά στή θάλασσα».¹

Μέ τά ποιήματα πού δημοσιεύει τό Νοέμβρη του 1936 στό περιοδικό *Τά Νέα Γράμματα* καθιερώνεται άμέσως σάν ένας νέος έταίρος του κύκλου. Στο ίδιο τεύχος υπάρχει τό άρθρο του Γ. Σεφέρη «‘Ο θαλάσσιнос φίλος μας»· μιά πρώτη παρουσίαση τής μορφής του ποιητή και των ιδιαίτερων συνθηκών πού επηρεάζουν τή δημιουργία του.

‘Από τότε, ό ‘Αντωνίου θά δημοσιεύει συνέχεια κάθε χρόνο ως τό 1939. Αύτά τά ποιήματα συγκεντρώνονται στό τέλος σε μιά ανεξάρτητη έκδοση. Είναι ή παραγωγή πού καταξιώνει τή γραφή του και εξαντλεί τό ενδιαφέρον των κριτικών. Γιατί άν και συνεχίζει νά δημοσιεύει, μετά τον πόλεμο, σε περιодικά και δύο άλλα ποιητικά σύνολα τυπώνονται σε διδύλο πολύ αργότερα, ολοκληρωμένα (*‘Ινδίες*, τό 1967 και *Χάι-Κάι και Τάνκα* τό 1972) ούσιαστικά άγνοείται.

‘Η δημιουργία του, ωστόσο, έχει συνέπεια και όμοιογένεια. ‘Ενώ επιφανειακά οί τρεις αυτές μεγάλες δημοσιεύσεις μοιάζουν αυτόνομες και άπομακρυνόμενες χρονικά μεταξύ τους, υπάρχει στό βάθος ένας ισχυρός συνδετικός ιστός πού όριζουν: ή θαλασσινή πείρα, ή έμπειρία του έξωτικού και ό καρπός τους, τό καλυμμένο πάθος.

‘Ο προσανατολισμός είναι φανερός από τήν αρχή.

Μέ τά ταξίδια πόσα δέν εξάντλησες

*γυμνώνοντας τήν καρδιά σου.*²

Κυρίαρχο στοιχείο ή θάλασσα ή καλύτερα «ή μοίρα του ανθρώπου πού ταξιδεύει». Πραγματικά ό ‘Αντωνίου, συνεπής ναυτικός, καθώς δουλεύει σκληρά και

μέ στέρηση κοντά τής, δέν τήν ύμνει ποτέ. Τά ποιήματα του είναι πάντοτε ό,τι άπομένει από τήν εξαντλητική έπαφή και τή μακρόχρονη συμβίωση του ανθρώπου μέ τον ώκεανό.

Σιωπηλός, άπέραντος και ό ναυτικός σ’ ένα καταλυτικό άγκάλιασμα μαζί του. ‘Η γεύση του σίδερου και τό δικό του συνεσταλμένο πρόσωπο ή πώς γυμνή ή ψυχή δίπλα στο άτσάλινο σμίξιμο των τροχών τραβάει τό δρόμο τής «τραβερσωμένη».

Σέ τελευταία άφαίρεση: ή καρτερία κι ό καημός, ή μοναξιά ή ή νοσταλγία των ανθρώπων. Κι εκείνο πού μένει πάντοτε: ή «πίκρα των λιμανιών»,³ ή άπώθηση, ή άγρύπνια τής ψυχής. ‘Ομως τίποτ’ άπ’ όλα αυτά δέν θά είχε αξία άν δέν αισθανόταν κανείς σε κάθε λέξη τήν προσπάθεια νά καλύψει ό μέ πείσμα δουλεμένος αυτός στίχος τό έκρηκτικό φορτίο του έσωτερικευμένου πάθους του.

«Γυμνώνοντας τήν καρδιά του» ό ποιητής, άπομένει κι ό λόγος του γυμνός. Λιτός, κυρίαρχος, καιριος κι αύστηρός. ‘Ετσι μ’ όλη τήν έντονη, αλλά στέρεη, λυρική διάθεση, χαρακτηρίστηκε «ό πιο έσωτερικός και ένδοστρεφής»⁴ τής γενιάς του.

‘Η φωνή του ωστόσο είναι εκείνο τό «άσπρο άλογο» πού «στό βάθος κάθε άνθρακωρυχείου υπάρχει πάντα και πού χρέος του καθενός μας είναι νά βρει τό δικό του μέ κάθε τρόπο».⁵

‘Η έπιμονή⁶ πού έδειξε ό ποιητής στή γραφή των *‘Ινδιών* του είναι άποτέλεσμα, κατά τή γνώμη μου, τής συναίσθησης ότι τό μακρύ αυτό ποίημα συμπυκνώνει τό χαρακτήρα τής δημιουργίας του και γιατί παράλληλα μέ άφορμή ένα τυχαίο γεγονός στήγει ανέλπιστά τό δικό του όραμα, άποκαλυπτικό κι έξωτικό, όπου διοχετεύει μέ σοφό τρόπο τό πάθος τής ψυχής του.

«‘Ο τίτλος», σημειώνει ό ίδιος, «δέν θάθελα όπωσδήποτε νά είναι περιοριστικά παραπειστικός, αλλά μόνο προσέγγιση στό σύνθετο κλίμα από όσα έφερα μαζί μου εκεί φτάνοντας και από όσα πήρα φεύγοντας».⁷

Τό κατευθείαν ταξίδι τοῦ «Πηλέα» στήν καρδιά ἑνός κλειστοῦ κόσμου πού λειτουργεῖ τελείως μυστηριακά καταλήγει σέ σύγκρουση, μέ τή μορφή μιᾶς ξέφρενης γιορτῆς τῆς μέθης, πάνω «στόν ὀργιαστικό σέ ρυθμό καί τραγουδία χορῶ τῶν Κούληδων»⁸ ἀπό τή μία, καί ἑνός ἔλλογου ποιήματος ἀπό τήν ἄλλη. Σύγκρουση μέ διπλή μορφή, γιατί κάθε μία εἶναι τρόπος ἀντίδρασης δύο διαφορετικῶν παραδόσεων.

Ἐλλογο τό ποίημα, γιατί αὐτό ἔφερε ὁ Ἄντωνίου, τήν ικανότητα μετάπλασης τῶν βιωμάτων του σέ λόγο «ὀρθό»: ἀλλά μέ «ἔσωτερικό ρυθμό οικονομίας, ἀντίτυπο τοῦ χοροῦ τῶν ἰνδῶν ἐργατῶν»⁹ καί μέ τά χνάρια μιᾶς ὑλικῆς ἐπιβολῆς, πολύχρωμης καί μεθυστικῆς, γιατί αὐτό πήρε: τό δίωμα ἑνός περιγυροῦ, ἐξωτικῶς τόσο στή φύση του ὅσο καί στό ρυθμό.

Καί δέν ἔχω παρὰ νά προσθέσω, μή θρῖσκοντας ἄλλα δικαιότερα, τά λόγια τοῦ Γ. Σαββίδη: «Οἱ Ἰνδίες παραμένουν σταθμός στήν ἐθνική ὁδὸ τῆς ποιήσεώς μας καί στάθμη τῆς ἀκηδίας τῆς κριτικῆς μας».¹⁰

*Διπλώνει φτερά
ὁ ἄγγελος τῆς Σιωπῆς
μπροστά μας πάλι!*¹¹

Τρίτο κατά σειρά ἔργο τυπωμένο τά *Χάι-Κάι καί Τάνκα* κλείνουν μιὰ δουλειά πού ἄρχισε τό 1938 μέ τή δημοσίευση 14 πρώτων «Χάι-Κάι» στή *Νέα Γράμματα*. Καί συνεχίστηκε σιωπηλά ἀπό τότε.¹²

Ἡ ἐπίμονη ἐπεξεργασία τῆς ἔκφρασης ἀπό τόν ποιητή ὥστε ν' ἀποβάλλει κάθε περιττό στοιχείο καί νά σταθεῖ λιτή καί κυρίαρχη, ὑπογραμμίζεται ἐδῶ ὄχι τόσο ἀπό τό χρόνο πού χρειάστηκε ὁ ποιητής ὥσπου νά ὀλοκληρωθοῦν οἱ στίχοι καί ν' ἀποχτήσουν τήν ὀριστική μορφή τους, ὅσο ἀπό τή στενότητα τοῦ εἶδους καί «τοῦτο τό ἀκαριαῖον»,¹³ τή νοηματική συμπύκνωση πού κατά συνέπεια ἀπαιτεῖ.

Οἱ κρυστάλλοι αὐτοί τῆς λυρικότητας δέν εἶναι τυχαῖο πῶς ἔμειναν ἔξωχα πλασμένοι καί ἀπό ἕναν ἄλλο ποιητή πού ἀγωνιοῦσε ὅσο λίγοι γιά τό λόγο, τόν Γ. Σεφέρη. Μαζί καί ὁ Δ. Ι. Ἄντωνίου παραμένουν οἱ δύο μεγάλοι «ἀσκητές» τοῦ εἶδους στόν ἑλληνικό ποιητικό χώρο, καθῶς μέ προσοχή καί τέχνη «βάζουν ἑλληνικό κρασί στή φιαλίδιά» τῆς ἰαπωνικῆς μετρικῆς.¹⁴

Οἱ δημοσιεύσεις τοῦ Ἄντωνίου δέν ὑπῆρξαν οὔτε συνεχεῖς οὔτε ἐκτεταμένες. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ὅτι δέν ἔγραψε πολύ. Κρατάει τά ποιήματα δουλεύοντας πολλές φορές τούς στίχους, θασανίζει τήν ἔκφραση καί διστάζει ἢ σκέπτεται ἐξαντλητικά πρὶν μιλήσει. Εἶναι «ἡ ἀγωνία τοῦ λόγου» πού δοκιμάζεται στή σιωπή του. Ὑπάρχει ἡ ὁμολογία:

*Νά νικήσεις τ' ἀπρό τοῦτο χαρτί τώρα,
κρατώντας στή λόγια πού τό γεμίζουν αὐτήν τήν
ἀνάγκη
τῆ πασμένη στή μισά αἰσθήματα καί στόν καθρέφτη
μιᾶς ἀπόφασης πού ἔγινε θονό ἀσάλευτο στό
δρόμο μας...*¹⁵

Τό ἀποτέλεσμα τόν δικαιώνει. Ὁ Σεφέρης πάλι, σημειώνει: «Ἡ ποιητική φωνή τοῦ Ἄντωνίου εἶναι πλασμένη ἀπό ἀσκησι καί ἀπό στερήσεις. Δέ θά τοῦ βροῦμε πουθενά λέξεις πού δέν ἔχουν σημασία ἢ ἄραος».¹⁶

Ἐξωριστή σημασία, νομίζω, ἔχει μιὰ ἡμερολογιακή καταγραφή τοῦ ἴδιου γιά τή στάση τοῦ ποιητή, σάν πολίτη πιά, μέσα στόν κοινωνικό του περίγυρο καί τήν ἀναγνώριση τῶν «ἐμποδίων» ἐκείνων πού πέρα ἀπ' ὅσα ἀνήκουν βέβαια στή γλώσσα, συναντᾷ ἡ «δύναμη» ἢ ἡ ἐπιθυμία γιά τήν ἔκφραση, τή δημόσια, ἐδῶ, ἔκφραση· γραμμένη σέ φιλική διάθεση:

«Κυριακή 19 Γενάρη 1941... Ὁ Τόνιο χτές βράδυ, φάγαμε μαζί κι ἔπειτα τριγυρίσαμε στόν ὀλοσκοτεινὸν δρόμο, κοιτάζοντας τ' ἀστέρια. Μιλᾷ γιά τή ζωή του στό μικρὸ καραβάκι του. Τόν θρῖσκω καλύτερα παρὰ στόν καιρὸ τῆς εἰρήνης καί τοῦ τό λέω.

— Ἴσως γιατί δέ μοῦ μένει καιρὸς νά μαλῶνω μέ τά ρούχα μου, ψιθυρίζει. Τόν ρωτῶ:

— Τί λές, θά γράψουμε κανένα καλὸ ποίημα, δταν τελειώσει ὁ πόλεμος; Μ' ἀπαντᾷ σά νά κουβεντιάζει μέ τόν ἑαυτό του:

— Ποιὸς ξέρει ἂν αὐτοὶ ἀξίζουν τίποτε».¹⁷

Ἔτσι ἡ βασανιστικὴ σιωπή, ἡ ὀδυνηρὴ μνήμη, ἢ ἀσκησι στή λεπτομέρεια πού συναντιῶνται ἀτόφεις στήν γραφή του, ἔκαναν τή φωνή του πάντοτε γνήσια ποιητική.

Καί πάνω ἀπ' ὅλα τόν ἔκαναν, γυμνώνοντας τήν καρδιά του καί ἐξαντλώντας τά αἰσθηματά της, νά φτάσει στήν ἀποκρυστάλλωση ἐκείνου «τοῦ ἀκαθόριστου συναισθήματος» πού «μᾶς ξεχωρίζει ἀπό τίς ἄλλες φυλές τῆς γῆς» καί πού ὁ φίλος του Σεφέρης ὀνόμασε «καημὸ τῆς Ρωμιούσνης».¹⁸

Αὐτός ὁ «καημὸς», πού διατρέχει μυστικὸς τούς στίχους τοῦ Δ. Ι. Ἄντωνίου καί κλείνεται μαζί τους «μποτίλια στό πέλαγος» συγκαρινῶν παθῶν, εἶναι πού μένει στήν ψυχὴ μας.

Ἰάκωβος Μ. Βούρτσης

1. Ἄντωνίου, *Ἰνδίες*, 1967, σελ. 61.

2. Ποιήματα: IV. *Τά Νέα Γράμματα*, Νοέμβρ. 1936, σελ. 831.

3. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές Α'*, σελ. 48.

4. Α. Καραντώνη: *Εἰσαγωγή στή νεώτερη ποίηση*, Γαλαξίας 1971, σελ. 264.

5. Γ. Σεφέρη, *Δοκιμές*, 3η ἐκδ., 1974, Τόμ. Α', σελ. 49.

6. Οἱ *Ἰνδίες* ἄρχισαν νά γράφονται ἀμέσως μετά τό πραγματικό περιστατικό τῆς παραμονῆς τῆς πρωτοχρονιάς τοῦ 1934. Ἀκολουθεῖ τό δημοσιευμένο ἀπόσπασμα τοῦ '36, τό ἴδιο σέ ἄλλη γραφή τό '39 μέ σημειώσεις μαζί, καί ὄλο τό ποίημα ὀριστικά πιά σέ διδύλο, μετά ἀπό τριάντα τόσα χρόνια, τόν Σεπτέμβρη τοῦ 1967.

7. Ἄντωνίου, *Ἰνδίες*, 1967, σελ. 62.

8-9. *δ.π.π.*, σελ. 61.

10. Γ. Σαββίδη, *Πάνω νερά*, Ἀθήνα 1973, σελ. 73.

11. *Τά Νέα Γράμματα*, Ἀπρ. -Μάης 1938, σελ. 340.

12. Γιά τό διδύλο του *Χάι-Κάι καί Τάνκα* τοῦ ἀπονέμεται τό Α' Κρατικὸ Βραβεῖο τῆς Ποίησης 1973. Ἐνῶ εἶχε ἤδη πάρει τό Β' τό 1968 γιά τό ἔργο *Ἰνδίες*.

13. Γ. Σαββίδη, *Πάνω νερά*, Ἀθήνα 1973, σελ. 75.

14. *δ.π.π.*, σελ. 70.

15. Ποιήματα: VII, *Τά Νέα Γράμματα*, Αὐγ.-Ὀκτωβρ. 1973, σελ. 510.

16. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, 3η ἐκδ., 1974, Τόμ. Α', σελ. 170.

17. Γ. Σεφέρης, *Μέρες Δ' (1.1.1941-31.12.1944)*, Ἀθήνα 1977, σελ. 11.

18. Γ. Σεφέρης, *Δοκιμές*, 3η ἐκδ., 1974, Τόμ. Α', σελ. 47.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ Δ. Ι. ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Ἡ κατάταξη τῶν τίτλων γίνεται μέ τήν ἑξῆς σειρά:

Α' ΕΡΓΑ: I. Ἐκδόσεις

II. Δημοσιεύσεις: α' Ποιήματα, β' Ἄρθρα, γ' Μεταφράσεις

III. Ἀνάτυπα

Β' ΚΡΙΣΕΙΣ – ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ:

I. Ἀνθολογίες Iα Μεταφράσεις

II. Ἱστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας

III. Μελέτες

IV. Περιοδικά – Ἐφημερίδες

V. Μαρτυρίες

VI. Βιβλιογραφίες.

Ἡ βιβλιογραφία αὐτή προσπάθησα νά εἶναι ἐξαντλητική. Μέ τίς δυσκολίες ὅμως πού συναντάει κανεῖς στίς βιβλιοθήκες τῆς Ἀθήνας, δέν γνωρίζω ὡς ποῦο βαθμὸ τὸ κατόρθωσα.

I.M.B.

Α' ΕΡΓΑ

I. Ἐκδόσεις

1. Ποιήματα (Ἀθήνα) 1939. Εἴκοσι ποιήματα μαζί μέ τὰ Χάι-Κάι, σελίδες 32. Τυπογραφεῖο Σεργιάδη. Αὐγουστος 1939. 100 ἀντίτυπα ἀριθμημένα.
2. Ἰνδίες, Ἀθήνα 1967. Ἐκδόσεις «Ἰκαρος», σελίδες 68, Σεπτέμβριος 1967. 1.000 ἀντίτυπα καί 10 ἔκτος ἔμπορίου ἀριθμημένα. Σχέδια καί κόσμημα ἐξώφυλλο τοῦ συγγραφέα.
3. Χάι-Κάι καί Τάνκα, Ἀθήνα 1972. Ἐκδόσεις «Ερμῆς», σελίδες 84, Ἰούλιος 1972. Ἀντίτυπα 1.000.

II. Δημοσιεύσεις

α' Ποιήματα

4. «Διάθεση... γιά ἓνα τραγούδι» Δ. Ἀντωνίου. Περ. Πνοή, Χρ. Α', Φύλλο 6, Ἀπρίλης 1929, Ἀθήνα, σελ. 7.
5. Ἐπτὰ ποιήματα καί ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό τίς «Ἰνδίες», περ. Τά Νέα Γράμματα, Χρ. Β', τεύχ. 11, Νοέμβ. 1936, σελ. 829-836.
6. Δέκα ποιήματα. Περ. Τά Νέα Γράμματα, Χρ. Γ', τεύχ. 8-10, Αὐγ.-Ὀκτ. 1937, σελ. 505-513.
7. Δεκατέσσερα Χάι-Κάι. Περ. Τά Νέα Γράμματα, Χρ. Δ', τεύχ. 4-5, Ἀπρ.-Μάης 1938, σελ. 340-342.
8. Ἀπόσπασμα ἀπό τίς Ἰνδίες. Περ. Τά Νέα Γράμματα, Χρ. Ε', τεύχ. 7-12, Ἰουλ.-Δεκέμβ. 1939, σελ. 209-220.
9. «Τραγούδι», ἓνα ποίημα. Περ. Τά Νέα Γράμματα, Χρ. Ζ', τεύχ. 1, Γενάρης 1944, σελ. 37.
10. «Τῆς Μουσικῆς», Δεκαέξι ποιή-

ματα. Περ. Τά Νέα Γράμματα, Χρ. Ζ', τεύχ. 4, Ἰούλιος 1944, σελ. 239-246.

11. Ἐξί ποιήματα. Περ. Ἀγγλοελληνική ἐπιθεώρηση, Χρ. Ζ', τεύχ. 5, καλοκαίρι 1954, σελ. 3-10.

12. «Κοιτάζοντας τόν μαῦρον ἥλιο», ἓνα ποίημα. Περ. Εὐθύνη, τεύχ. 4, Ἀπρίλιος 1972, σελ. 162.

β' Ἄρθρα

13. Ἄρθρο: «Γιά τόν Κ. Κατσιμπαλη». Περ. Τά Νέα Γράμματα, Χρ. Γ', τεύχ. 4, Ἀπρίλης 1937, σελ. 343-344. Ξανατ. στό τεύχος Κωνσταντῖνος Κατσιμπαλης (1868-1937), μέ τήν εὐκαιρία τῶν 20 χρόνων τοῦ θανάτου του, σελ. 19, Ἀθήνα 1957.

14. «Σὴν χάριν». Ἄρθρο στό συλλογικό τόμο: Γιά τόν Σεφέρη. Τιμητικό ἀφιέρωμα στά τριάντα χρόνια τῆς «Στροφῆς». Ἀθήνα 1961, σελ. 13-14.

15. «Γιῶργος Κατσιμπαλης». Περ. Νέα Ἐστία, ἔτος ΝΔ' τόμ. 108, τεύχος 1278, 1 Ὀκτωβρίου 1980. Ἀφιέρωμα στόν Γ. Κ. Κατσιμπαλη, σελ. 1432-1434.

γ' Μεταφράσεις

16. Ἀπό τὰ ἀγγλικά τά: «Θ. Στεφανίδη: Σέ ἀνάμνηση τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλη», «E. Keeley: Γ. Κατσιμπαλης», «P.O.A. Sherrard: Γ. Κατσιμπαλης», «P. Leich Fermor: Γ. Κατσιμπαλης», στό ἀφιέρωμα τῆς Νέας Ἐστίας γιά τόν Γ. Κ. Κατσιμπαλη, ἔτος ΝΔ', τόμ. 108, τεύχ. 1278, 1 Ὀκτωβρίου 1980, σελ. 1406-1408, 1423-1425, 1426-1427 καί 1435-1438 ἀντίστοιχα.

III. Ἀνάτυπα

17. Ἰνδίες I. Στίχοι 399. Ἀπό τό περ. Τά Νέα Γράμματα τεύχ. 7-12, Ἰουλ.-Δεκέμβ. 1939.

18. Τῆς Μουσικῆς. Δεκάξι ποιήματα ἀπό τό περ. Τά Νέα Γράμματα, τεύχ. 4, Ἰουλ. 1944.

19. Ποιήματα. Ἐξί ποιήματα ἀπό τό περ. Ἀγγλοελληνική Ἐπιθεώρηση, τεύχ. 5, καλοκαίρι 1954.

Β' ΚΡΙΣΕΙΣ – ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

I. Ἀνθολογίες

20. Η. καί Ρ. Ἀποστολίδη, Ἀνθολογία τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας. (Ἡ ποίηση λογία καί δημοτική ἀπό τόν μεσαίωνα ὡς τίς μέρες μας. Τόμοι τρεῖς, Ἀθήνα 1969-1972. Τόμος Α' Ποιήματα δύο (Οἱ κακοὶ ἔμποροι, Τραβερωσμένοι ἄς πάμε...) καί ἀποσπάσματα.

21. Ἀ. Ἀργυρίου, Ἡ ἑλληνική ποίηση, ἐκδόσεις Σόκολη, Ἀθήνα 1979. Σελ. 200 (εἰσαγωγή) καί 298-307 τὰ ποιήματα: III, V, VIII, XV, XIX (ἀπό τήν συλλογή «Ποιήματα» 1939), δύο Χάι-Κάι, ἀποσπάσματα ἀπό τό Ἰνδίες. Βιογραφικά καί στοιχεῖα βιβλιογραφίας μέ μικρή ἀποτίμηση τοῦ ἔργου του.

22. Μ. Αὐγέρη – Β. Ρῶτα – Θ. Σταύρου – Μ. Παπαϊωάννου, Ἡ ἑλληνική ποίηση ἀνθολογημένη, τόμοι πέντε. Ἀθήνα 1958-1961. Τόμος Δ=II (1959), σελ. 632-634. Τὰ ποιήματα: Σπουδή στή θάλασσα, Γράμμα, Γράμμα τῆς ἀπτικῆς ἀνοιξῆς.

23. Ἀ. Δικταίου – Φ. Μπαρλά, Ἀνθολογία συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως (1930-1961), Ἀθήνα 1961, σελ. 44 (εἰσαγωγή Α. Δικταίου: Ἡ ἑλληνική ποίηση τῆς τελευταίας τριακονταετίας) καί 57, τὰ ποιήματα: Οἱ κακοὶ ἔμποροι, Τραβερωσμένοι ἄς πάμε..., δύο ἀπό τὰ Χάι-Κάι.

24. Σ. Κοκκίνη, Ἀνθολογία νεοελληνικῆς ποιήσεως 1708-1971, Ἀθήνα 1971

(δύο Χάι-Κάι, Οι κακοί έμποροι, Τραβερσωμένοι άς πάμε...)

25. Θ. Νιάρχου - Α. Φωστιέρη, *Ποίηση '77*, Άθήνα 1977, σελ. 11: Ποίημα με τίτλο: Ν.Κ.

26. Μ. Περάνθη: *Μεγάλη ελληνική άνθολογία τής ποιήσεως*. Τόμοι τρεις. Νέα έκδοση. Άθήνα χ.χ. Τόμος Γ' σελ. 315-318. Ποιήματα: Οι κακοί έμποροι, Τραβερσωμένοι άς πάμε..., Πέσαν οι τοίχοι, άποσπάσματα από τό «'Ινδίες».

27. Λ. Πολίτη, *Ποιητική Άνθολογία*. Τόμοι όκτώ. Άθήνα 1975-1977. 2η έκδοση, άναθεωρημένη. Τόμος Η', σελ. 11 (Εισαγωγή) και 46-49 τά ποιήματα: Θέλησε κάτι πού νά θρίσκειται μπροστά του, Οι κακοί έμποροι, Γράμμα τής άπτικής άνοιξης, Τής Μουσικής (14, 16), Ποιήματα.

28. Κ. Πορφύρη, *Ποιητική Άνθολογία (1650-1964)*, Άθήνα 1964, σελ. 41 (Οι κακοί έμποροι).

Ια Μεταφράσεις

29. Μ. Vitti: *Poesia Greca del '900*, Parma 1957, σελ. 93-94 (στήν Introduzione όπου και σέ μετφρ. οι στίχοι tempo la mia voce e la tua bellezza και Nei tempi sopravvenuti) και σελ. 298-305 (στήν Antologia τό ελληνικό κείμενο και στή δεξιά πάντα σελίδα οι μεταφράσεις: Il principio hai rammentato oggi, Contro il maltempo andiamo così ancora!..., Alla nostra arte silente s'addice questa notte, Lettera alla primavera dell' Attica).

30. E. Keeley and P. Sherrard, *Six poets of Modern Greece*, N. York 1961, σελ. 139-144 (D.I. Antoniou, μετφρ. Obstacle To What, Tonight you Remembered, Should We Turn Back, A Hunted Moon Was Caught).

31. Κ. Friar, *Greek poetry*. (D. Antoniou 228-229 σελ., μετφρ: The Bad Merchants, Poem, To The Cold Imagination) στό σύνθετο: W. Barnstone, *Modern European Poetry*. French, German, Greek, Italian, Russian, Spanish. Bantam Books. N. York 1966.

32. Κ. Friar, *Modern Greek Poetry, From Cavafis to Elytis*, Thanslation, Introduction and Notes by —, N. York 1973, σελ. 55-57 και 416-432 (μετφρ: O Tell Me If You No Longer Believe In Phantoms. Why Should We Deny it? Let's Still Sail On Like This. Tonight You Remembered The Beginning. To the Cold Imagination. To Conquer This Blank Paper! The Bad Merchants. This Night Above the Fragmented Surface. Libation at Sea. From The Indies. What Did You Want I Wonder. The Sleep of Solitude Is a Half Death. He Stood Before The Mirror. A Hunted Moon Was Caught. This Meager Grass).

ΙΙ. 'Ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας

33. Γ. Βαλέτα, *Έπίτομη 'Ιστορία τής*

νεοελληνικής λογοτεχνίας, Άθήνα 1966, σελ. 172.

34. Ηλ. Π. Βουτιεριδής, *Σύντομη 'Ιστορία τής νέας ελληνικής λογοτεχνίας (1000-1930)*, Άθήνα 1976, 3η έκδ. με συμπλήρωμα Δ. Γιάκου (1931-1976), σελ. 383.

35. Κ. Θ. Δημαρά, *Ίστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Άθήνα 1975, 6η έκδ., σελ. 481.

36. Κ. Θρακιώτη, *Σύντομη 'Ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Άθήνα 1965, σελ. 176.

37. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Εισαγωγή στή νεοελληνική φιλολογία*, Άθήνα 1978, 3η έκδ., σελ. 130.

38. Α. Mirambel, *La Littérature Grecque Moderne*. Presses Universitaires de France, σειρά Que sais-je?, Paris 1953, σελ. 102.

39. Λ. Πολίτη, *Ίστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Άθήνα 1979, 2η έκδ., σελ. 300 κ.ε.

40. Λ. Πολίτη, *Συνοπτική 'Ιστορία τής νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 1977, 3η έκδ., σελ. 72.

41. Μ. Vitti, *Ίστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Άθήνα 1978, σελ. 360.

ΙΙΙ. Μελέτες

42. 'Ο ποιητής Δ. Ι. Άντωνίου: Άρθρα του Γ. Σεφέρη, Ζ. Λορεντζάτου, Κλ. Παράσχου, Γ.Μ. Μυλωνογιάννη, Κ.Δ. Τσάτσου, Γ. Θεοτοκά, Α. Καραντώνη. Άθήνα 1961. (Φιλική προσφορά, με τήν εύκαιρία τών 25 χρόνων από τό πρώτο φανέρωμα στά *Νέα Γράμματα* τό Δεκέμβρη του 1936). Συγκεντρωτική άνατύπωση τών άριθμ.: 66, 68, 70, 71, 73, 82.

43. Μ. Αύγερη, *Εισαγωγή στήν ελληνική ποίηση*, Άθήνα 1971, 3η έκδ., σελ. 173.

44. Κ.Θ. Δημαρά, Σχόλια στίς «Δοκίμες» του Σεφέρη. Στόν τόμο *Γιά τόν Σεφέρη*. Τιμητικό άφιέρωμα στά τριάντα χρόνια τής «Στροφής», Άθήνα 1961, σελ. 64.

45. Όδ. Έλύτη, *Άνοιχτά Χαρτιά* Άθήνα 1974, σελ. 291-292, 302-303, 399 (Ξανατ. από άρ. 79). Δές και τόν άριθ. 103.

46. Γ. Θέμελη, *Ή νεώτερη ποίηση μας Ι*, 2η έκδ. Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 88-89.

47. Α. Καραντώνη, *Γύρω από τή σύγχρονη ελληνική ποίηση*. Άθήνα 1961, σελ. 23 (Διάλεξη στή «Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών» τόν Μάιο του 1961).

48. Α. Καραντώνη, *Προβολές Α'*, Άθήνα 1965, σελ. 83 και 88.

49. Α. Καραντώνη, *Εισαγωγή στή νεώτερη ποίηση*, Άθήνα 1971, (έκδ. Γαλαξίας), σελ. 250-271.

50. Α. Καραντώνη, *Προσωπικά. Άναφορές στόν Ύπερρεαλισμό*, Άθήνα 1976, σελ. 18.

51. Α. Καραντώνη, *Νεοελληνική Λογοτεχνία. Φυσιογνωμίες*. Τόμοι Α'-Β', 3η έκδ., Άθήνα 1977, Τόμος Β', σελ.

271-287 και 629-630. Ξανατ. από τόν άρ. 97.

52. Τ. Κόρφη, *Ματιές σέ ποιητές του μεσοπολέμου*, Δοκίμια, Άθήνα 1978, σελ. 48.

53. Γ.Μ. Μερακλή, *Ή σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία 1945-1970*, Ι. Ποίηση, Θεσσαλονίκη χ.χ., σελ. 17.

54. 'Ο Κολοσσός του Μαρουσιού. Άρθρα τών Μ.Ι. Πολίτη, Α. Άποστολόπουλου, Α. Θρούλου, Ηλ. Βενέζη, Α. Σαχίνη. Άθήνα 1956, σελ. 7, 12, 30.

55. Κλ. Παράσχου: *Έλληνες λυρικοί. Από τόν Σολωμό έως σήμερα*. Άθήνα 1953, σελ. 244-246, 250, 254. Ξανατ. από τόν άρ. 70.

56. Κλ. Παράσχου, *Εισαγωγή στή σύγχρονη ελληνική ποίηση* (Έκδόσεις Γκοβόστη). Άθήνα, χ.χ., σελ. 28 και 34.

57. Γ.Π. Σαββίδη, Κ.Γ. Καρυωτάκης. *Ποιήματα και πεζά*. Έπιμέλεια - (Έκδ. Έρμής), Άθήνα 1972, σελ. μδ', μη τής εισαγωγής.

58. Γ.Π. Σαββίδη, *Πάνω Νερά*, Άθήνα, 1973, σελ. 37, 69-76 (Ξανατ. από τόν άρ. 96).

59. Γ.Π. Σαββίδη, *Έφήμερον Σπέρμα*, Άθήνα 1978, σελ. 147. Ξανατ. από τόν άρ. 98.

60. Γ. Σεφέρης, *Δοκίμες*. Τόμοι Α'-Β', 3η έκδ., Άθήνα 1974, Τόμος Α', σελ. 47-49 (Ξανατ. από άρ. 66), 166-172 (Ξανατ. από άρ. 99), 104 (Ξανατ. από άρ. 69), 366.

61. G. Seferis, *On The Greek Style*. Selected Essays on Poetry and Hellenism; with an introduction by R. Warner. London 1967. Antoniou: Our Seafaring Friend, σελ. 67-71.

62. Π.Σ. Σπανδωνίδη, *Ή νεώτερη ποίηση στήν Ελλάδα*, Άθήνα 1955, σελ. 96-97.

63. Κ. Τσάτσου, *Αισθητικά Μελετήματα*, Άθήνα 1977, σελ. 109 κ.ε. Ξανατ. από τόν άρ. 73.

64. Μ. Vitti, *Ή γενιά του '30*, *Ίδεολογία και μορφή*, Άθήνα 1977, σελ. 218.

65. Γ. Χατζίνη, *Προτιμήσεις*. Έλληνικά κείμενα, Άθήνα 1963, σελ. 275.

ΙV. Περιοδικά, έφημερίδες

66. Γ. Σεφέρη, «'Ο θαλασσινός φίλος μας», περ. *Τά Νέα Γράμματα*, Χρ. Β' τεύχ. 11, Νοεμβ.-Δεκεμ. 1936, σελ. 936-937. Ξανατ. στούς άριθμ. 42 και 60.

67. G. Theotokas, «La littérature grecque au XXe siècle. La poésie», περ. *Europe*, άριθμ. 180, 15 Decembre 1937, Paris, σελ. 548.

68. Ζ. Λορεντζάτου, «'Ο ποιητής Δ.Ι. Άντωνίου», περ. *Ο κύκλος*, Χρ. Δ', τεύχ. 6, σελ. 200-203, Άθήνα 1938. Ξανατ. στόν άρ. 42.

69. Γ. Σεφέρη, «Διάλογος πάνω στήν ποίηση», περ. *Τά Νέα Γράμματα*, Χρ. Δ', άρ. 8-9, Αύγ.-Σεπτ. 1938, σελ. 634. Ξανατ. στόν άρ. 60.

70. Κλ. Παράσχου, «Δ.Ι. Άντωνίου Ποιήματα», περ. *Νέα Έστία*, 1 Οκτωβρίου 1939. Τόμος 26, σελ. 1366-1368. Ξανατ. στό περ. *Τά Νέα*

καί γράμματα γνωρίζω

Γράμματα Χρ. Ε', τεύχ. 7-12, 1939, σελ. 322-324 και στους αριθμ. 42, 55.

71. Γ.Μ. Μυλωνογιάννη, «Ο ποιητής Δ.Ι. 'Αντωνίου», έφημ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, περιόδ. Β', α.φ. 153, 4 Νοεμβρίου 1939, σελ. 10. Ξανατ. στό περ. *Τά Νέα Γράμματα* Χρ. Ε', τεύχ. 7-12, 1939, σελ. 324-326. Καί στόν άρ. 42.

72. Γ. Χατζίνη, «Δ.Ι. 'Αντωνίου. Ποιήματα», περ. *Πνευματική Ζωή*, χρον. Γ', άριθ. 56, 5 Νοεμβ., 1939, σελ. 285-286.

73. Κ.Δ. Τσάτσου, «Ο ποιητής Δ.Ι. 'Αντωνίου», έφημ. *Νεοελληνικά Γράμματα* Περ. Β', άρ. φ. 158, 9 Δεκεμβ. 1939, σελ. 1 και 3. Ξανατ. περ. *Τά Νέα Γράμματα* χρ. Ε', τεύχ. 7-12, 1939, σελ. 326-331. Καί στους άρ. 42, 63.

74. Κλ. Παράσχου, «Η ελληνική ποίηση στό 1939», έφημ. *Νεοελληνικά Γράμματα* Περ. Β', άρ. φ. 165, 27 'Ιανουαρίου 1940, σελ. 1 και 10.

75. Α. Καραντώνη, «Η ποίηση του 'Ο. 'Ελύτη», περ. *Τά Νέα Γράμματα*, χρ. CT', 'Ανοιξη 1940, τεύχ. 1, σελ. 57, 77, 81.

76. Μ. Παπανικολάου, «'Ανοιχτή επιστολή στόν Κλ. Παράσχο», έφημ. *Νεοελληνικά Γράμματα*, Περ. Β', ά.φ. 167, 10 Φεβρουαρίου 1940, σελ. 4. Καί στό ίδιο φύλλο.

77. Κλ. Παράσχου, «Μιά άνακεφαλαίωση όχι έντελώς περιττή», σελ. 4 και 10, (άπάντηση στόν άρ. 76).

78. Baud-Bovy S., «La jeune poésie grecque», περ. *Formes et Couleurs*, Lausanne άρ. 4-5, 1940, σελ. 40-46. 'Ελληνική μετάφραση του Γ.Κ. Κασιμπάλη, περ. *Νέα 'Εστία*. Τόμ. 31 (1942), τεύχ. 361, 1 'Ιουνίου 1942, σελ. 353-354.

79. 'Ο. 'Ελύτη, «Τά σύγχρονα ποιητικά και καλλιτεχνικά προβλήματα» (μέρος Ε'), έφημ. *Καλλιτεχνικά Νέα*, χρ. Α', άριθ. 33, 21 Γενάρη 1944, σελ. 2. Ξανατ. στόν άρ. 45.

80. Φ. Τζιόβα, «Η λογοτεχνία του μεσοπολέμου 1922-1940», περ. *Ηπειρωτικά Γράμματα* Τόμ. Α', τεύχ. 5, Μάης 1944, Γιάννινα, σελ. 172.

81. G. St. Seferiadès, «Deux aspects du commerce spirituel de la France et de la Grèce», περ. *La Revue du Caire*, Κάιρο, Χρ. 7, άριθ. 68, 'Ιούλιος 1944, σελ. 231-255 (μετάφραση του π. «Οί κακοί έμποροι». Καί sé άνάπτυπο: Éditions de la Revue du Caire, 1944, σελ. 24).

82. Γ. Θεοτοκά, «Οί ποιητές της θάλασσας», περ. *Ορίζοντες*, Σεπτ. 'Οκτ. 1944, σελ. 114-116, Ξανατ. στόν άρ. 42.

83. Α. Καραντώνη: «Η σύγχρονη ελληνική ποίηση», περ. *Άγγλοελληνική 'Επιθεώρηση* Τόμ Α., Νοέμβριος 1945, άρ. 9 σελ. 13.

84. Α. Καραντώνη, «Πνευματικός Κιτρινομοός», περ. *Άγγλοελληνική 'Επιθεώρηση*, Τόμ. Γ', 'Ιούλιος 1947, άρ. 3, σελ. 93.

85. «Η 'Ελληνική Λογοτεχνία και ή 'Ιταλική έγκυκλοπαίδεια», περ. 'Ο

Αίώνας μας, τόμ Γ', Νοέμβριος 1949, φύλλα 11, σελ. 350 (άναφορά στό άρθρο του F.M. Pontani: «Letteratura Greca Moderna» στόν Μεγάλη 'Ιταλική έγκυκλοπαίδεια Β', συμπληρωματικός τόμος, σελ. 910).

86. Α. Χουρμούζιου, «Η ελληνική λογοτεχνία από του Σολωμού μέχρι των ήμερών μας» *Νεώτερον έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «'Ηλίου»*, Τόμος Ζ', 'Ελλάς, τεύχ. 27, 6 Μαΐου 1950, σελ. 1106.

87. F.M. Rontani, «La poesia neogreca contemporanea», περ. *Rivista di critica*, Anno 1, no. 6 XI-XII, 1950, Roma, σελ. 37 (όπου και μεφρ: «Quando ritorkeremo casti al tuo ricordo...») Δέξ. άρ. 89.

88. Κ. Friar, «Contemporary Greek Poetry», σελ. 147-148. Καί στό «Greek Poetry. Poems of the 20th century» μετάφραση των ποιημάτων: Poem και To The Cold Imagination, σελ. 167-169, περ. *Poetry*, Vol. 78., no 3, June 1951, Chicago.

89. Pontani F.M., «Η σύγχρονη ελληνική ποίηση», περ. 'Ο *Αίώνας μας* Τόμ Ε', 'Ιούνιος 1951, φύλ. 6., σελ. 119 (μετάφραση της Ρ. Μπουόμη-Παπά από «La poesia neogreca contemporanea» περ. *Rivista di Critica*, Roma, άρ. 6., Νοεμβρ., Δεκεμβ., 1950).

90. E. Keeley: «Four Greek Poets», περ. *The Beloit Poetry Journal*, Vol. 7, no 3, Spring 1957, σελ. 17 (I.D. Antoniu μετάφραση στό ποίημα Obstacle to What?) Beloit College, Beloit, Wisconsin.

91. Β. Νησιώτη (ψευδών. του Π.Κ. Θασιτή): «Α. Καραντώνη» εισαγωγή στό νεώτερη ποίηση», περ. *Νέα Πορεία*, Θεσσαλονίκη, 'Ιουλ.-Αύγ. 1958, τεύχ. 41-42, σελ. 245. (Κοίτα και Π.Κ. Θασιτή, *Γύρος στην ποίηση*. Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 12).

92. Μεγάλη 'Ελληνική έγκυκλοπαίδεια, Π. Δρανδάκη, Τόμος Ι', 'Ελλάς, σελ. 400.

93. E. Keeley, «Four Greek Poets» περ. *Chicago Review*, Τόμος 14, άριθ. 1 'Ανοιξη 1960, σελ. 81-82 (D.I. Antoniu, μετάφραση Obstacle to What? Καί στίχοι Should we turn back?...) Δέξ και άρ. 90.

94. Γ. Θέμελη. «Η ποίηση της τελευταίας δεκαετίας» και ή «Νέα Πορεία» περ. *Νέα Πορεία*, άρ. 119-123, Θεσσαλονίκη, 'Ιαν.-Μάιος 1965, σελ. 15.

95. 'Εφημερίδα *Τό Βήμα*, Τρίτη 31 Δεκεμβρίου 1968, σελ. 2. 'Απονομή Β' Κρατικού Βραβείου Ποιήσεως στόν Δ.Ι. 'Αντωνίου για τό έργο *Ινδίες*.

96. Γ.Σαββίδη, «Τάνκα και Χάι-Κού ή τά νυχτογαιοσεμιά», έφημ. *Τό Βήμα*, 2 Σεπτεμβρίου 1972, σελ. 1 και 2. Ξανατ. στόν άρ. 58.

97. Α. Καραντώνη: «Δ. Ι. 'Αντωνίου "Ινδίες" και «Χάι-Κάι και Τάνκα»», περ. *Νέα 'Εστία* τόμ. 92 (1972), τεύχ. 1090, 1 Δεκεμβρίου 1972, σελ. 1782-1785. Ξανατ. στόν άρ. 51.

98. Γ. Σαββίδη, «Τάξαι περί του οίκου σου» έφημ. *Τό Βήμα*, 24 'Ιουνίου 1973, σελ. 4. Ξανατυπ. στόν άρ. 59.

99. Γ. Σεφέρη: «Σημειώσεις για μία όμιλία sé παιδιά», περ. *Κατάθεση* '73, 'Αθήνα 1973, σελ. 13-18. Ξανατ. στόν άρ. 60

100. 'Εφημερίδα *Τό Βήμα* 3 'Ιανουαρίου 1974. 'Απονομή Α' Κρατικού Βραβείου Ποιήσεως του 1973 στόν Δ.Ι. 'Αντωνίου για τό έργο του *Χάι-Κάι και Τάνκα*.

101. Ρένος Η. 'Αποστολίδης: «Κριτική στό ρίζα της Νεοελληνικής α-Παιδείας μας. 'Αθλιότητα της "Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας" του Κ. Δημαρά (Σκύβαλα και άχυρα)», περ. *Τετράμηνα*, τεύχος 13, 'Αμφισσα. 'Ανοαλαίρι 1977, σελ. 941-942.

102. Α. 'Αργυρίου: «Σχέδιο για μία συγκριτική της μοντέρνας ελληνικής ποίησης», περ. *Διαβάζω* τεύχ. 22., 'Ιούλιος 1979, σελ. 37 και 38.

V. Μαρτυρίες

103. 'Ο 'Ελύτης 'Ανοιχτά *Χαρτιά*, 'Αθήνα 1974, σελ. 291-292, 302-303.

104. Χένρυ Μίλλερ, 'Ο *Κολοσσός του Μαρουσιού*, μετάφρ. Α Καραντώνη, 'Αθήνα 1974, σελ. 35-37, 40, 210.

VI. Βιβλιογραφίες

105. Κ.Θ. Δημαρά - Κ. Κουμαριανού - Α. Δρούλια, *Modern Greek Culture. A Selected Bibliography*, Θεσσαλονίκη, 1968, σελ. 60.

106. Laura Oliveti, *Bibliographia della Letteratura Neellenica in Italia (1906-1972)*, Instituto Italiano di cultura in Atene, 1974, 'Αριθμοί 409, 423.

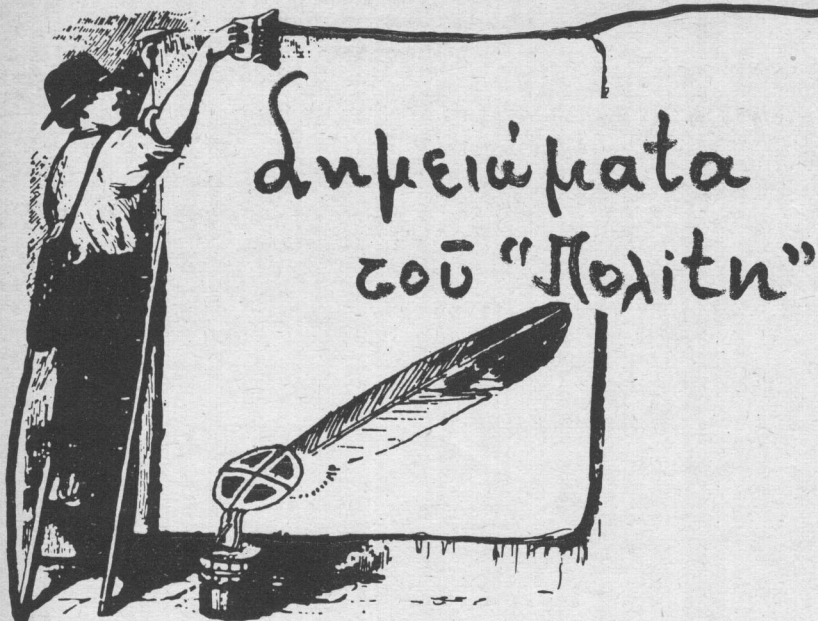
107. Π.Δ. Μαστροδημήτηρ, *Εισαγωγή στην νεοελληνική φιλολογία*, 'Αθήνα 1978, 3η έκδ., σελ. 277, 279, 288.

108. Δ. Δασκαλόπουλου: *Εργογραφία Σεφέρη 1931-1979. Βιβλιογραφική Δοκιμή*, 'Ελληνικό Λογοτεχνικό και 'Ιστορικό 'Αρχείο, 'Αθήνα, 1979, σελ. 49, 62, 65, 235, 242.

Σημείωση: 'Από τούς γνωστούς μου τίτλους δέν κατόρθωσα νά εξετάσω τούς δύο παρακάτω πού οί συγγραφείς τους άσχολούνται και μέ τόν Δ.Ι. 'Αντωνίου: Pontani F.M. «La poesia greca d' oggi», περ. *Pagine d' arte*, I.1.1951 4. Roma (όπου και μετάφραση ποιημάτων του D. Antoniu. Profondo, Sottterraneo sonno. 'Η πληροφωρία από τόν άριθμό 106 της βιβλιογραφίας. Άρθρο προφανώς σχετικό μέ τό έπίσης άνεύρετο για μένα: «Poeti Greci d' oggi», περ. *Idea*. I.5.12 VI 1949 Roma του ίδιου). Καί τό βιβλίο: *Resistance, Exile and Love. An Anthology of Post-war Greek Poetry*. Translated and edited by Nikos Spanias, New York, 1977.

'Οπωσδήποτε κάθε άλλη συμπλήρωση ή διόρθωση είναι εύπρόσδεκτη.

I.M. Βούρτσης

Νεοελληνικός Διαφωτισμός.
 'Αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά,
 'Αθήνα 1980

Η έκδοση αφιερώματος για τὰ ἑβδομητάχρονα τοῦ Κ.Θ. Δημαρά, πού ἀποφασίστηκε τό 1974, μάς παραδόθηκε πρόσφατα σέ τόμο, τόν 11ο, τοῦ «'Ερανιστή».

Ὁ τίτλος τοῦ τόμου «Νεοελληνικός Διαφωτισμός» ἀνταποκρίνεται κατά τό μεγαλύτερο μέρος στό περιεχόμενο τῶν μελετῶν πού περιλαμβάνονται, καλύπτοντας ἕνα εὐρύ φάσμα ἐρευνητικῶν ἀντικειμένων πού ἀναφέρονται στό φαινόμενο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Τριανταδύο συνεργάτες κινούνται σ' ὅλους σχεδόν τούς τομείς τῆς ἱστορίας καί τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς περιόδου πού διαγράφει ἡ καμπύλη τοῦ Διαφωτισμοῦ: Ἄλκης Ἀγγέλου, Δοκιμές γιά ἀπογραφή καί ἀποτίμηση τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας στήν εὐρυχωρία τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Γιώργος Βελουδῆς. Ἡ παρουσία τοῦ Salomon Gessner στή λογοτεχνία τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Βασίλης Παναγιώτοπουλος. Ἀπό τό Ναύπλιο στήν Τριπολιτσά: ἡ σημασία τῆς μεταφορᾶς μιᾶς περιφερειακῆς πρωτεύουσας τόν 18ο αἰώνα. Mario Vitti, «Τά κατά Παῦλον καί Βιργινίαν» καί ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ Κάλθου. Jacques Bouchard, Les Relations epistolaires de Nicolas Mavrocordatos avec Jean Le Clerc et William Wake. Vin-

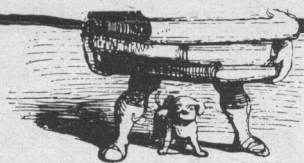
cenzo Rotolo. Ὁ Πλάτωνας στίς γλωσσικές συζητήσεις τοῦ Ἄθ. Χριστόπουλου καί τοῦ Δ. Σολωμοῦ. Alexandru Dutu, Voltairianisme et image du sage dans les Lumieres Grecques et Roumaines. Richard Clogg, The Library of the Levant Company's Factory in Smyrna (1805). Cornelia Papacostea — Danielopolu, Manuscrits italo-grecs de la Bibliotheque de l'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie. Παναγιώτης Μουλλάς, Ἡ διαμάχη Π. Σούτσου - Κ. Ἀσώπου (1853) καί ἡ ἱστορική συγκυρία. Johanne Irtmscher, Berliner Drucke aus der Epoche der Griechischen Aufklarung. Σπύρος Ι. Ἀσδραχᾶς, Στρατηγική κεφαλαίων καί γραφειοκρατικές λειτουργίες: μιᾶ περίπτωση μίσθωσης προσόδων στά 1790. Andrei Pippidi, Mysticisme et rationalisme au Phanar, le cas de Daniel de Fonseca. Ρωξάνη Ἀργυροπούλου-Λουγγῆ. Ἡ ἀπήχηση τοῦ ἔργου τοῦ Ρουσσώ στόν νεοελληνικό Διαφωτισμό. Λίνος Πολίτης, Σολωμοῦ λέξεις. Γ.Γ. Ἀλισανδράτος. Ἐνα μικρό αὐτόματο τοῦ Σολωμοῦ (ἀνακοίνωση καί σχόλιο). Δημήτρης Σπάθης. «Τόμυρις, βασίλισσα τῆς Σκυθίας». Μιά θεατρική μετάφραση τοῦ 18ου αἰώνα. Ἀλέξης Πολίτης, Κοραῆς καί Φωριέλ. Δημήτρης Γ. Ἀποστολόπουλος. Γιά τήν προϊστορία τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Στοιχεῖα Φυσιολογίας τόν 17ο αἰώνα στήν Κωνσταντινούπολη. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, Αὐτόγραφο (1816) τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ» τοῦ Χρυσάνθου. Ἀλέξης Δημαράς, Νεόφυτος Νικητόπουλος (1795-1846). Γιά ἕνα ἀλλιώτικο ἑλληνικό στοιχεῖο. Ἀγγελική Παναγιωτοπούλου-Γαβαθά. Ἐνα ὑπόμνημα τοῦ Μιχαήλ Σχινᾶ γιά τήν κατάσταση τῆς Πελοποννήσου στά 1830. Σχολιασμένη ἔκδοση. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ. Ἡ «Ἴρις ἢ Τά Νῦν Ἑλληνικά». Τό περιοδικό τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Ν.Γ. Σβορώνος. Ἡ Ἑλληνική οἰκονομία καί κοινωνία τό 1820. Ἐνα γαλλικό ὑπόμνημα. Raoul Baladié, Strabon dans la vie et l'oeuvre de Coray. Γ.Π. Σαββίδης. Δύο ἀφανῆ προβλήματα δομῆς τοῦ «Κρητικοῦ». Φώτης Ἀποστολόπουλος. Ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς καί ἡ ἐκκλησιαστική διαμάχη στήν Ἀθήνα (Καλοκαίρι 1796). Ἐμμανουήλ Ν. Φραγκίσκος. Ὁ σολωμικός «Ὕμνος» καί τό λυρικό δράμα «Hellas» τοῦ P.B. Shelley (1822). Βασ. Βλ. Σφυρόρας. Ὁ Κανουμέσ τοῦ 1819 γιά τήν ἐκλογή Φαναριωτῶν στίς Ἡγεμονίες καί στή Δραγουμανία. Φίλιππος Ἡλιοῦ, «Τύφλωσον Κύριε τόν Λαόν Σου». Οἱ προεπαναστατικές κρίσεις καί ὁ Νικόλαος Πίκκολος. Λεάνδρος Βρανούσης. Ἡ «Ἀνοιξη» τοῦ Βηλαρά καί τό ἰταλικό τῆς πρότυπο (σ. 668).

Ἐκτός ἀπό τήν καθαρά ἐπιστημονική προσφορά μιᾶς συλλογῆς μέ τὰ παραπάνω περιεχόμενα, πού ἡ θεματική ποικιλία θέβαια δέν ἐπιτρέπει μιᾶ συνολική παρουσίαση, ἡ ἴδια ἡ σύλληψη αὐτοῦ τοῦ ἀφιερωματικοῦ τόμου, μέ ἐπίκεντρο τό πνευματικό φαινόμενο τοῦ Διαφωτισμοῦ, πού ὁ Κ.Θ. Δημαράς πρώτος ἀνέδειξε καί μελέτησε συστηματικά, θέτοντας ἔτσι μιᾶ ἱστορική περιοχή μεθοδολογικά καί δημιουργικά, δικαίανει καί τόν ἴδιο τό θεσμό τοῦ ἀφιερώματος, ἀφιερώματος δηλαδή σέ μιᾶ ἐπιστημονική ἰδέα πού ὁ τιμῶμενος ὑπῆρτησε καί ἀνέδειξε στή μακροχρόνια ἐπιστημονική του πορεία· σάν νά δείχνει ἔμπρακτα πᾶς μπορεῖ νά συγκροτηθῶν καί πόσο νά πλουτίσουν οἱ νεοελληνικές σπουδές καί ἔρευνες σ' ἕναν τομέα καί σέ μιᾶ προβληματική ὅταν διαθέτουν δάσκαλο (καί) ἐπιστήμονα. Ἡ ἐργογραφία Κ.Θ. Δημαρά εἶναι χρησιμότερη βιβλιογραφική συμβολή, συνάμα ὁμως ἡ ἀπογραφή μιᾶς πνευματικῆς πορείας 55 χρόνων, καθρέφτης συναρπαστικός ἑνός δρόμου μέ συνεχῆ ἀναζήτηση, ἔρευνα, ἀνανέωση, ἀπέραντη δημιουργία καί σοφία: ἡ πιστότερη βιογραφία ἑνός ἀνθρώπου μέ στόφα ἐρευνητή καί λογίου.

‘Ο έξευτελισμός μας νά γίνει τέλειος

Νά (έπιμένει νά) άσχολείται κανείς μέ όσα λέει καί διαπράττει τό ΚΚΕ δέν προδίδει παρά μαζοχιστικό προσκοπισμό. ‘Η καλή πράξη τής ήμέρας: νά μή διαβάσουμε *Ριζοσπάστη*. ‘Η καλλίστη: νά τόν διαβάσουμε – τό γέλιο άποτελεί σπονδή στήν έπανάσταση.

‘Εσχάτως, ό Χαρίλαος Φλωράκης έπιδίδεται μετά διαφωτιστικής μανίας σέ συνεντεύξεις τύπου (πού φιλοξενούνταν σέ στήλες πολλές τών «άστικών φυλλάδων» – ίσως τό 250 εκατομμύρια τής οικονομικής έξ-όρμησης κάπου νά ένέχονται). Στή Θεσσαλονίκη λοιπόν, στίς 16-6-81, παρέδωσε μερικά μαθήματα επαναστατικής άνηθικότητας στόν Ζώρζ Μαρσαί, προφανώς γιά νά ξορκίσει τή σύνεση πού συνεπιφέρουν οί άλλεπάλληλες ήττες: Ποιός σοσιαλισμός παιδιά; Ποιά άλλαγή; Αυτοί οί κακοί σοσιαλιστές δέν είναι πού... ‘Η πίσσα, ή λύσσα, τά πούπουλα καί τό κακό συναπάντημα. Σουέζ, ‘Αλγερία, ΝΑΤΟ, προδοσία ανασύρονται έναγωνίως – πλην, φεϋ!, μαστορικά – γιά νά λερωθεί ή γαλλική έλπίδα, ή έλπίδα πού δέν άνήκει μονάχα στούς Γάλλους.

‘Εξ ιδίων κρίνοντας τά άλλότρια, ό Χαρίλαος Φλωράκης:

1) ‘Αρνείται τήν έξέλιξη, διαλεκτική ή άλλη. ‘Ο,τι ήσουν είσαι, καί στό κάτω-κάτω είναι κουραστικό ν’ αλλάξουμε τίς ντιρεχτίβες έπειδή περάσανε μερικές δεκαετίες.

2) Δίνει τόν πρώτο, καί τελευταίο, λόγο στό φαντάσματα – ίσως γιατί μέ πλάσματα τής ίδιας συνομοταξίας άπειλεί τούς ‘Ελληνες άριστερους νά θυσιαστούν στό δεκαεφτά του χρυσά είδωλα.

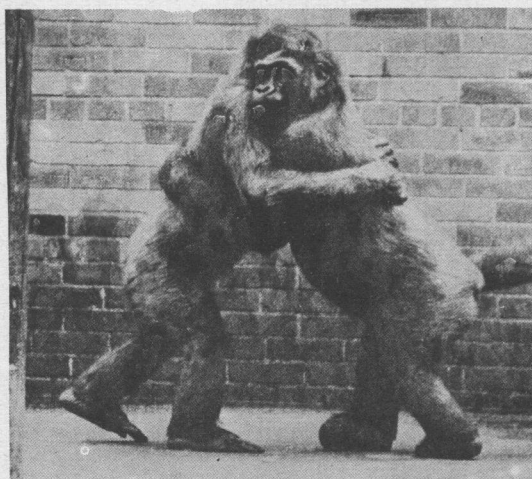
3) ‘Αναμεταδίδει μέ ζηλευτή πιστότητα τά πραβδιανά άνέκδοτα, αυτά πού άκούμπησαν τήν άδομάντινη κομμουνιστική ύποστήριξη στό γαλαζοαίματα πόδια του, μάλλον αντίκομμουνιστή, Ζισκάρ.

4) ‘Ελπίζει, ως άγαθός καί μεγάλθυμος: «Δέν θέλω νά πώ ότι ή ύπόθεση τής άλλαγής έληξε στή Γαλλία». Σκέψου νά ‘θελε κιόλας...

5) Παρεμβαίνει άσύστολα (άλλά καί

ένστολα: φορώντας τό μανδύα καί τά παράσημα του ήεροφάντη τών ιστορικών άποκρύφω) στό έσωτερικά: α) μιάς χώρας, β) ένός «άδελφού κόμματος», του Γ.Κ.Κ., καί γ) ένός συνοδοιπόρου κόμματος, του Σ.Κ.Γ. Γιά είσβολές θά μιλάμε τώρα;

6) Καί, τέλος, ψεύδεται: «‘Οπως μεταδίδεται, οί σοσιαλιστές παραιτήθηκαν άπό τή συμφωνία μέ τούς κομμουνιστές, ή τήν κατήγγειλαν· αυτό δείχνει ότι περισσότερο νοιάζονται γιά τό χτύπημα του κομμουνιστικού κόμματος, παρά γιά τή δημιουργία προϋποθέσεων πραγματικής άλλαγής. ‘Η στάση αυτή είναι ένα χαρακτηριστικό σημάδι, γιά τό πού θέλουν νά τό πάνε...». Στό ίδιο φύλλο, τής 17-6-81, στήν τελευταία της σελίδα, ή ‘Ελευθεροτυπία διατρανώνει μέ μεγατίτλο: «Οί σοσιαλιστές τηρούν τήν έκλογική συμφωνία μέ τό Γ.Κ.Κ.». Τό ψεύδος, ως γνωστόν, έμπίπτει στό μελήματα του Ποινικού Δικαίου – τό επαναστατικό, έτσι κι άλλως, μπορεί άφου νά συνεχίζει νά κοιμάται τόν ύπνο... του δικαίου.

‘Ανακατατάξεις

Ποιές νά ήταν άραγε οί κοσμοϊστορικές πολιτικοϊδεολογικές μεταβολές πού επέβαλαν τήν άποχώρηση τών στελεχών του ΠΑΣΟΚ άπό τήν έπιτροπή γιά τήν Διεθνή ‘Υφεση καί Ειρήνη καί τή δημιουργία χωριστής κίνησης; ‘Επιπλέον, πώς έγινε καί ό Πρόεδρος τής ένλόγω έπιτροπής πήρε μεταγραφή γιά τή νέα κίνηση; Μήπως οί άνθρωποι κατάλαβαν ότι ό άγώνας γιά τήν ειρήνη θά βρει άναπόφευκτα κάποτε στό δρόμο άντιμέτωπη καί τήν ΕΣΣΔ· ή τουλάχιστο ότι ή ύπεράσπιση τής ειρήνης δέν ταυτίζεται όπωσδήποτε μέ τήν ύπεράσπιση τής σοβιετικής πολιτικής;

Γεμάτο έρωτηματικά τό πανελλήνιο

Μποσταντζόγλου τής δικαιοδοσίας του Μποστ

«... ‘Η κυβερνήσις δέν φταίει, τό σφάλμα είναι καθ’ όλοκληρίαν του Λαού πού δέν κατέβηκε στό πεζοδρόμιο γιά νά άπαιτήσει... ‘Αφού ιστορικά έχει άποδειχθή ότι όλοι αι κυβερνήσεις κοφέθουν κέ πράττουν τά αντίθετα τών όσων ζητάμε είχαμε χρέος νά κινητοποιηθούμε. Νά επιρρήπτουμε έφθηνες εις τήν κυβερνήσι δέν είναι τίμιον. Αι κυβερνήσεις καθοδηγούνται άπό τάς μάζας...».

Αυτό λέει ό Μποστ (βλέπε *Ριζοσπάστη* 14.6.81). Καί ποιός τάχα δέν θά τά προσυπέγραφε, ιδίως άν είναι Πολωνός. Τώρα όμως πού οί Πολωνοί «κατεβαίνουν στό πεζοδρόμιο γιά νά άπαιτήσουν» ό Μποσταντζόγλου κοφέθον κατακεραυνώνει στό *Ριζοσπάστη* τούς διασπαστές πού καταλήφθηκαν άπό «άντικομμουνιστική καί άντισοβιετική ύστερία». Έχει, πραγματικά, περιέλθει στή δικαιοδοσία του πάλαι ποτέ Μποστ.

μάταια περίμενε τόσες μέρες κάποια έξήγηση. ‘Αντ’ αυτής, στήν τελευταία εισήγησή του πρός τήν Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ ό ‘Α. Παπανδρέου επαναλαμβάνει τήν πάγια εκτίμησή του: Οί ΗΠΑ «δομικά» ξερνάνε πόλεμο, ή ΕΣΣΔ έχει μέσα της τήν ειρήνη.

‘Αρα λοιπόν; ‘Αρα λοιπόν καλή καί ή ιδεολογία, πλην όμως τό ΠΑΣΟΚ προετοιμάζεται νά κυβερνήσει; τουτέστι νά συναλλαγει μέ τό ΝΑΤΟ, νά συνομιλήσει μέ τούς ‘Αμερικανούς γιά τίς βάσεις, νά πηγαioέλθει στήν ΕΟΚ... Πώς στό μέλλον λοιπόν νά συνδιαδηλώνει μαζί μέ τό ΚΚΕ κατά τής ίδιας κυβερνητικής πολιτικής του; ‘Ασε πού μπορεί νά κατηγορηθεί εκ δεξιών γιά συνοδοιπορία.

Μέ δυό λόγια...

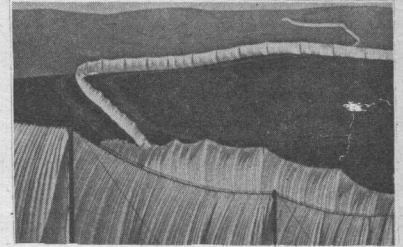
Στήν εισήγησή του προς τήν Ίδια Σύνοδο τής Κεντρικής Έπιτροπής του ΠΑΣΟΚ ο Άνδρέας Παπανδρέου, θέλοντας νά πει «δυό λόγια» γιά τίς κοινωνικές καί οικονομικές επιπτώσεις πού έχουν οι εξοπλισμοί στίς χώρες του Άνατολικού συνασπισμού, διατύπωσε τή θεωρία ότι «ή αύξηση του ρυθμού τών εξοπλισμών θά πλήξει βαθύτατα, αν όχι θανάσιμα, τήν οικονομική τους πρόοδο, τή διεύρυνση τών κοινωνικών κατακτήσεων (...), τή φιλελευθεροποίηση μέ τήν καλή έννοια τής λέξης, μέ τήν έννοια τής ενεργού συμμετοχής τών εργαζομένων, όπως στήν Πολωνία». Καί συνέχισε λέγοντας ότι «οί ηγέτες του Άνατολικού συνασπισμού αισθάνονται ότι ή αύξηση τών δαπανών γιά τόν εξοπλισμό (...) σημαίνει μείωση του πραγματικού επιπέδου μέ επι-

πτώσεις τόσο στους ρυθμούς κοινωνικής ανάπτυξεως καί προόδου όσο ακόμη καί σ' ό,τι αφορά τό εσωτερικό πολιτικό κλίμα. Τό θέμα τής Πολωνίας πού δέν είναι ίσως ή στιγμή νά συζητήσουμε, δέν είναι άσχετο μέ αυτές τίς παρατηρήσεις.

Όστε λοιπόν γιά τήν Πολωνία φταίνε οι ΗΠΑ πού αναγκάζουν τούς Σοβιετικούς νά αναγκάζουν τούς Πολωνούς ηγέτες νά εξαναγκάζουν τούς άστυνομικούς τους νά πειθαναγκάζουν τόν κόσμο, νά τόν εξαναγκάζουν νά ξεγεγίρεται καί έτσι εξαναγκάζονται οι Σοβιετικοί νά επεμβαίνουν κ.ο.κ. Φαίνεται πως όσον αφορά τόν Άνατολικό συνασπισμό ή ιστορία είναι ή ιστορία τής πάλης τών εξοπλισμών. Κρίμα πού δέν είναι ή στιγμή νά τό συζητήσουμε.

Δωρεάν!

Christo

Κυκλοφόρησαν από τίς εκδόσεις «Τσάμπα» δυό βιβλιαράκια από τή δουλειά δύο σύγχρονων καλλιτεχνών: του Έλβετου Urs Lüthi καί του Βούλγαρου Christo. Όποιος ενδιαφέρεται μπορεί ν' αποκτήσει τά δύο βιβλία στέλνοντας ένα γραμματόσημο 17 δρχ. γιά τά ταχυδρομικά στίς Έκδόσεις Τσάμπα, Γ. Πριάμου 2, Σάμη - Κεφαλονιά.

Άχ αυτοί «οί άλλοι»!

Στήν πρόσφατη συζήτηση τής ΕΡΤ «γιά τό νέφος», έρωτάται ο πρόεδρος του ΤΕΕ κ. Κουλουμπής νά διευκρινίσει ποιές ρυπαίνουσες βιομηχανίες συγκεκριμένα έννοεί ότι πρέπει ν' απομακρυνθούν από τήν Άττική. Καί ο κ. Κουλουμπής: «Δέν θάθελα νά τίς κατονομάσω. Άλλοι είναι ύποχρεωμένοι νά τίς βρουν». Τό άχ τών «άλλων» καί τό βάχ τής «άλλαγής».

Γιά τήν περιέργια τής «Πράξης»

Ό Μ.Τ. (Μάκης Τρικούκης;) άναρωτιέται «τί, λοιπόν, ένόχλησε τόν πολιτή Έλεφάντη» στό κείμενό του «Ή Πολωνία καί μεις» πού είχε δημοσιεύσει στό περιοδικό τής Θεσσαλονίκης Πράξη (τεύχ. 2) καί πού σχολίαζα στόν Πολίτη (άριθ. 41). Καί άφού είναι περιέργος, όπως λέει, νά τό μάθει θά του τό έμπιστευτώ.

«Μέ ένόχλησε», λοιπόν, αγαπητέ Μάκη πού κάνεις πως δέν καταλαβαίνεις μερικά χοντρά πράγματα πού κανείς άριστερός, κεντρώος ή δεξιός πολίτης δέν έχει δικαίωμα νά μήν τά καταλαβαίνει. Γιατί δέν είναι άπόψεις ή ιδέες «τών κλειδούχων τής άριστερης διάνοησης» αλλά γεγονότα πασίγνωστα. Έτσι, στό τόσο πονεσιάρικο γιά τά δεινά του πολωνικού λαού σημείωμά σου, φόρτωσες τά λάθη τής

κατάστασης πού δημιουργήθηκε στήν Πολωνία αποκλειστικά στους «πολωνούς κομμουνιστές καί τίς σοσιαλιστικές κυβερνήσεις αυτής τής χώρας εδώ καί δεκαετίες». Δικά σου τά λόγια. Δική σου καί ή άποσιώπηση γεγονότων όπως ή άπειλή στρατιωτικής επέμβασης τών Σοβιετικών πού άποτελεί τήν άποσπινκτική άτμόσφαιρα μέσα στήν όποία προέχεται σήμερα ή Πολωνία. Έσύ βλέπεις μόνο τά στοιχεία τής «Άλληλεγγύης» πού «επιδιώκουν τήν άναρχία, τή σύγκρουση, τήν άστική παλινόρθωση». Δέν θέλεις δηλαδή νά είσαι ούτε άπλός ούτε σύνθετος πολίτης.

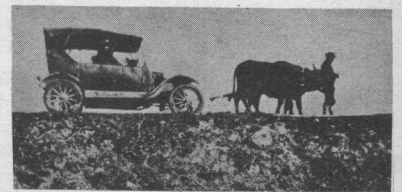
Τώρα πού ή περιέργειά σου ίκανοποιήθηκε «μπορείς νά γράφεις ό,τι άρλούμπες θέλεις» φτάνει νά μήν διαφωνείς μέ τό ΚΚΕ, όπως κάθε κάλος τοποτηρητής τής σοσιαλιστικής όρθοφροσύνης. Έκλογές έρχονται.

Άγγελος Έλεφάντης

Οί μεταφορές στήν Έλλάδα

Στό τελευταίο τεύχος τών Συγχρόνων Θεμάτων (τεύχ. 10, Άπρίλιος 81), βρήκαμε τρεις ενδιαφέρουσες γιά τή συλλογή καί έπεξεργασία στοιχείων μελέτες άφιερωμένες στό ζήτημα τών μεταφορών στήν Έλλάδα. Ή πρώτη είναι ή μελέτη του Άντώνη Παπαβασιλείου γιά τίς «Όδικές έμπορευματικές μεταφορές», ή δεύτερη καί τρίτη του Μιχάλη Παπαδημητρίου γιά τίς «Άερομεταφορές στήν Έλλάδα» καί τίς «Σιδηροδρομικές μεταφορές στήν Έλλάδα».

Στό προλογικό σημείωμα αυτού του άφιερώματος ύπάρχει ή ακόλουθη διαπίστωση: «Οί άκολουθούμενες πολιτικές τών εκάστοτε, μέχρι τίς μέρες μας Κυβερνήσεων, γιά θέματα μεταφορών, μέσα στά πλαίσια τών εύρύτερων κοινωνικών καί πολιτικών έπιλογών τους, μπορούν άβίαστα νά θεωρηθούν ο κύριος υπάιτιος τής άταξίας καί τής άποδιοργάνωσης πού κυριαρχούν στόν κλάδο τών μεταφορών καί στό όλο παραγωγικό σύστημα τής χώρας». Πρόκειται γιά διαπίστωση πού ή ύλη του άφιερώματος στοιχειοθετεί μέ έπάρκεια καί καταγράφει καθημερινά ή έμπειρία του καθενός.

Ἄθλιοι δομιστές

Στά Σύγχρονα Θέματα (τεύχ. 10, Ἀπρίλιος 1981), ὁ Περικλῆς Βαλλιάνος σέ πόνημά του γιά τό «Νίκο Πουλαντζᾶ καί τό μαρξιστικό δομισμό» πρόσφερε στούς Ἑλληνας ἀριστεροῦς τόν κώδικα πού ἔλειπε γιά νά ἀποκρυπτογραφήσουνε τό ἔργο τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ καί τῆς σχολῆς τοῦ μαρξιστικοῦ «δομισμού» στήν ὁποία, ὅπως μάς πληροφορεῖ,⁸ ἀνήκε.

Τό δομικό, λοιπόν, πρότυπο, ὅπως τό διατυπώνει ὁ Πουλαντζᾶς, μαθαίνουμε ὅτι ἐρχεται «σέ διαμετρική ἀντίθεση πρὸς τόν τρόπο σκέψης τοῦ ἀνανεωτικοῦ μαρξισμοῦ» (σελ. 22). Διότι ἡ «ρήξη» τήν ὁποία ἀπεργάζεται «θά πρέπει νά διατηρήσει ἀναπόδραστα κάποιον καταστροφικό καί σεισμικό χαρακτήρα. Ἡ ἐπανάσταση σημαίνει συντριβή...» Ἄρα ἡ «συντριβή» ἀποτρέπει τήν συσπείρωση τῶν πλατιῶν στρωμάτων, ἐπομένως δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ παρά ἀπό μιά «πρωτοπορία», ἡ ὁποία μέ τή σειρά της δέν θά εἶναι παρά μιά μειοψηφία. Συνεπῶς, ἡ πρωτοπορία-μειοψηφία τῶν δομιστῶν «χρειάζεται νά ὀργανώσει κάποιου εἶδους στρατιωτική ἐφοδο γιά νά συντρίψει ἀπό τά ἔξω τίς δομές τῆς ἐξουσίας».

Τελικό συμπέρασμα: «Αὐτή ἡ ἀντίληψη ὅμως δέν εἶναι στήν τελευταία ἀνάλυση παρά μιά βελτιωμένη ἐκδοχή τοῦ σταλινικοῦ προτύπου».

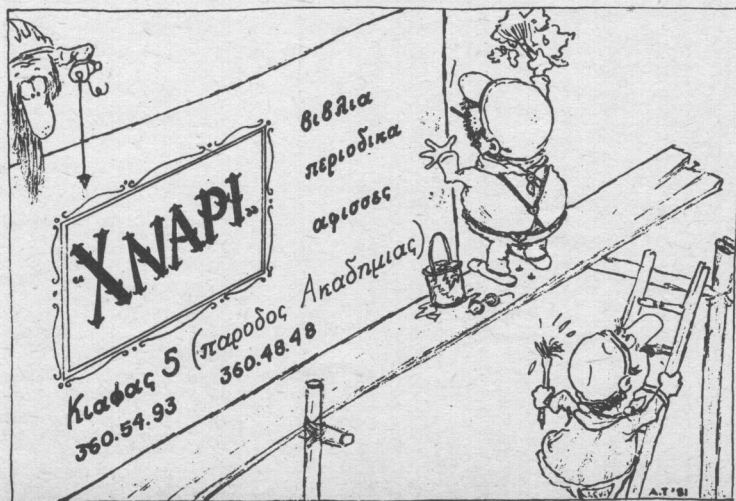
Ὁ ἀρθρογράφος τῶν Συγχρόνων Θεμάτων μετά τή διάγνωση-καταδίκη-στιγματισμό τῶν ἄθλιων δομιστῶν ἐπί, σέ τελευταία ἀνάλυση, σταλινισμῶ βρῆκε καί τί ἔφταιξε πού πήγε κατά διαόλου τό ἀνανεωτικό κίνημα στήν Ἑλλάδα:

Ἀντιγράφων:

«Αὐτό εἶναι τό οὐσιαστικότατο δίλημμα πού ταλανίζει πρακτικά τό μαρξιστικό δομισμό, ἰδίως ὅταν γίνεται παιχνίδι στά χέρια ἐκείνων πού οὔτε τήν πολιτική μὀρφωση καί ἐμπειρία οὔτε τήν ἀγωνιστική σεμνότητα τοῦ Πουλαντζᾶ εἶχαν ποτέ. Ναι μὲν οἱ δομιστές θεωρητικά συντάσσονται μέ τή «γενική» πολιτική κατεύθυνση τῶν ἀνανεωτικῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, στήν πράξη ὅμως ἀσκοῦν ἐξοντώτικὴ κριτικὴ τῆς στρατηγικῆς καί τῆς τακτικῆς τῶν ἡγεσιῶν τους μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι παραδομένες σέ «δεξιές καί φιλελεύθερες» αὐταπάτες. Οἱ δομιστές λοιπόν κατατάσσονται στή λεγόμενη «ἀριστερή» – καί μειοψηφούσα – πτέρυγα τοῦ ἀνανεωτικοῦ κινήματος τῆς ἀριστερᾶς. Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ διαπάλη συνέβαλε πολὺ στήν ἀδυναμία τοῦ ἀνανεωτικοῦ κινήματος στήν Ἑλλάδα νά ἐκμεταλλεῖται τό ἀρχικό του προβάδισμα καί νά κυριαρχήσει μέσα στόν ἀριστερό χώρο» (ἡ ὑπογράμμιση δική μας).

Ἔχει γοῦστο μετά ταῦτα ν' ἀρχίσει κανένας τρομερός «διάλογος» καί «ἐποικοδομητικὴ συζήτηση» μεταξύ ἀνανεωτικῶν μαρξιστῶν καί δομιστῶν.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Γιά τή γενιά τῶν ποιητῶν τῆς νεότατης ποιήσῆς μας

«Σέ τελευταία ἀνάλυση, ἐκτός ἀπό ποίηση δέ
βγάζει αὐτός ὁ τόπος πιά καί τίποτ' ἄλλο»
(κατακλείδα στήν ἐκτενή παρουσίαση τῆς Α΄
Πανελληνίας ποιητικῆς Συνάντησης στή Θεσσα-
λονίκη ἀπό τόν Κ. Σταματίου, *Τά Νέα*,
16/6/81): ἰδοῦ ἡ δημοσιογραφία νά ξεστομίζει
φράσεις πού οἱ ἄλλοι, οἱ εἰδικοί καί οἰκείοι, δέν
θά τίς σκεφτόταν καν. Ἡ φράση αὐτή μπορεῖ νά
εἶναι ἀστεία, δέν εἶναι ὅμως καί τυχαία. Θά
ἴλεγα μάλιστα πώς προτιμῶ αὐτό τό ἀληθινό
ψέμα ἀπό τίς ψεύτικες ἀλήθειες πού ἀποδεχό-
μαστε ὡς αὐτονόητες. Εἶναι γεγονός πώς στίς
μέρες μας ἡ ποίηση πολύ «ἀκούγεται», ἀναδει-
κνύεται μάλιστα καί προάγεται (κυρίως μέσα
ἀπό κοινωνικοῦ χαρακτήρα διαδικασίες,) σέ
σημεῖο νά θεωρεῖται ἀπό τόν Κ. Σταματίου σάν
τό μοναδικό ἔθνικό μας προϊόν. Σπάνια οἱ
ποιητές, νέοι, πρωτοποριακοί, πειραματιζόμε-
νοι, «ἀντικατεστημένοι», ὑπῆρξαν τό ἐπίκεντρο
τῆς δημοσιογραφικῆς, ἐκδοτικῆς ἀλλά καί ρα-
διοφωνικῆς δραστηριότητος ὅσο τοῦτα τά τε-
λευταία χρόνια· σπάνια εἶχαν ἀνάλογες εὐκαι-
ρίες¹ νά ἐπικοινωνήσουν μέ τό κοινό μέ κάθε
λογῆς ποιητικῆς ἐκδηλώσεις καί ἀναγνώσεις σέ
πανεπιστήμια, φεστιβάλ καί σέ Θέατρα, μέ πλη-

θος συνεντεύξεις καί δλόκληρα περιοδικά.
Πρόκειται, λοιπόν, γιά μιὰ πολιτιστική στροφή
πού πρέπει νά προσεγγίσουμε κυρίως μέ ὄρους
ἐξωλογοτεχνικούς· στροφή πού χαρακτηρίζεται
ἀπό ἕνα νέο τύπο ἐπαγγελματισμοῦ τοῦ κοινω-
νικοῦ λειτουργήματος τοῦ λογοτέχνη (δέν μιῶ
γιά κανένα οἰκονομικό ἀντίκρισμα)· ἀπό ἕνα
νέο τύπο πολιτικῆς οἰκιοποίησης, ἄν ὄχι ἐκμε-
τάλλευσης, τῆς ποίησης τά μεταπολιτευτικά
χρόνια (π.χ. τό «ἄνοιγμα» τοῦ σοβιετικοῦ τύπου
ΚΚΕ στους νέους ποιητές ἀδιακρίτως πολιτικῆς
τοποθέτησης – βλ. τίς ποιητικῆς ἐκδηλώσεις τῆς
ΠΑΠΟΚ). Παράλληλα (ἤ: ὡς ἐκ τούτου;), ὅσον
ἀφορᾷ τούς ποιητές, θρυσκόμαστε μπροστά σέ
μιὰ πρόωμη συγκρότηση λογοτεχνικῆς γενιάς τῆς
ὁποίας εἶναι σχεδόν ἀδύνατο νά διακρίνουμε
κάποιες κοινές κατευθύνσεις σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν
ἴδια τή λογοτεχνία, κάποιες κοινές ιδέες γιά τά
πολιτιστικά πράγματα, μιὰ γενιά ὅπου ἀπου-
σιάζει μᾶλλον τό ποίημα καί εἶναι παρόν ὁ
ποιητής ὡς *ιδιότητα*· εἶναι δηλαδή γενιά ἀπλῶς
ἐπειδὴ δρᾷ καί «ἐπικοινωνεῖ» ἀπό κοινοῦ μέ τό
κοινό.

Ἔτσι, λοιπόν φτάνουμε ἄνετα (χωρίς ἐκ-
πληξη) στή φράση τοῦ Γ.Κ. Καραβασίλη: «*Εἰ-
δικότερα τήν τελευταία δεκαπενταετία ἡ νεό-
τατη ἐλληνική ποίηση δείχνει σημάδια μιᾶς πο-
σότητος καί ποιότητος πού ἀνάλογα δύσκολα
θά βροῦμε – ἀπ' ὅ,τι τουλάχιστον γνωρίζω – σέ
ὄλη τή γῆ*» (ἄρθρο τοῦ Γ.Κ.Κ. «Ὁ σύγχρονος
Ἕλληνας ποιητής μέσα στό παγκόσμιο χῶρο»,
περ. *Πολιτορμία*, τεύχ. 10, Ὀκτώβριος 1980, σ.
32). Καί γιά μή θεωρηθεῖ πώς ἡ φράση αὐτή
ὀφείλεται σέ παραδρομή τοῦ λόγου, ὁ Γ.Κ.Κ. τή
διευκρινίζει: «*Κι ἀκόμα τίποτα τό πειστικό δέν
ὑπάρχει γιά τή χαρακτηριστική εὐδοκίμηση τῆς
ποίησης αὐτῆ τῆ στιγμῆ σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ
πλανήτη*». Κάπως ἔτσι μπορεῖ σήμερα ἕνας
ποιητής «τῆς τελευταίας δεκαπενταετίας» νά
οἰκιοποιεῖται γιά λογαριασμό «κάποιου» συν-
όλου τόν ἱστορικό ρόλο πού παίζει ἡ ἐλληνική
ποίηση στήν παγκόσμια ποιητική ἀνανέωση...
Μπορεῖ, γιατί «τό σηκώνει τό κλίμα»²: φανα-
στεῖτε πόσα κουσούρια κομπορημοσύνης φορ-
τώσαμε στίς πλάτες τῆς «Γενιάς τοῦ '30» γιατί

1. Τό μόνο ἴσως ἀνάλογο φαινόμενο στά γράμματά μας
ἀπαντᾷ τόν 19ο αἰ., μέ τούς ποιητικούς διαγωνισμούς. Ἐλ-
πίζω ἡ ἀναλογία νά μὴ ἰσχύει καί γιά τούς ποιοτικούς
καρπούς πού ἔδωσε ὁ ἐνδιαφέρων ὡστόσο λογοτεχνικός
ἐκεῖνος ἀκτιβισμός.

2. Βλ. ἀνάλογη περίπτωση, τήν κριτική τοῦ Φ.Δ. Δρα-
κονταεῖδη γιά τόν Γιάννη Κοντό στό τελευταῖο Ἄντι, ἀρ.
180, 19/6/81, σ. 43: «*Κρίνω πώς ἡ ποίηση αὐτῆ εἶναι κο-
σμοπολίτικη (μέ τήν ἔννοια τοῦ καθολικοῦ, τοῦ παγκό-
σμιου)...*» (!!).

ξεστόμισε πώς καθήκον της ήταν να βγάλει τη λιμνάζουσα λογοτεχνία του '20 από την κρίση, να κάμει την τέχνη δύσκολη δουλειά.

Τέτοιες οί κουβέντες, τέτοιες οί πρακτικές, όχι βέβαια όλων. Η θεωρητική όμως έκδοσή τους δεν είναι και πάλι παρά ένα ιδεολογικό κάλυμμα, πού δεν αντιστοιχεί στα παρόντα, πού μάλλον καλύπτει τά πράγματα και τίς διαθέσεις, ένας λόγος παρωχημένος πού άντλει από φόρμουλες πού ίσχυαν σ' άλλες ποιητικές καταστάσεις, π.χ. χτές, μέ την άμέσως μεταπολεμική «γενιά»: «...ό νεότατος Έλληνας ποιητής (ζει) σ' έναν κόσμο χαοτικό, μοχθώντας γιά τό καθημερινό ψωμί, καταθέτοντας στό άγχος τής σύγχρονης κοινωνίας όλα τά αποθέματα τής αγωνίας του (...) Έτσι, ενώ πολλοί από τούς ποιητές τής λεγόμενης γενιάς του τριάντα έχουν όλες τίς προϋποθέσεις γιά νά πραγματώσουν τά λόγια του Ρίλκε κανέναν ή σχεδόν κανέναν από τούς νεότερους δεν μπορεί νά κάνει τό ίδιο. Η νεοελληνική κοινωνία κι άς μή γελιόμαστε, τό άμεσο περιβάλλον μας, άν δεν κοινά συγκαταβατικά τό κεφάλι της μπρός στον ποιητή, τον θεωρεί άνίκανο μιά και ή ποίηση σπάνια αποδίδει καρπούς υλικούς, έναν παρία του κοινωνικού συνόλου, κομπλεξικό, πνευματικό ανάνα, περίπου τρελό (...) Θά μ' ερωτήσετε τώρα. Προπολεμικά δεν ήταν έτσι τά πράγματα ή και άμέσως μεταπολεμικά: άναλογικά όχι» (Γ.Κ.Κ., δ.π., σ. 33, ύπογράμ. δική μου).

Θά μ' ερωτήσετε τώρα: Έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα τά γραφόμενα του Γ.Κ.Κ.; «Άναλογικά όχι». Τά χρησιμοποιώ ως άκρσία περίπτωση πού άθροίζει τίς πολλές, στοχαστικότερες, πιό σύνθετες ή πιό σεμνές εκφράσεις αυτού του ίδιου φαινομένου γιά τό όποιο μιλήσαμε παραπάνω περιγραφικά... Θά ρωτούσα κι εγώ τον Γ.Κ.Κ., πότε ή «νεοελληνική κοινωνία» φέρθηκε τόσο σκληρά στους ποιητές. Τέτοιου τύπου άμεσες ή έμμεσες συγκρίσεις μās περικυκλώνουν τόσο πολύ, ώστε έντελώς φυσικά πέφτει ώριμος ό καρπός τής δημοσιογραφικής συμπύκνωσης: «Κάποτε θά πρέπει νά γίνει τό όριστικό “ξεκαθάρισμα λογαριασμών”, τό “ξέσκισμα” μέ τήν πεζογραφική κληρονομιά τής μακαρία τή λήξει “Γενιάς του Τριάντα” (...) Δημιουργώντας ένα κατά δάθος συντηρητικό κατεστημένο (...) ή λερναία Ύδρα τής “Γενιάς του '30” κράτησε γερά τά πόστα, έως θανάτου» (έδω ό κ. Σταματίου είναι μάλλον επεικής: θάλεγα και μετά θάνατον: βλ. επιφυλλίδες του Α. Τερζάκη στο ΒΗΜΑ), «και δεν επέτρεψε τήν άνθηση ενός σύγχρονου ελληνικού πεζογραφικού λόγου» (Κ. Σταματίου, Αναζητώντας τό στίγμα '81 τής ελληνικής πεζογραφίας, Τά Νέα, 13/6/81).

Η Γενιά του Τριάντα δεν είχε τό κόμπλεξ του

άντικατεστημένου – μάλιστα διεκδίκησε, ως γενιά, τό λογοτεχνικό «κατεστημένο»: τί τό πιό φυσικό, όταν πιστεύεις πώς οί άπόψεις σου και ή λογοτεχνία σου πρέπει νά έχουν πολιτιστικό έκτόπισμα, νά θέλεις νά γίνουν και οί κυρίαρχες³. Η άλήθεια είναι πώς άκόμη και σήμερα ή κύρια πνευματική κάλυψη του δημοσιογραφικού συγκροτήματος Λαμπράκη είναι εκείνοι οί συνεργάτες πού άνήκουν στή Γενιά του Τριάντα, γιά νά μή μιλήσουμε γιά τή μαζική διάδοση τής πεζογραφίας τους από τά τηλεοπτικά σήριαλς. Ίσως άκριδώς αυτό τό καθεστώς νά προκαλεί μιά διάθεση αντιδικίας περισσότερο (άρα διεκδίκησης) παρά αξιολόγησης, μιά διάθεση «ξεσκίματος» και «ξεκαθαρίσματος λογαριασμών», ένα αίτημα διαδοχής και όχι τομής. Τέτοιου τύπου διαπιστώσεις είναι περισσότερο επιφαινόμενα πού «ερεθίζουν τά πνεύματα», δεν παύουν όμως ν' αντιστοιχούν σ' ένα πραγματικό αίτημα έναλλαγής γενιών (έπειτα από μισό σχεδόν αιώνα). Τό θέμα είναι πώς, πέρα από τίς συντεχνίες, αυτό τό αίτημα εκφράζεται, όπως είδαμε, κυρίως μέ πρακτικές πού διεκδικούν τήν κοινωνική έπιβολή μιάς κοινότητας πού τήν ένώνει καταρχήν ή άποδοχή τής όνομασίας της: Γενιά του '70. Φαντάζομαι πώς δεν είναι πιά πολύ νωρίς γιά τούς άπαιτητικότερους ν' άρχίσουν νά ψάχνουν τούς λόγους πού στοιχειοθετούν και στηρίζουν καθημερινά αυτή τήν έξαρση προσφορās και ζήτησης τής λογοτεχνικής, μεταφραστικής και κριτικής παραγωγής σέ κάθε λογής έντυπο άδιακρίτως (δεν είναι τυχαίο πού ό Γ.Κ. Καραβασίλης μιλάει πρώτα γιά ποσότητα) και συνάμα τούς λόγους γιά τούς όποιους παρά τήν πραγματική άφθονία, ποικιλομορφία και άνομοιογένεια, αυτές οί κινήσεις δίνουν τήν αίσθηση ενός ασφυκτικά κλειστού συστήματος.

Στίς μέρες μας πού ή ποίηση, όπως είδαμε, άνθει, άς άποκωδικοποιήσουμε αυτή τήν ιδεολογική άπόκρυψη τής κοινωνικής παραγωγής, αυτό τό «ντουμπλάρισμα» του λόγου πού επιμένει νά μεμψιμοιρεί άδιάκοπα γιά τά έμποδια του κατεστημένου, τον έξουσιαστικό λόγο, τήν έμπορευματοποίηση τής λογοτεχνικής παραγωγής, τήν παραγνώριση και περιθωριοποίηση των ποιητών μας: γιατί έξουσιαστικός λόγος είναι αυτός πού παραπλανά. «Άς δούμε τή γενιά μας θετικά» όπως θάλεγε ό Θεοτοκάς. “Όταν π.χ. σέ δεκάδες ποιητές πού κατά και

3. Έλπίζω νά μήν παραπλανηθεί κανείς κομίζοντας τήν έντύπωση πώς τίθεται κάποιο ζήτημα υπέρ ή κατά τής Γενιάς του Τριάντα και Έβδομήντα. Τέτοιο δίλημμα δεν ύπάρχει. Άπλώς δέ μπορεί νά περάσει έν είδει σφήνας μιά κρίση γιά τήν ιστορική πιά Γενιά του Τριάντα.

ρούς δίνουν συνεντεύξεις σε περιοδικά, ή πρώτη πάγια ερώτηση είναι του τύπου: ποιοί λόγοι κατά τη γνώμη σας μεταβάλλουν τη σύγχρονη λογοτεχνία σε περιθωριακή υπόθεση, πώς δέν βρίσκεται ένας να άρνηθεί την «υπόθεση εργασίας» και να άνατρέψει την ερώτηση, όπως τουλάχιστον έκανε επανειλημμένα ο Έγγονόπουλος: «Όπως έλεγε ο Σεζάν, ο καλλιτέχνης πρέπει ν' άνεβαίνει ψηλά ενώ ο άνθρωπος να μένει στην άφάνεια. Ο καλλιτέχνης κάνει μονωδίες μέσα στη νύχτα, σαν ήρωας του Λωτρεαμόν. Έγώ έτσι έκανα τη δουλειά μου, όχι για να κερδίσω κάτι· έπαιζα, χαιρόμουν δουλεύοντας (...)

ή τέχνη είναι παρηγοριά στη ζωή, είναι ξεκούραση· δέν είναι μέσο για να φτάσουμε στην κοινωνική έπιτυχία» (άπό συνέντευξη στη *Λέξη*, 1, Γενάρης '81, σ. 54). Ξέρω πως οι σημερινοί ποιητές δέν πρέπει να μιλήσουν έτσι (ρομαντικά;). Ο Έγγονόπουλος ήταν τό μεσαίο άπό τά τρία παιδιά της οικογένειας. Τώρα έχουμε να κάνουμε μάλλον μέ μοναχοπαίδια.

Μαριάνα Δήτσα

Έξάντας Έλληνική λογοτεχνία

Κεντρική διάθεση
Κωλέττη 11
Τηλ. 361219-364885